

GÁRDONYI GÉZA

BIBI

Regény

ELSŐ RÉSZ

I.

Az öreg az este megint elmondta az aranyozott diók történetét. Hogy hogyan lopta ki az öccse vánkosa alól s tett a helyébe aranyozatlanokat. De az öccse neve nem jutott eszébe.

- Minek is hítták a... izé...

Elképedtem.

- Feri.

- Az, az: Feri, - bólogatott rárévedező nézéssel mosolyogva.

S beszélte tovább a történetet. Nem akadt meg azon, hogy én jobban tudom: ki volt az öccse. S nem gondolt arra, hogy talán fölösleges is most már elmondania a történetet. Csak beszélt-beszélt. A kérődző állat gondolattalan ábrázatával.

Én szinte elirtózva szemléltem.

Így fogy-e el nekem is vénségemre az emlékezésem? Így homályosodik-e el az én agyam-velejének is az az ablaka, amelyen át a multamba nézek?

Milyen apróra elmondta ezelőtt tíz évvel ezt a történetet! Sehol meg nem akadt, sehol nem erőltette a homloka ereit: hogy kik voltak jelen azon a karácson estén, és melyik testvérének mi jutott az ajándékokból, mikor osztzkodtak.

Még az ágyban is ezen képedeztem-tünődöztem. Hát úgy vénül-e az ember is, mint a fa? - évről-évre gyéresebb lomb, kevesebb levél.

Életünknek minden története egy-egy levél-e a memóriánk fáján. Egyre kisebb-kevesebb az új levél, egyre több, ami lehull...

Az öregemet szinte bosszantja, mikor egy-egy néven hiába töpreng. Vagy mikor össze-zavarodnak, megcserélődnek a személyek, helyek, idők az emlékezetében. Pedig sok érdekes minden történt vele. Beszélt Széchenyivel, Vörösmartyval, Arany Jánossal, Jókaiival, Munkácsyval. Sok anekdótát mondott el nekem az első évben.

Most ha kérдем: hogyan is történt egyik másik? már fakó és elkuszált a története, mint a szőnyeg visszája. Némelyiket már nem is tudja.

- Beh kár, hogy nem írta le, plébános uram, - mondtam már neki százszor is, - hiszen ezek az apró történetek jobban élénk festik azt a kort, mint a tudományos tollal írt történelmek. Nem az ön vesztesége, hogy elfelejtgeti: a nemzeté.

- Leírom, no leírom, - mondogatja szinte ijedten az öreg, - holnap már belefogok.

S másnap már elfelejti amit ígért.

No, ez énvelem nem így lesz! Én nem beszéltem évszázadokig élő lelkekkel, hát a nemzetnek nem is tartozom vele, hogy írjak, de magamnak bizony írok. Mindent összeírok, ami velem történt, amit gondolok és érzek, olyast, amire érdemes emlékezni öregségemben is. Még a beszélgetéseket is beírom a naplómbe, ha olyanok lesznek, aminőkre érdemes emlékeznünk. Beírom mint ahogy a sakkjátékosok leírják lépésről-lépésre az érdekes játékaikat, mikor

hazatérnek. Micsoda érdekes és becses könyveket olvashatnánk, ha Jézus valamelyik tanítványa ilyen beszélgetéseket jegyzett volna fel, vagy a honfoglaló magyarok közül valaki Árpáddal való beszélgetését. De még csak Petőfi vagy Széchenyi ismerősei sem írtak efféle naplót. Mindent felírok. Amire emlékezek, az az életem. Amit elfelejték, az már halálom. Hát azt akarom, hogy meglegyen a teljes életem.

S eltökéltem, hogy leírom először is mindazt, ami eddig történt velem. Azután megírom napról-napra, évről-évre az életemet. S arra a fiókra, amelyikbe elteszem, ezt a szót festem a tintásüvegem dugójával:

Memoriam.

Nekem meglesz vénségemre a teljes memóriám.

II.

Dehát mire érdemes emlékezmem a multamból?

Az árvaházra?

Az iskoláimra?

A gyerekpajtásaimra?

A nevetéseimre és sírásaimra?

A szemináriumi éveimre?

Cselédévemre a báró-csirkék mellett?

Érdemes-e mindent megmentenem az emlékezésnek? Hiszen hurcolkodáskor se rakunk szekérre minden kacatot.

Ludas Árpád naplóján nem mosolyodtam-e, mikor olvastam benne:

„Ma künn voltunk a várhegyen és a csizma hólyagot tört a lábamon.”

„Ma háromszor egymásután jelent meg a pipámból ritka szép füst-karika.”

„Az éjjel azt álmodtam, hogy otthon ülök és egy krokodilus fekszik a diványunkon: vajjon mit jelent?”

Árpád épp azért mutatta, hogy lássam: mennyire megvan az élete minden mozzanata mind első ábécés korától. De én meg épp azt láttam benne, hogy az ilyen jegyzések kazallá nőnek öregségünkre: nem olvassuk el.

Csak az aranyos napokat érdemes megmentenünk a feledéstől: a sugarakat amelyek a lelkünket melegítették. A gyöngyöket, amelyek szívünkben keletkeztek, vagy valaki lelkéből elénk gurultak. A nagy fordulókat, amelyek a gondolkodásunk határkövei. A lélek-vedléseket, amelyek után mindannyiszor újra-születünk.

Melyik volt az én első vedlésem?

Tán harmadik osztályos (no lám, már nem tudom: harmadik-e vagy negyedik?) kis-iskolás voltam, mikor mellettem megnyehet Nemtudom Minevü gyerek, a városi dobos fia:

- A gumim...

S kaparász a zsebében.

Aznap vette, s akkoriban dolgoztunk tán először a rajzórakon gumival.

- A gumim...

Nézelődik a pad alatt is, az előttünk való pad ülésén is.

A gumi nincs.

Az arca olyan ijedt, mintha a másvilági üdvösségét veszítette volna el. Gyanakodva és mérgesen meregeti a szemét a szomszédaira. Hátra is.

Mi ketten, árvaháziak, ott ültünk abban a padban, s én a dobos-fiu mellett. Másik oldala felől egy rosszarcu fiu. Mögöttünk már nem emlékszem mi nevű pajkosak, akik hol lószőrrel csiklandozták a nyakunkat, hol valami maguk rajzolta szamarat akasztottak a hátunkra, hol összevarrtak bennünket, - hogy mikor felkeltünk, alig birtunk széthuzakodni.

A tanító, (annak se tudom már a nevét) odanéz:

- Mi bajod?

A gyerek elnyekergi.

Akkoriban két lopás is történt az iskolában s egyik se volt kideríthető.

A tanító összevonja a szemöldökét:

- Gyere ki a padból. Tik is, akik mellette ültök.

És szólítja az első padból a nagyfiut, aki legelől ül, mert öt évvel is idősebb valamennyiünk-nél. (Nem tudom, mért került olyan későn az iskolába.)

- Nézd meg mind a háromnak a zsebeit.

Én nyugodtan állok. Legfeljebb a rosszarcú fiu kerülhet bajba. Mekkora azonban az elképedésem, mikor a nagyfiu az én zsebemből veszi ki a gumit.

Ámulok, mintha valami érthetetlen álom nyomna. De még csak nem is mukkanhatok a magam mentségére, már a nyakamat szorítja a marka a tanítómnak.

Oly irtóztatón elnápálcázott, hogy szinte szikrázott belé a fenekem.

- Én nem... Én nem!...

De annál rosszabb:

- Még tagadod, gazember!

És újult haraggal csattogott rajtam a pálca, hogy azt véltem szeletekben kerülök ki a keze alól.

Az árvaházi apa persze azonnal látta otthon a képemen, hogy valami történt.

- Hát mi történt?

Én nem bírok felelni, szinte fuldoklok a sírástól, de a társam elmondja. Következik persze a másik pálca, az árvaházi, szintén nem gyöngyvirág-szál.

Másnap indulásra sorakoznak a társaim az iskolába. Én nem állok közéjük.

Jelentik az igazgatónak.

- Mi bajod?

Sírok:

- Nem megyek.

Gyermeki lelkem mélyén éreztem, hogy jogos a vonakodásom: a tanító igazságtalanul vert meg. Ugyanezt a vádat éreztem az árvaházi apa iránt is, dehát az árvaházba beletartoztam: nem volt más fészke.

A pálcá megint előkerült, s nekem mennem kellett.

Napokig sírtam, s még hetek múlva is, ha eszembe jutott. Sőt még most is elnedvesül a szemem, hogy rágondolok. Noha most már tudom, hogy csakaz történt velem, ami történik azzal, akinek árokba fordul a kocsija, vagy akinek szikra pattan a szemébe, vagy akire hátulról eb ugrik és megmarja.

De a gyermek érzésében a világ fundamentuma az igazság. És a tanító egyebet se tanít, csak igazságokat. A pálcát elfeledtem volna talán már napok múltával, de az igazságtalanság gyökerében sebezte meg a lelkemet. Aznaptól elmúlt minden bizodalom a tanítók okosságában: a magam fejével kezdtem gondolkodni. Komollyá váltam, és bizalmatlanná az emberek iránt és a sorsom iránt.

Ma már azonban áldom azt az órát, amelyikben az a kis szerencsétlenség történt velem: ma már megértem, hogy olyanféle szenvedés volt, mint a vedlő állaté. Minden vedlő állat beteg, mikor vedlik, s bizonyára az a vedlő állat sem tudja: honnan, és miért, és mire jó rajta a szenvedés? De hogy túljut az életének egy szakaszán, újult erővel folytatja az életét, mind az új vedlésig.

Az az új vedlés akkor következett reám, mikor már kispapi reverendában jártam.

De nem az árvaház elhagyása volt a vedlés. A szemináriumban csak a szobák másak, meg a rend más. Az élet csakis olyan rab-élet, mint az árvaházban. Mind a kettő vasketrec.

A nagy mozzanat egy levéllel kezdődött. Az első levéllel, amelylyel életemben először kérészt meg a posta. Juniában írta neveltető atyám (Zákány Pál plébános úr), - hogy a nevét vénségemre el ne felejtsem:

A nyári szünetet nálam töltheted. Jelentsd az igazgatónak.

Csak ennyi. S alatta a név.

Se megszólítás. Se záró frázis.

Csak név.

Zákány bácsiról csak annyit tudtam, hogy ő adott be az árvaházba. Rokonom-e? - sohse volt róla szó. A neve nem az én nevem. A keresztlevelemben törvényes szülőtte vagyok Wak Mihály vasuti őrnek és Kaszab Máriának. Keresztszülőim: Antal István mezei gazdálkodó és Böszörményi Juliánna. A hely neve: Iharszeg. A születés ideje 1887. április 8. Tavaly néztem meg egy kalendáriumban, hogy a hétnek melyik napján?

Hát pénteken.

S éppen nagypénteken.

Ki az a Wak Mihály?

Ki az a Kaszab Mária?

Ki az az Antal István?

Ki az a Böszörményi Juliánna?

Sejtelmem se volt róluk.

Soha nem keresett engem senki az árvaházban, sem a gimnáziumban. Maga Zákány plébános úr is csak név volt nekem. A papi pályát magam választottam, hogy kiléphessek az árvaházból.

Hát megyek a nyáron őhózzá, az ismeretlenhez, akihez valamiképpen mégis hozzátartozom. Kietlen árvaságomban csak a láthatatlan Istent tudtam atyámnak, de bizodalmam megvékonyodott ő iránta is a nagy verés óta. Most hát végre egy látható atyához enged a sorsom. Végre egy emberi lélek a nagy Mindenségben, aki rideg árvaságomban meleg szemmel néz majd reám.

Mert soha nem nézett éntreám emberi szem meleg érdeklődéssel. Soha az én fejemet meg nem simította senki. Soha az én arcomat nem érintette szerető kéz. Soha engem meg nem csókolt senki. A társaimnak, mindenkinek volt valakije: vagy testvére, vagy rokona, aki be-belátogatott az árvaházba. Olyankor láttam: hogyan röppen eléje a társam, hogyan csókolják meg egymást, milyen édesen beszélgetnek, s micsoda boldog arccal tér vissza s mozog a rágószer-száma. Engem nem szólítottak soha a vendégszobába; nekem nem hozott soha senki semmit.

III.

Nagy nap volt az. De már az előbbi napokban is szinte rengett előttem a levegő, s mintha a földteke is vidámabban forogna a tengelyén. Életemben először szabadulok a rámügyelő szemek alól, szabályok bilincseiből, az örökös kalitkából, amelyből eddig az orromat is alig dughattam ki. És látok hát végre egy embert, akihez a nagyvégtelenségben valamiképpen hozzátartozom.

Ha a Mennyország is vasuti állomás volna, csak oda utazhatna oly boldogan, - ha piszkos harmadik osztályon is, - a másvilágra utazó lélek. Csak az gyönyörködne úgy még a vonat rázásában is, csak annak volna olyan gyönyörű még a bakterház is, amely elő-előtűnik, meg elillan a tovafutó vonat ablaka alatt. Micsoda mennyei illat volt nekem még a kőszénfüst bűze is! Micsoda boldog toppal ugrottam le végre a vonatról és szemlélődtem a fák közül kihegyeslő templomtorony felé...

Tehát meglátom őt, mingyárt meglátom!

Boldog szemlélődéssel siettem be a falu poros utcáján, egyenesen a templomnak iránykodva.

- Te kis fiu, melyik házban lakik a plébános úr?

- Abba a kertesbe ott a.

Siettem a kertesbe.

Igazítottam a galléromon, köhintettem az ajtó előtt. S remegő kézzel kopogtattam.

- Szabad.

Nyers férfihang volt, de szebb hangot soha nem hallottam.

Egy öreg pap ült az ablaknál. Egy-két vonással papirosra rajzolva: olyan fejű, mint a tollatlan verébfiók, csak épp hogy némi kis haj is volt a fején. Pipafüstfelhőbe burkolva ült az íróasztalnál, s ott állt egy fekete keszkenős parasztasszony is, - kosár a karján és gyermekkerekplő a kezében.

Hogy beléptem, csak éppen rámtekintett az öreg.

- Mingyárt, - mondta félvállról.

S írt tovább, mintha ott se állnék.

Csak néhány percig írt még egy papiroslapra. Aztán bélyegzőt nyomintott az írása aljára.

- Egy forint, - mondta az asszonynak, - hát a tehened megellett-e már?

- Meg az éjjel, - felelte alázatosan az asszony, - üsző borjú.

Én csak álltam az ajtónál, fülöngő szívvel, míg az asszony a pénzt előoldotta a kendője sarkából, s letette az íróasztalra.

Kezet csókolt.

Eldicsért.

Az ajtónak iránykodva rámbámult, aztán nekem is meg akarta csókolnia a kezemet, én azonban ijedten háritottam el.

- Csak novicius vagyok...

Az asszony csodálkozva nézett, s végre kitalált az ajtón.

A pap csak akkor fordult hozzám:

- Isten hozta, amice. Wak Lukács, ugye?

Oly egykedvűen kérdezett, mintha kocsisnak jelentkező parasztot kérdezne. S én úgy feleltem, mintha egy veder hidegvizet csurgattak volna végig a hátamon.

Nem vagyok rokona, dehát akkor mért hívott? Kije vagyok neki? és kim ő énnekem?

S hogy így kérdezett, végig is szemlélt. A szeme már akkor melegebbé vált.

Kezet nyujtott.

- Isten hozta, kedves öcsém. A rektor írt, hogy nem tölthetné-e nálam a nyarat? Hát feleltem, hogy töltheti. Hiszen senkije sincs a világon. Nálam meg a káplán-szoba üres. Csak őszre várhatok káplánt. Hol a motyója?

- Itt a folyosón, - feleltem bágyadtan, még mindig nyomott mellel.

- Hát csak rakassa be a káplán-szobába. Bemutatkozott már a hugomnak?

- Nem.

- Hát mutakozzék be. Délharangszókor ebédelünk. Pontosan.

Nem volt mit berakatnom, csak épp két váltó fehérnemű volt minden málhám. Pakolópapirosban, madzaggal átkötve, hoztam a hónom alatt. A könyveimet otthagytam a szemináriumban. Gondoltam: minden plébánosnak van könyvtára, s görög és latin szótár benne. Ezt a két nyelvet kell csak gyakorolnom.

A folyosó hátulján egy sarkantyuvirágos szivattyús kútnál cselédleány tört valamit mozsárban. Egyszerre otthagya a munkáját. Beszólt valamit a konyhán. Aztán elém sietett.

- Wak Lukács tisztelendő úr?

Ugyanakkor egy vénecske asszonyság is előtűnt a konyhából. Arca vörös, mint aki gőzfürdőből lépett ki. A karján fel volt gyűrve a réklije ujja.

- Isten hozta! - szólt az ajtóból.

Megértettem, hogy csakis a huga lehet a plébánosnak.

Hát hozzáírtam.

Hamar elfontoltam, hogy reverenda van már rajtam, hát nem csókolok kezet semmiféle nőnek.

- Wak Lukács vagyok.

A kezét nyújtotta. Aztán összesunyorított szemmel nézett az arcomra.

- Amott a káplán-szoba, - mondta röviden, - délben majd beszél a cseléd.

Fehérajtós udvari szobácska volt, arasznyival mélyebb a szintje a folyosónál. Ócska bútorai, - mintha valami olyan káplán hagyatéka volnának, aki még Kazinczy korában kápláncodott ottan.

Tizenegy óra lehetett.

Óráam nem volt, de gondoltam: a déli harangszó megmondja, mikor jelentkezhetek ebédre. Hát csak nézgelődtem ki az ablakon. De csak ahogy a törvényszéki tárgyalásra váró vádlott nézgelődhet ki a törvényszéki folyosó ablakán.

Kim nekem ez a pap? Miket mond majd délben?

Az ablak előtt széles poros út, s poros akácfák. Két parasztfiu nyargal előttem lovasdit. Egy fehérruhás úri gyerek hajtja őket. A parasztfiuk mezítlábasak. Az úri fiunak sárga cipő és rövid harisnya van a lábán. Nagyszélű szalmakalapjának le van szakadva oldalt a széle. Naptól barnult pufók szőke gyerek, - hétéves forma. El-el rohantak az ablak előtt meg vissza s közben a talpukkal felhővé paskolták az út porát.

Harangoztak végre delet, s utána néhány perc mulván kopogtatás hangzott az ajtómon.

- Lehet.

Az a fehérruhás gyerek dugta be a szavamra a fejét, aki az imént lovasdit játszott.

- Tessék ebédre jönni, - mondta rámvizsgálódva.

De egy másik éppenolyan gyerek is bekandított a vállán át a szobába. Oly egyformák voltak, mint két zsemlye. Az idősebbik tízévesnek látszott, a kisebbik hétévesnek. Mind a kettő kékszemű, pufók.

Az asztalnál is ott ültek. A plébános jobbán a kisebbik, balján a nagyobbik. S így egycsoportban szembeötlő volt a három arcnak a hasonlatossága. Mint három zsemlye: két kicsi meg egy öreg.

Gondoltam: rokongyermekek. És semmi egyebet nem gondoltam. Sokkal fiatalabb voltam még akkor, hogy embernek lássam az embert akár papi ruhában van, akár katonában, akár ködmenben.

Mingyárt, hogy leültünk, a plébános a szemináriumi papok felől tudakozódott. Melyik hogy van? Azt is tudta, hogy a spirituális szivbajos. Hogy a kanonokok közül kettő csak nagyobb ünnepeken kocsizik a templomba, annyira aggok már. Érdeklődött, ki lesz az utód, ha meghalnak. Talán azt szerette volna hallani, ha az ő neve is a kiszemeltek között említődik.

A gazdasszony ekközben némán hordta be az ebédet, s a gyerekek is hallgatva pofáztak és csámcsogtak. Zöldbabot ettünk rántott csirkével és utána darástésztát.

Aztán az asszony is leült az asztalhoz és hallgatta, amiket beszélgetünk.

- Hát kedves öcsém, - mondta ebéd végén a pap, - töltse napjait kedve szerint mind a szüneten által. Egyben-másban majd nekem is segít.

- Kész szívvvel, plébános úr.

- Különösen szívesen fogadnám, ha Marcit, ezt a nagyobbikat taníttatná kissé a latinban. Legalább is, hogy olvasni tudjon. Meg a deklinációk, konjugációk ne legyenek neki olyan kábitó idegenségek, mint nekem voltak, mikor az első osztályba kerültem. Őt az ősszel adjuk be a gimnáziumba. Csak reggelenként, mise után. Elég, ha egy órát foglalkozik vele. De vigyázzon, hogy a pálca mindig a kezeügyében legyen, mert ez a rakoncátlan csikó könnyen kiugrik a hámból.

A rakoncátlan csikó aggodalommal pislogott reám.

A gazdaasszony mély és elégedett szemmel mosolygott a gyerekre. Én ha tapasztalatlan voltam is még akkor, megértettem, hogy mért hívott a házába Zákány plébános uram.

- Nem nehéz az Marcika, - biztattam szeretettel a gyermeket, - majd sétálgatunk is együtt, és gyakoroljuk a deklinációkat, konjugációkat. Mikorra bekerül az iskolába, semmi baja nem lesz vele.

Marci még mindig gyanakodva nézett, de aztán megérezte bennem a pajtást. Ebédután megmutogatta a könyveit, s plébánia könyvtárát is. Valami háromszáz kötetnyi ócskaság egy nyugalombahelyezett almáriumban. Csaknem mind latin egyházi könyv. A magyar könyvek meg éppenséggel régiek. Még akkor nem tudtam: micsoda kincsek.

Három óra felé a plébánosom is előjött. Látszott a szemén, hogy aludt egyet.

- No, még mindig itthon? Marci, mutasd meg a falut a tisztelendő bácsinak: a patakot, malmot, régi temetőt. Egyéb nevezetesség itt nem található. Nézzenek be egyuttal, amice, Péter János úrhoz. Marci tudja, ki az. Kérdezze meg tőle, ha itthon van, hogy katolikus-e? Tempomba nem jár, de szentképeket láttak a szobájában. Figyelmeztetem, hogy valami bolondféle ember az, hát valahogy meg ne zavarodjon, ha görbén beszél, vagy furcsán viselkedik. Ha katolikus, beírjuk a párbérlajstromba.

Marci legott kapta a kalapját. Én is szívesen mozdultam, hogy szétnézzek a falusi világban.

- Méltóságos úrnak szólítsa, - figyelmeztetett még a plébános.

Városi léleknek érdekes a falu, ha először jár benne, - és nem eső után. Mikor én jártam benne először, olyan száraz napos idő volt, hogy még az akácfák lombjai is lankadtan lógtak.

Érdeklődéssel néztem még az utcán bogarászó tyúkokat is. S mikor az első libát láttam, hogy féllábon alszik, megálltam csodálkozásomban.

A nagy csendesség is érdekes volt nekem. Nem tudtam, hogy aznap kezdődött az aratás s csak a gyermekek és vénék vannak bent a faluban.

Alig haladtunk öt házat, négy apró gyermeket látunk az úton a porban. Csak ing volt rajtuk, térdig érő piszkos ingecske, s egy kecskegödölyével mulatoztak: huzgálta kettő a fülénél fogva, egy meg tolta.

Hogy bennünket megláttak, ránk bámultak. A legidősebb hozzánk futott:

- Dicsérjük Jézust, - selypítette.

És a kezembe ragaszkodott, megcsókolta.

Először történt, hogy a papoknak ez a megbecsülése érintett. Meg is illetődtem rajta.

- Hogy hínak? ki fia vagy? - nyájaskodtam vele.

De aztán, hogy tovább haladtunk és más gyerekek is nyálazták és taknyozták a kezemet, már egyre rövidebben kérdezgettem őket. A falu vége felé már elhárítottam a nedves orrnak a tiszteletét.

- Csak hagyd, fiacskám.

A falu így, az első órában a szegénység telepének látszott. Az apróablaku, nádfödeles házak, imígy-amúgy kerített telkek, meg hogy a vének is csak mezítláb mutatkoztak mindenfelé. És hogy tisztelettel köszöntek nekem a vének is... Városon a kispapokra lovak se bólintanak. Csak itt éreztem, hogy vagyok valaki. Vagy csak a ruhám? Merthiszen én magam nem vagyok senki. Mint ballangó-tővis, melyet tétova hajszol a szél, s elakad néhol. Dehát most már mégis vagyok valaki. Köszönnek. Már meg se lep hogy köszönnek. Ha valaki szembe jön, már előre tudom, hogy köszön. Pap vagyok és *tisztelendő* a címem.

Egy régi temetőhöz érkeztünk. Azontúl már csak három ház látszott. Dülöngöző kopott sírkövek. Behorpadt sírok. Akáckerítés. Egy-két beteg szomorúfüz. Begyepesedett utak. Mindez nekem érdekes volt és meglepő. A múlt és a feledés köszöntött rám szent némasággal.

A temetőben megállt a szemem két új fakereszten.

- Ezek szomszédok voltak, - jegyezte meg Marci. - Két vénasszony.

No, gondoltam, akkor sokat marakodhattak az életükben. Íme: most két csendes fakereszt. Így vannak eltemetve az évszázadok is. Küzdelmeik, marakodásaik, mind alája fordul a földrétegnek, amely a nemzedékeket maga alá takarja.

- Miféle bolond az az úr, Marci?

A gyerek a vállát vonogatta.

- Nem tudom. Én csak egyszer láttam. Mikor idejött. Három szekér hozta be a bútorait.

- Dehát mégis, miben nyilvánul a bolondsága?

- Házakat vesz.

- Házakat? Más is vesz házakat.

- De ő aztán odaad két házat egyért.

- Ha jobb az az egy.

- Nem jobbért cserél.

- És mért méltóságos? Micsoda méltóság? Öröklött méltóság? vagy hivatali?

A gyerek ezt már nem értette. Csak a vállát vonogatta.

- Nem tudom. Messziről jött. Amerikában volt neki valami hivatala: Indiában.

- India nem Amerika.

- De onnan jött ide egy levél. Arra volt írva, hogy méltóságos.

- Amerikából vagy Indiából?

- Indiából.

- Hát akkor nem magyar.

- De magyar. Idevalósi.

- Miféle urak laknak még itt a faluban?

- Hát: a tanító úr, jegyző úr, postamester úr.
- És azok mit mondanak a méltóságos úrról?
- Azt hogy bolond.
- Bolond? Teljesen bolond? Hiszen akkor nem járhatna künn a világban.
- Nem is jár. Csak kifele jár a vetések felé. Sétál.
- És nem beszél senkivel?
- De beszélget. Mindenkiel. Gyerekekkel is. Megáll és beszélget. Ahol dolgoznak, megáll néha.
- Parasztokkal?
- Parasztokkal. Azok azt mondják: jó ember.
- Hát akkor nem vad bolond?
- Nem.

A ház elé érkeztünk. Marci hátra-maradozott. Megállt. Meztelen ballába fejét vakarta a jobb lábával.

- Én nem mék be.
- Hát csak maradj.

Benyitottam a kapun.

Szimpla, kis virágos udvar: mályvák, gladioluszok, jupka egy köedényben. Vadszőlőlugas. Három életrajzi nagyságú márványszobor. Az egyik Thorwaldsen Krisztusa. A másik kettő idegen: egyik egy csaknem teljesen meztelen férfifigura, amint ül és maga elé bámul; a másik szakálas vén, de szintén nem európai, - szintén ül s irattekercset olvas.

Az udvari kerten túl félholdnyi szőlő. Az elején egy szakálas vén paraszt dolgozgat benne. Nagyszélű szalmakalap a fején, aminőt az arató tótok viselnek. Csak úgy mezítlábosan veregeti a szőlő-karókat. Veregeti egy balta fokával, - ahogy szokták időnként lejjebb veregetni a karókat szeles napok után.

Vártam, hogy köszön az ember, mint más falusiak. De nem köszönt, csak nézett. A kalapját se billentette.

- A méltóságos urat keresem, - szóltam oda végre, - itthon van?
- Itthon, - bakkantott nyájasan az ember, - mi célból keresi, kedves öcsém?

Ránéztem a póregatyás parasztra.

- Azt majd csak neki mondom meg.
- Tessék, ott a szoba, elől. Ahogy belép, jobbra.

A konyhából akkor egy fehérkötényes parasztasszony lépett ki. Kávészészét hozott leveses tányéron.

Rámbámult:

- Dicsérjük Jézust, - szólt végre, - az urat tetszik keresni?
- Őt.
- Mingyárt jön. Tessék addig.

S a lugasból egy fehér kerti széket tett kijebb.

A székkal egy leányka is kifordult a lugasból, négyéves forma kis mezítlábas teremtés, térdig mezítláb, csupán térdig érő ingecske minden ruhája. A kezében kiskanál. Szép, nagyszemű, tiszta gyermek, mintha csak egy Raffael-képből szállott volna elő.

Bámult rám az is.

Leültem a lugas elé. Néztem hogyan ülteti vissza a leánykát az asszony a lugas asztalkájához s hogyan köti a nyakába az asztalkendőt.

A leányka térdelt a lugas padján s közben egyre csak engem vizsgált. Vizsgált mosolygó szemmel, a kiskanalat a kezében tartva.

- A kalácsot el ne morzsálja, - intette az asszony.

S otthagya.

A leányka elkomolyodott. Letette a kanalat. Keresztet vetett magára hangosan, szinte a gyomrocskájáig ejtve a *Fiunak* jegyét:

- Atának, Fiunak... Édety Jégutyú léd vendédünt, áldd meg amit adtál nétünt, - imádkozta két kis kezét összetéve s a csészébe mélézva.

Aztán megint keresztet vetett magára, és fogta a kiskanalat: kavart a csészében.

- No, kedves, - szólítottam meg, - hát jó-e a kávé?

- Nem távé, - mosolyodott el, - tej ez, nem távé.

S tiszta, szép arca valami angyali kedvessé vált, hogy a fejét félrebillentve elmosolyodott.

- Kiscicának csakugyan tej való, - nyájaskodtam vele tovább.

- Én nem vagyot cica.

- Hát micsoda?

- Embej vagyot, nő-embej.

Elbámultam ezen a válaszon. Ez nem gyermeki léleknek a beszéde.

- Mi a neve magácskának?

- Bibi. Meduötbibi.

S a feje a másik vállára billent, mintha igen mulatságos volna neki, hogy a nevén csodálkozom.

- Medve?

- Nem. Meduöt...

- Dehát a keresztneve?

- Nem tudom.

Az asszony visszatért. Fehér szoknyácskát adott rá s harisnyát, cipőt is vont a lábára, fehérét. Aztán vajat kent neki kenyérre, és szintén rámtekintett.

- Borbála a neve a kisasszonykának. No, itt a kenyér, Bibi. El ne ejtse.

Közben csak úgy a vállán át láttam, hogy a szakálás paraszt felballag a szőlőből és betér a házba.

Gondoltam: az urat hívja.

De csak ő jött megint elő. Hosszú kék vászonzubbonyt öltött bent, aminőt a munkások viselnek. A lábán sárga úri papucs. A lába feje és napon sült lábaszára azonban meztelen.

- Bocsánat, - mosolygott rám, - hogy csak ilyen ruhában fogadom. De én ilyen meleg időben így szoktam.

Akkor nézem meg jobban. Hogy kalap sincs a fején, látom, hogy ősz ember. Szakála, bajusza szőke. Az arca naptól barna, mint a mezei embereké.

Fölkelek.

Bámulok.

A kezét nyújtja.

Csak akkor mondom neki a nevemet.

Bólint rá:

- Tessék: üljön le, tisztelendő öcsémuram. S mondja el mi jó ügyben keres engem? Hozzon ki, Mari, szivart, meg egy pipát, szitámat is.

- Semmi se, - feleltem még mindig elfogódottan, - csak azt kérdezteti a plébános úr, hogy méltóságod milyen vallású?

- Milyen vallású? - ismételte, mintha a kavicsoktól kérdezné.

Annyira furcsáltam a tűnődését, hogy elmúlt egyszerre a zavarodottságom. No, ennek csakugyan nincs rendben a négy kereke.

Gondolkodott.

Az öregasszony egy skatulya szivart hozott ki a házból, meg egy hosszúszerű tajtékpipát és dohányasztát is. A pipa új volt, a szitán is látszott, hogy nemrégén került ki a boltból.

- Köszönöm, - háritottam el, - nem szoktam.

Péter úr továbbtűnődve tömte meg a pipáját. Rá is gyujtott, lassan, nyugodtan.

- Hát, - mondta aztán a harmadik szippantásnál, - köszönöm a plébános úrnak szives érdeklődését: azonban hát... (s a pipájából felszálló első füstöcskére bámult,) mondja meg neki, tisztelendő öcsémuram, hogy ha ismeretlenül is ilyen lekötőzően érdeklődik hitbeli ügyem iránt, szívesen elmondom majd neki a hiszekegyemet. Remélem, hamarosan leszek olyan szerencsés, hogy találkozhatok vele. Szándékom volt úgyis, hogy meglátogatom, mihelyt a hajlékom megkészől. Ebben a rossz kis parasztházban nem fogadhatok vendéget, azért halogattam. De hogyan, hogy ön már ilyen fiatalon reverendában jár? Hiszen ön még nincs húszéves se.

- Tizenhat is alig.

- És a szülői ilyen korán...

- Nem a szülőim. Én magam akaratából választottam a legmagasztosabb életpályát.

- Legmagasztosabb? Igaz: legmagasztosabb. A papi meg az orvosi pálya a legmagasztosabb. A pap meg az orvos. De az orvost csak azért mondom másodiknak, mert egyszerre a kettőt nem lehet kimondanunk.

- A pap orvos is: lelki orvos.

- De mingyárt mellettök a tanító következik: az ábécés iskola tanítójától kezdve mind az egyetemi professzorig, s még feljebb is, a tudósig.

- A pap orvos is, professzor is.

- És a földmives vajjon mennyivel nyom kevesebbet a megbecsülések mérőjén?

- A pap fölemeli a lelkeket a föld porából.

- Ez is szépen van mondva. A pap az égre mutat. Dehát bizonyos-e önnek, hogy a Föld nincs benn az Égben?

Erre a kérdésre elakadt bennem a válasz. Mit feleljek ennek a bolondnak?

Megint ő folytatta:

- Mégishát, az ön véleménye a helyes: a papi pálya mindenek fölötté való. Az orvosi a legbecsülendőbb, a papi a legtisztelendőbb. Dehát az életnek ilyen elején... Meggondolta?

Elmosolyodtam.

- Meggondoltam-e? Hát hogyne gondoltam volna meg.

- Hogy meghal az életnek. Hiszen a reverenda azért fekete, mert meghal az életnek.

- Csak a földi életnek.

- Dehiszen nem ismeri még a földi életet se.

- Elég belőle, amennyit ismerek.

- És meggondolta: mi az, mikor valaki megtagadja a legszentebb ösztönt.

- A legszentebb ösztönt?

- Már hát minden ösztön szent, mert hiszen *hosszuk*. Mégishát a legszentebb az emberszeretet ösztöne. Ami a hálnak a víz, az az emberi léleknek a szerető környezet. Legszeretőbb környezet a család. A pap nem élhet családos életet.

- A pap családja: a nyája.

A fejét rázta.

- A nyáj nemcsak a papnak a családja. Minden embernek családja. Más az, amit *családnak* mondunk. A teljes élet a családos élet: a fészek. Akinek nincs családja, csak fél életet él: mindholtáig hiányzik neki valami.

A leányka már akkor előttem állt. Bámulta az arcomat. Tisztatükrű, ártatlan szeme... Mért nem tudnak a festők ilyen ártatlan szép szemet festeni az angyaloknak?

Bámult valami szerető kedves nézéssel. Aztán egyszercsak kapaszkodik ám az ölembe.

- Nono, Bibi, - szól rá az öreg.

Nekem is furcsa volt, dehát mit tehettem egyebet: felsegítettem. A leányka azonban csak mellém állt a székre. Szerető szemmel nézett a szemembe, s hozzám simult, megölelte a nyakamat.

- No lám, - mosolygott az öreg, - hogy megszerette magát. De most már eredj.

A leányka azonban csak pajkosan mosolygott. Méginkább simult, ölelte a nyakamat s gyöngé rózsalevél-ajkát az arcomra nyomta.

Ha ma gondolok vissza erre a kis jelenetre, hát semmi. Egy kisgyermek megszokta, hogy hol a dajkája ölében üljön, hol az öreg úréban. Tetszett neki a ruhám, az arcom, hát az én ölembe mászott fel. Éshát a gyermeket csókolni szokták, és ő is, ha kedves akar lenni, csókol.

Ma már tudom.

De akkor...

Engem nem csókolt meg soha senki. Szerető szemmel énreám nem nézett soha senki. Az én arcom nem ismerte soha emberi ajaknak az érintését. Csak tenyerek érintéséről voltak emlékei.

Az a kis meleg ajk nemcsak az arcomat érintette, hanem a lelkemet is.

A dajka előjött: elvitte.

Tovább beszélgettünk még kisodeig. Elkérdezte az öreg, hogy ki fia vagyok? Elmondtam röviden fészekből kiesett madársorsomat.

Emlékszem rá, hogy a szeme figyelemmel pihent rajtam.

- No, és mivel tölti itt a vakációját?

- Tanulgatok és tanítgatok. A plébános úrnál van egy kisfiú, azt tanítom a nyáron.

- Nem volna-e kedve rá, hogy az én kislányommal is foglalkozna. Nem kívánnék egyebet, csak hogy egy-egy félórácskát töltene vele. Kitalálhatna tán valami olyan játékot, amelylyel meg lehet vele ismertetni a betűket. Aki korán megtanul olvasni, könnyen halad aztán az iskolában. Már vagy nyolc betűt ismer. Csokoládéból készült betűket vettem neki. De a cselédem analfabéta, én magam meg csak délben foglalkozhatok vele. Hátha megtaníthatná a nyáron? De mondom: csak játék formájában. Száz koronát adok önnek a nyár végén.

Száz korona!

Soha életemben nem volt százkoronám. Az első bankó, amely a zsebembe került, az a húszkoronás volt, amit a szeminárium adott az útra.

- Készséggel vállalkozom.

- És ne címezgessen engem méltóságos úrnak. Én csak egy méltóságot ismerek: ha valaki megérdemli az *ember* nevet. Szólítson szimplán *Péter* úrnak. Vagy mégjobban szeretem, ha *János bátyámnak* szólít. Szép és mélyértelmű szokás volt az a magyaroknál, hogy bátyámnak, öcsémnek szólították egymást az ismeretlenek is.

Ez a szives szó megint melegen érintett. Soha még senkit nem szólítottam bátyámnak.

Kikisért a kapuig.

Ott megint előemlítettem a plébánosomat.

- Mit is mondjak neki, kérem? Mert, tetszik tudni: most már aratás van és Szent István király után kezdik behordani a párbért. A lajstromból már csak... János bátyámnak a neve hiányzik.

Elkomolyodott.

- Hát azért érdeklődik olyan igen a vallásom iránt? Csak írjanak be, kedves öcsém engem is: készséggel fizetem.

- Hát akkor katolikus János bátyám is. A plébános úr nem látta eddig János bátyámat a templomban, hát azért kérdezte.

Mosolyogva vont vállat:

- Reáliskolát végeztem én: nem értek latinul. Nem értem a misét, nem értem a szent cselekményeket. Mennyivel más volna, ha a pap a nép nyelvén szólna a néphez. Talán elmúlna az a szent titokzatosság, mely az egyházi szertartások ősi máza, de megvolna helyette az, hogy az egyszerű emberek lelkében mélyebb, áhitatosabb rezdülést idézne. S amikor a föld munkása kemény tenyerét az orgona szavánál imára összecsukná, Jézus kezének puhaságát érezné benne.

Nem válaszoltam rá semmit. Elkészöntem.

IV.

A nyári szünet hát azzal telt el, hogy délelőttönként Marciba aprogattam a deklinációk titkait, délutánonként meg egy kisgyermekkel játszogattam.

Marciban bizony gyenge volt a fogékonyság a latin nyelv iránt. Könyvből éppenséggel nem ment a fejébe semmi. Ugy kellett tanítanom, mint ahogy a madarat tanítják. A vakáció végéig bele is verkliztem mind az öt deklinációt. A latinból nem is bukott meg aztán, de minden egyébből, még a hittanból is szekundával terhelve végezte az első évet.

Persze, ennek következtében megint ott töltöttem a nyarat. S a következő nyarakat is, mind pappá szentelésemig.

No sokat vesződtem vele!

Annál kellemesebb volt a kis Bibivel való foglalkozásom. Micsoda kedvesség! mennyi angyaliság volt abban a kis teremtésben. A kezének minden mozdulata micsoda könnyű, micsoda szép. És a fejét ahogy mozdította, ahogy nézett, ahogy mosolygott, ahogy csevegett... Hogyan röppent elém, ahányszor megjelentem! Milyen örömmel terítette az asztalra a képeskockáit, amelyeket én az ábécé betűivel formáltam tanuló-eszközzé!... De negyedóra se telt belé, megint a bábujára gondolt. Másfélaraszos kis porcellán-bábuja volt. Azzal táncolt néha. Maga dúdolta a hozzávaló nótát is. Egyszer a dada dúdolt neki, én meg brumogtam, mint a brácsás szokott, hogy jobban érződjék a taktus. Nohát attól mégnagyobb volt a kedve, boldogsága!

Mindig virágok közt, mindig vidáman! - a gondolkodásnak micsoda más világa, mint az én világom! És mégis olyan egy volt velem az az édes kis gyermek: testvérkémnek éreztem, nem idegennek.

Talán azért, hogy megcsókolt. Talán azért, hogy a lelkek megérik egymást, ha más-más testbe vannak is helyezve, - megérik, hogy együvé tartoznak.

V.

A nyár végére ismerte már a betűket, s az utolsó héten már rövid szavakat is raktunk össze a kockából. A következő nyarakon már könyvekből olvastunk: meséket, verseket, s írni is megtanítottam. Hét éves korában már oly folyékonyan olvasott, hogy a tanító sem olvashat folyékonyabban.

Az öreg aztán nem is adta be a falusi iskolába. Mikor elérte azt a kort, amelyben járnia kellett volna, az öreg elvitte a tanítóhoz és olvastatott, íratott, számoltatott vele.

A tanító elbámult:

- Ilyet még nem láttam. Ennek hát igazán nincs miért bejárnia. Elég majd ha csak a harmadik osztályra jön be. Akkor hát mégis vannak olyan tárgyak, miket meg kell még tanulnia.

- Akkor se járatom be, - mondta az öreg, - majd csak otthon tanul!

Mikor már elsőéves teologus voltam, karácsonkor szép Szűz Mária-képes levelezőkártyával ajándékozott meg bennünket a rektorunk. Persze minden növendék örömmel firkantott rajta haza és szerteszét a rokonoknak és jóbarátoknak.

De kinek írjak én?

Írtam Bibinek:

Karácson szent estéjén a Boldogságos Szűz oltalmába ajánlja

tanítója: Lukács bácsi.

A következő nyáron megint tanítottam. Én tanítottam meg az imádságokra is. Merthiszen az öregúrnak különös volt a véleménye a hitről és imádkozásról. Mari néni meg Kálvin nyájába valónak tudta magát, hát az sem imádkoztatta, - nem merte. Vagy talán nem is szokás a kálvinusoknál, hogy a gyermekeket otthon is imádkoztassák.

Bibi úgy hallgatta az én tanításomat Istenről, Jézusról és Máriáról, mint valami újféle tündérmeséket: édes elandalodással.

Milyen könnyen, milyen hamar tanulta meg a miatyánkot. S milyen boldog-eleven szóval az ávét! És olyan hangon, amilyen a képzelete-beli angyal szólhatott:

- Üdvöz légy Mária!...

S akkor mélyen behunyta egy percre a szemét. Milyen édes lelkesedéssel mondta:

- Áldott vagy te az asszonyok között...

S mikor a végére jutott, a halálunk óráján szavakat megint behunyt szemmel, édes elkomolyodással rebegte.

Soha nem láttam, nem hallottam szebben a legszentebb imádságokat.

Boldogan imádkozott azontúl esténként az anyjáért, apjáért is, akikre pedig már nem is emlékezett. Angolok voltak a szülői, mint később megtudtam, Madwort John az apa családi neve. Valami kishivatalnok India egyik angol bankjában. De Bibi még járni se tudott, mikor meghalt. Az anyja aztán Péter úrnak lett a gondozója. Az meg Pesten halt meg, mielőtt Péter úr a falujába telepedett volna.

- Imádkozok esténként értök, - mondta Bibi édes elmélázással, - és olyankor mindig mellettem érzem őket. Magáért is imádkozok, Lukács bácsi, hogy Isten oltalmazza meg minden bajtól.

S hogy ezt mondotta, összetette a kezecskéjét, mint az imádkozáskor szokta.

Istenem, mit adnék egy olyan képért, amely őt ábrázolja, amint imádkozik!

A Mária-képes levelezőkártyát ott találtam a következő nyáron Bibi ágyacskája fölött, rámában. De akkor nem szólt róla semmit. Hanem a következő nyáron egyszer, hogy megint az imádkozásról beszélgettünk, kedves szemrehányással mondta:

- A télen nem emlékezett meg rólam.

VI.

Mikor már a falusi iskolának az utolsó osztályán is átjutott, azt gondoltam, hogy Péter úr most már valami apácaiskolába adja be. Az előbbi években beszélgettünk róla, Péter úr azonban aggodalmaskodott:

- Fiu-gyermekeknek jó az iskola. Nemcsak a tudományokért, hanem hogy az élet küzdelmeibe belenevelődik a társai között. Leánygyermeknek azonban csak akkor való az iskola, ha magának az anyának is iskola kellene. Neveletlen vagy ostoba anyáknak, vagy rossztermészetűeknek, kik olyanok, mint a rossz föld, amelyekben a legnemesebb virág is elkorcsosul. Bibinek az anyja ritka csendes lélek volt: mégcsak pletykát se mondott soha senkiről, - ebből megítélheti, öcsém, hogy nem is földi lélek volt, csak valami idetévedt angyal. Hát mindig ő van előttem, mikor Bibi sorsáról kell intézkednem. Azért is nem járatam be a falusi iskolába és azért nő fel itt mellettem, mint valami kalitkában. Az is irtózat nekem, hogy behallatszik hozzá néha a falusi emberállatok durva beszéde, káromkodása, dehát kicsi korától megszokta, nem is érti. Hapedig érti, utálja.

- Dehát az apácáknál mi rosszat tanulhat?

- Az apácák úgy nevelnek, mintha minden leánynak az volna az élete célja, hogy apáca legyen. Nem asszonyoknak és anyáknak nevelik a leányokat. Mutasson egyetlen apácaiskolát, amelyben a tanórák között olvasható:

11-12. konyha.

Kérdezzen meg egy onnan kikerült leányt: hogyan rendezi be a hajlékát, ha férjhez megyen? hol kezdi, vagy kezdeti a takarítást és hol végzi vagy végezteti? Hogyan gondozza a ruháit, meg a férje ruháit? Hogyan fogad női vendéget, kora szerint, társadalmi állása szerint. Mire vigyáz a társalgásban? Hogyan fogad cselédet? Hogyan viselkedik a cseléddel szemben? Hogyan viselkedik ő maga, ha kimegy a házból? Hogyan kezeli a pénzt? s ezernyi más ilyen kérdése az életnek. Mindezekből semmit se tud. Ellenben tud mindenféle haszontalanságot. S bizony némelyik romlott lelkű leánytársától az ő lelke is úgy megromlik, hogy akármilyen viruló szépség is testileg, ráillik Krisztus hasonlítása a festett koporsókról.

- Dehát akkor hol nevelődjenek a leányok?

- A régi magyar asszonyok tudták. Ma már senkise tudja.

S elborult arccal szivogatta a pipáját.

VII.

Hát Bibi maradt otthon.

Nyarankint én tanígtattam. Telenkint maga az öreg. Azonban, hogy én elvégeztem a teológiát s a püspök pappá szentelt, akkor nyáron már nagy fordulat következett a sorsomban.

A társaimat mingyárt a pappá-szentelés után szétszították különféle kápláni állásokra, engem azonban egy báró mellé rendeltek.

- Te, Lukács: hallom, értesz valamelyest németül, franciául is, - mondta külön audiencián a püspököm, - nézd: nekem egy volt iskolástársam nevelőt kér a gyermekei mellé. Nekem ugyan jobban kellenél, dehát a család máskülönben is a legtekintélyesebb patrónusok közül való: nem tagadhattam meg a kérésüket. Mingyárt a primiciád után utazol.

A püspök rendelkezése rogyasztó csapás volt reám. Az előljáróim megígérték már, hogy bent-tartanak a kancelláriában. Hiszen azért tanultam külön franciául is, mert tudtam, hogy a legműveltebb papokat belső szolgálatra alkalmazzák. Onnan aztán csak kanonoki házba nyílik az ajtó. Mármost ha engem bedugnak egy főúri házba, lehet, hogy 10-15 évig is ott kell raboskodnom. Onnan már legfeljebb ha a maga plébániájára juttat a báró, az pedig kisjövedelmű. Tudtuk mink már benn a negyedik éven, hogy melyek a legzsírosabb plébániák és micsoda utakon juthat a pap korán kanonokságra.

Ma már szégyenkedve csodálkozom azon, hogy a nagytemplom oltára mellől hogyan kandikáltam én is a kanonoki székekre. Gyóntunk és áldoztunk minden héten, s írtuk ájtatosan a lelki naplónkat, és mégse eszmélt rá egyikünk se, hogy a földi javak és lelki javak nem gereblyézhetők egybe.

A vallásosságunk valóban olyan volt, mint Szent Pálnak az üres ládán hangoskodó húrok.

Annyira bizonyosnak éreztem a maradásomat, hogy már meg is vettem Bibinek az új bábut és ágyacskát is hozzá, kékpaplanosat. Gondoltam: egy-két hétre szabadságnak, mielőtt beültetnének a kancelláriába.

Hát mármost Bibit nem is láthatom.

Talán soha többé.

A primiciám a felszentelés után mingyárt harmadik napon volt, csak bent a szemináriumi kápolnában. Az én első misémen nem ültek örömkönnyes szülők, és nem áldoztak fehérruhás leánykák. Csak magam voltam az ünneplő, csak az én szemem nedvesült el, mikor a fejemet lehajtva rebegtem:

- Uram, nem vagyok méltó...

A báró özvegy ember volt, már szürkülőhaju, világa-únt ember. A felesége halála teljes életére megbúsította. Fiatal volt még az asszony és ahogy a képeken láttam, szép is. Fehér arcban parázsként égő fekete szem. Nem nagy szem, de valami csodálatosan ragyogó. Hintón mentek volna át az ötödik faluba egy fiatal grófnak az esküvőjére, négylovas hintón s már csaknem oda is jutottak, mikor a lovak megijedtek egy árokból kiugró fehér kecskétől, s a másik árokba vetették a hintót. A báróné szép feje valami kőhöz csapódott, és szétesett, mint a földhöz vágott görögdinnye. A bárónak nem történt semmi baja, sem a gyermekeinek, sem a kocsisnak.

Attólfogva a báró nem talált nyugodalmat sehol. Folyton bolygott a világban. S hordozta magával a két fiát is. Akkortájt otthon időzött a birtokainak bérbeadása végett s nevelőt kért a püspöktől.

Ugy mentem hozzájuk, mint ahogy a siralomházból megy az elítélt az akasztófához. Még akkor nem tudtam, hogy többnyire az a szerencsénk, amit szerencsétlenségünknek érzünk, és többnyire az a szerencsétlenségünk, amiről azt véljük, hogy szerencsénk. Igazán csodálatos, hogy az ember eszekereke mennyire fordítottan jár.

Énnekem még akkor nem volt több külső műveltségem, mint amennyi a társaimról ragadt reám, meg amit a szemináriumban *urbanitás* címen szitálgatott a fülünkbe egy jó páter, aki maga se tudta, mi különbséggel lépjen be a pap a patrónusa szalónjába meg a kovácsműhely-

be. Parasztfiukból lett papoknak parasztplébániákra elég, de az olyan papnak, aki bárói házba kerül nevelőnek, kevés.

Azoknak az apró formásoknak a tudása bizony fontosabb az életre minden tudománynál. És ma már, hogy a távolból tekintek vissza arra az időre, tisztán látom, hogy én voltam a nevelő, de valójában ők neveltek engem.

A báróra különben becsüléssel gondolok. Az arisztokraták többnyire csak emberkorcsok, egy-egy kidőlt, nemes-erős fának egyre gyöngébben kihajtó satnyái. Maga a báró említette egyszer, hogy a tehenek és lovak is csak négy-öt nemzedéken át nemesülnek. Azontúl elhitványodnak.

A báró azonban még nem volt annyira régi. A két fiában is, - ha nem érzett maga mögött senkit, - csakúgy buzgott az élet teljessége, mint akármelyik vásott varga-inasban.

Mindig utaztunk és két hétnél tovább nem maradtunk soha egyhelyen. Nekem az volt a dolgom, hogy a két gyermeket a gimnázium negyedik és ötödik osztályának a tárgyait tanítsam, a keresztény erkölcsöket neveljem a vérükbe. A gyermekek az apjokkal együtt minden szombaton gyóntak és áldoztak. Még Angliában is. Angolul csak az apa tudott ugyan, de a gyermekek tudtak már annyit latinul, hogy a gyónásukat latinul végezhatték.

Valahányszor megérkeztünk valamely városba, a fiuk vagy két tucat képes-levelezőkártyát vettek s mingyárt az első uzsonnán, vagy ha este érkeztünk, a következő nap reggelén megfirkálták az üdvözleteiket a rokonságnak. A báró is ráírta a nevét a két fia neve után.

Kissé megzavarodtam, mikor az első ilyen irkálás előtt elém tették a gyűjteményt, hogy válasszak belőle amennyit írni szoktam.

- Köszönöm, - feleltem, - én ritkán levelezek az ismerőseimmel. Pap vagyok: tudhatják, hogy meghaltam a világnak.

Arra gondoltam ugyanis, hogy ha a velem szentelt társaimnak írok, dicsekvésnek érzik a leveletem.

Mégishát, hogy ne látszassam valami Klimiusz Miklós-féle idegennek ebben a földi világban, egy kártyát én is kivettem a csomóból. Ráírtam:

Bibinek,

Méltóságos Péter János úr leveleivel.

Iharszeg.

S a tulsó lapra csak:

Lukács bácsi.

Lehet, hogy csak a *méltóságos* címért írtam: lássák a bárófiak: nekem is van kapcsolatom egy méltóságos valakivel.

Lehet, hogy csakugyan Bibire gondoltam. Kinek lehet másnak kedves az én megemlékezésem? A plébános házában felnőtt két fiú közül az egyik belekorcsolyázott már a Tiszába. A másik akkor nyögte a nyolcadikat, de már akkor olyan korhely volt, hogy a ládájában mindig rejlett egy üveg pálinka. Nem szerettem.

Azontúl aztán szinte szokásommá vált, ahányszor helyet változtattunk, én is mindig megírtam a magam egy kártyáját, - Bibinek.

A bárófiuk tudták már, hogy tanítványkám. Néha ők maguk választottak neki valami gyermekes képet: angyalt, virágot Mária-képet, templomképet, galambtetést ábrázoló képet Velencében, a kis barát-képet Műnkhenben s más efféléket.

A fiuk reggeli után három órát tanultak. Ebéd után is két órát. Uzsonna után sétáltunk. A báró eleinte a képtárakba is elhordozta a csemetéit, de én aztán figyelmeztettem, hogy a két fiu csak a ruhátlan női képek iránt érdeklődik, hát rámhagyta őket. Debizony tőlem is meg-megszöktek, és mindig egy-egy kinematografus üzletéből kerültek elő.

Maga a báró csak az ebédlő és vacsorázó asztalnál ült velünk. A többi időt antikváriusok boltjaiban töltötte. Régi fegyvereket, képeket, órákat, szelencéket s másefféle ócskaságokat vásárolt össze. Eleinte csak ostoba pazarlásnak véltem a foglalkozását, de aztán egyszer magával vitt bennünket egy ilyen gyűjteménynek az eladótermébe. Ott láttam, hogy a legjobb tőkésítése a pénznek, ha valaki értő szemmel válogat a mult idők apró maradványaiban.

- Nekem ez többet jövedelmez a gazdaságomnál, - mondta egyszer.

Négyezer holdas volt pedig a birtoka.

VIII.

A báróval mindössze kétszer történt kedvetlenségem. Az első mingyárt azokban a napokban, mikor hozzákerültem.

Pesten pihentünk egy napot, mielőtt tovább utaztunk volna Grácba, s ahogy a két fiuval kifelé indulunk gyalogosan a Városligetbe, a kis Rókus-templom előtt álló Mária-szobornál látok egy feketeruhás urat, amint leveszi a kalapját szinte térdéig bocsátva, s meg is hajolva köszön Máriának. Háttal volt felénk, de hogy a haja szembeötlőn fehérlett, s olyanforma volt, mint a pitypang helygolyója, egyszerre megismertem: Péter úr!

S mintha csak megérezte volna, hogy szólni szeretnék vele, megállott, és nézett a kociút egy pontjára.

Egyszeriben meg is láttam, hogy mit néz: Egy vézna inasgyerek kis stráfkocsin egynehány mázsa abroncsvasat és rúdvasat vonszol.

Azt nézi.

A gyerek nem lehet több tizenkétévesnél. Bizony gyengécske. A ruhája műhelypiszoktól fekete. Az inacskáit megfeszítve erőlködik a kociút közepén. A széles szíjj szinte besülyedett keskeny kis vállába. Sokszor láttam már effélét.

Odaérünk az öreghez.

Üdvözlöm.

Kérdelem, hogy Bibi hogy van? S bemutatom egyben a két tanítványomat.

Rájok se tekint.

- Jól, - feleli szórakozottan, - nézze azt a kis inasgyereket.

- Látom.

Az inasgyerek vonszolja a terhét. Fiakerek és féllovasok robognak el mellette jobbról és balról. A Rákóczy-útjának forgalma szinte londonias.

A kis inas-gyermek előttünk vonszolja a vasterhes szekérkét innal-kinnal, sápadtan, verejtékezve.

- Jöjjön, - mondja egyszerre az öreg, és megindul a gyermek felé.

- Várjanak itt kissé, Elemér, - mondom a fiuknak.

Az öreg nagy elképedésemre nekitenyerel hátul a szekérnek és tolja.

- Jöjjön, segítsen, - szól nekem is, szinte parancsolón.

Resteltem kissé az ügyet, dehát mit tehettem? Csak nem hagyom az öregemet egymagában.

Az inaska hátratekintett, hogy könnyebbnek érezte a szekérét.

Bámult.

- Csak húzd, - biztatta az öreg, - nem hiányzik semmi.

Intettem a bárófiúknak, hogy jöjjenek ők is. Álmélkodva és tanácstalanul álltak meg, de aztán megindultak ők is visszafelé, amerre a szekérkével is haladtunk.

Reméltem, hogy egyszer csak mellettünk teremnek, és segítenek a könyörületesség munkájában. Azonban nem értették az ügyet.

A juliusi nap szinte tüzesítette a köveket. Csakhamar verejtékezett az én homlokom is. Fél-szemmel láttam, hogy a járókelők közül sokan megállnak és bámulnak ránk. Vártam, hogy egyszer csak előlép valaki és mellénk áll. Dehát a fővárosban ritka az igaz keresztényember.

Haladtunk át a József-körútra, Üllői-útra. A szekérke még az én segítségemmel is csak lassan haladozott. Végre a fiú oldalt fordult egy keskenyebb utcába...

Kérdi délben a báró a Brisztol asztalánál:

- No, hol jártatok, Elemér? Miket láttatok a Ligetben?

A két gyerek összenéz.

Pislognak.

Lemosolyognak az asztal alá.

- Nem voltunk künn a Ligetben, - szólaltam meg, - egy szekérhuzással kinlódó gyermekkel találkoztunk útközben: parancsot éreztem, hogy segítsek rajta.

A báró látja, hogy a fiai nevetnek. Összeráncolja a szemöldökét.

- No és...

- Nem volt más mód: én magam segítettem neki egy ismerősömmel.

- Hogyan?

- Mögéje kerültem a szekérnek és toltam.

Elemér a markába röhögött.

Tihamér is.

A báró a fejét rázta:

- És a fiuk hol voltak addig?

- Követtek bennünket a járón.

- No, szép még hogy velők is nem tolatta a szekeret.

Belekóstolt a levesébe. Boszus arccal szóta meg. Aztán megint rázott a fején:

- Kérem, ilyesmi ne történjék többé. A rendőrnek a dolga az, hogy az inasgyermek ügyeit meglássa, a szekeret megállítsa, az inast megkérdezze: ki a gazdája. A gazdát aztán megbüntetik.

Felelhettem volna, hogy a rendőrök nem látták meg a gyermeket. De egyben arra is gondoltam, hogy valamelyik hordárnak kellett volna pénzt adnom, hogy az segítsen a gyermekén. De én soha hordárra nem bíztam semmit, hát akkor nem jutott eszembe. Az öreg meg talán szándékosan tolatta velem mindvégig a szekeret, hogy megszégyenítsen. Máskor is éreztettem velem, hogy mi, papok, nem Krisztus papjai vagyunk, hanem igazában egyházmegyei tisztviselők. Dehát a bárónak is igaz és jogos a szava: ő a maga szekérének a tolására szegődtetett engem, nem a lakatosokéra.

*

A másik összetűzésünk három év multán történt. S meg is kellett miatta válnom a nemes családtól.

Az év utolsó hónapját mindig a kastélyban töltöttük. December 3-án halt meg a grófné, hát azért is, meg a karácsonért is.

Én olyankor mindig küldtem valamit Bibinek karácsonra. És Bibi mindig megköszönte. Az első levele ceruzával kettősen vonalazott papiros volt, ahogy az irkák vannak vonalazva, s éreztem, hogy amit ír, az öreg diktálta neki, vagy írta eléje. A harmadik, vagyis utolsó levele már vonalazva sem volt. De bizonyára ismerte már a papiros alá tehető vonallapot. Éshát azt már a maga eszecskejével írta:

Kedves jó Lukács bácsi!

Köszönöm a gyönyörű új bábút dehiszen én már nagy leány vagyok 12 éves és már csak titokban bábuzok atyám nincs itthon most pesten van és őszel én is voltam pesten be akart teni az apáca iskolába hogy bent is lakjak a szakre körbe de csak iskolai bizonyítványt vittünk és kereszt levél is kelet volna és atyámnak akkor jutott eszébe hogy nem vagyok meg keresztelve és igen sírtam hogy nem vagyok meg keresztelve és hogy miért felelte el és mingyárt meg is akart kereszteltetni de az apácák erre az évre nem vetek be és én azt mondtam hogy ha edig nem kereszteltek meg engem ne is kereszteljen senki csak majd Lukács bácsi és igen kérem hogy mihejt lehet jöjjön el és kereszteljen meg és nem is gyóntam edig azért hogy azt mondtam első gyónásomat Lukács bácsinak gyónom boldog új évet kívánok Lukács bácsinak mind örökké ámen.

Bibi.

Óh, édes kis lélek! De hogy juthassak én most oda! A báró azt mondaná rá:

- Dehát kije önnek az a kisleány, hogy más pap nem öntheti rá a keresztvizet? s más papnak nem gyónhat?

Hogy magyarázzam meg neki, mikor magamnak sincs rá magyarázatom?

Ez a fájdalmas érzés azokban a napokban kelt a lelkemben, amikor egy másik ügy is gyötrött, - pokolian gyötrött.

Mingyárt hazaérkezésünk után ugyanis a báró nekifogott a ládákban való kirakodásnak. Az előre küldött ládák voltak azok. A könyvtárszoba előtt a folyosón bontotta fel a ládákat az inas. A báró meg egyenkint szedegette ki a csomólékokat s nézte: melyikben mi van? Rakta a folyosón az asztalra. A könyvtárszobába nem engedett ő be cselédfélét, - mióta egy analfabéta

cselédje egy csomó elzevirt ellopott, csak azért, mert apró könyvek voltak: vitte haza az öccseinek, - kis parasztgyermekeknek, játszani.

Az én folyosómat súrolták akkor délután, hát felkerültem az emeleti folyosóra, ahol a báró rakodott. A fiuk tanuló-szobája is ott volt az emeleten csakhogy a folyosó kerti végén. Másik lépcsőn szoktam oda feljárni.

Hát arra megyek.

A báró megszólít: rámutat egy irattekerésre.

- Írja be majd ezeket, kedves tisztelendőm. Mellette a fordítás is. Ma hozta meg a posta. Azt mondják: hamisítvány. Nem vesztek vele akkor sem: ami régiség, mindig nagy a becse. Csak úgy találomra vettem, egy láda efféle tekercs közül Kairóban. Rajner főherceg vette meg másnap a többit, valamennyit. Keressen majd valami tokot neki. Elküldöm külföldre is.

A tekercset láttam már akkor is, mikor vette. Ott szemléltedtünk mink is a fiukkal abban a kairói boltban. Egy egyökrös falusi szekér szállított be óriás ládában akkor is sokezeréves kéziratokat. Valahol találták az odavalósiak.

Amerikaiak, angolok turkáltak ott mindig abban a kriptaszagú boltban. De gyanakodtak a zsidóra, hogy a pergamen- és papirusztekercseket elszállíttatja a boltjából némelyik este, s meg visszaszállíttatja nappal, mintha akkor találták volna.

Egy skót egyiptológus különös érdeklődéssel vizsgált ott heteken át egy nagy tekercset s biztatta a bárót, hogy vegyék meg közösen. (Neki nem volt rá tízezer fontja, amennyit a boltos kért azért a tekercsért.) Azt mondta, hogy az irat az egyiptomi zsidók történetét mondja el merőben másképpen, mint ahogy a biblia. Az egyiptomi kilenc csapást is. A zsidók kiszökését is.

A báró csak az olcsóságok iránt érdeklődött: azt a kis kétarasnyi tekercset vette meg. Akkor is előbb azt kérdezte tőlem, tanultam-e a teológián héberül? Később, hogy elküldte Pestre, mondta egyszer, hogy valaki már vizsgálja, és hogy nem héber nyelvű az írás, hanem arameus, - valami farizeusnak az iratai. Megint rá néhány hét múlván írt a fordító, hogy a papirusz- emlék az Acta Pilati néven ismert apokrifusok közé sorolható. Aztán még egyszer írt, hogy nem, nem az Acta Pilati része az irat, hanem a Nikodemus evangéliuma című koholmányé. Nyelvi értéke sincsen.

A fordítóra gyanakodott a báró, hogy elfogultan itéli koholmányának az iratot. Merthiszen ha csakugyan valóságos maga-keze-irata Nikodémusznak, megbecsülhetetlen kincs. Belekerül a bibliába. Maga a pápa kéri majd a bárót, hogy engedje át a kéziratot a vatikáni könyvtárnak.

Megálltam egy percre. Helyesltem a véleményét:

Ha hamisítvány is az irat, az első egy-két századból való lehet. A régi apokrifuszok pedig ha koholmányok is, érdekesek: bennük van annak a messzemúlt kornak a levegője. Művelődés- történeti értékek is tárulnak belőlük elénk. S lehet, hogy egy-egy kis valóság is rejlik a fundam- mentumukban.

S megyek tovább, nehogy csak egy percet is késsek: a fiuk pontosan két órakor kezdik ebéd után a munkát, s négyig nem hagyjuk abba. Négykor a fiuk tornára öltöznek s lemennek a kastély egyik alsó termébe.

4 és félkor jön a falu tanítója: tornásznak egy órát, s csak aztán ülünk uzsonnához.

Hát négykor mink végzünk.

Megint végigmegyek a folyosón.

Megpillantom a papirusztekercset és csodálkozom magamban, hogy a báró nem vitte be, sem az üvegajtó nincs bezárva. Igaz, hogy a folyosónak azon a részén nem jár soha senki, csak Márton inas, de reggel már takarítanak, s a báró nem kel fel olyan korán.

Benyitok a könyvtárba: sötét van bent.

Bizonyosan vendége jött a bárónak.

Megyek tovább.

A szalonból csakugyan látom, hogy kilép Pista inas, s egyuttal beszélgetés hangja is csapódik ki.

- Hajnal doktor úr van itt, - szólt útközben az inas, - hozzak tisztelendő úrnak is teát?

- Csak a szobámba, - feleltem, - el vagyok foglalva.

A breviáriumot kellett aznapra teljesen elvégeznem, merthiszen a doktor marad vacsorára is, és ott ül tizenegyig is. Beteghez nem merik kihívni a kastélyból.

Az inas elsiet.

Nekem megint az a papirusztekercs jut eszembe.

Mégiscsak, megnézem: mi az?

S fordulok.

Visszatérek az asztalhoz.

Viszem a tekercset a szobámba.

Nézem a fordítást: kettéléniázott lapon az eredeti szöveg a mi betűinkben az egyik fele, a magyar fordítás a másik fele.

Lámpást gyujtok és olvasom:

...mert a szó elenyészik, a te beszéded pedig aranynál többet érő.

Felele a mester:

- Az én tanításom: lélek. Az írott szó pedig csak edény. Kiki azt tölt belé, amit akar. Az idők folyamán minden másul, másul az ábrázat, és másul a mögötte való lélek is vele. Ha tanításomat leírnám, a világ idő multával a betűket látná, s nem a betűk lelkét. De ha a szívekbe írom a tanításomat, nem a szó kerül a szívekbe, hanem a szónak az értelme. És az én tanításom csupán ennyi: Tiszteld Istent, mert atyád ő és szeresd minden embertársadat, mert testvéred ő az Atyádban. Tanításomnak minden egyéb része csak szántás és boronálás, hogy a mag amit elvetek megfogadjon és teremjen.

Mintha a föld rendült volna meg alattam.

- Ez az irat nem apokrif!

De mi történik, ha tudósok is foglalkoznak vele, és világszerte megismerik? Hiszen akkor meginognak a templomok oszlopai. A pápaságnak pedig állania kell, mert politikai erőssége is a civilizációnak.

Szinte káprázó szemmel mélyedtem ismét az irat olvasásába:

„...Istent az ész szárnyán meg se közelítheted.”

Közben aztán arra gondoltam, hátha én elfogultan ítélem meg az írás tartalmát. Nem volna-e jó, ha mások is beláthatnának a sorok mögé, a gondolatok mögé. Hátha csak a pillanatnyi hevülés...

Hátha...

Hátha...

Előhúztam a fiókomat, papirost vontam elő, közé rejtettem a szent írást, és olvastam tovább, olvastam sebesen, szinte lélekzés nélkül. Szerettem volna, ha úgy, ahogy a gondolatok a soron felvillantak, agyamba vésődtek volna egy láthatatlan és megváltozhatatlan lapra, mely csak az enyém, és örökre az enyém maradjon.

IX.

A vacsora-asztalnál úgy ültem, mintha siket volnék és néma. Csak a szememmel hallgattam a doktor fecsegéseit. Tízkor intettem a fiúknak, s velük távoztam.

Nem tértem vissza.

Aznap este nehezen aludtam el. Éjfél is elmúlt talán, mikor végre megérkezett az álom. S reggel, amint ébredtem, megint csak az volt az első gondolatom, hogy Nikodémus iratának nem szabad a világ elé kerülnie. De félóra mulva megint ellenkezőre váltott át a gondolkodásom.

Még beretválkoztam, mikor kopogtat Elemér az ajtómon.

- Nem szabad! Ki az?

- Én vagyok, tisztelendő úr! Atyám kérdezteti: egy pergamen hiányzik: tud-e róla, tisztelendő úr?

- Nem.

Ez a *nem* úgy tört ki belőlem, mintha a nyelvem magától mondta volna. Sokszor elgondolkodtam rajta: hogyan történhetett? Valahogy készen volt a nyelvemen.

A fiu elmegy.

Ahogy mosdok, megint kopogtatnak az ajtómon.

- Nem szabad! Ki az?

- Kérem, tisztelendő úr, - siránkozik Pista az ajtóm előtt, - valami bergamenytot keres a méltóságos úr... nem méltóztatik-e tudni róla valamit?

Ahogy villám cikázik néha nagy cifrával a felhők között, úgy cikázott át az a kérdés: az inast mentsem-e meg a báró haragjától? vagy a tanítványom előtt bizonyuljak hazugnak?

Felelnem kellett azonnal.

- Nem, - feleltem ismét.

S mikor felöltöztem, összegöngyöltem a keresett iratot és beledugtam a puskám csövébe. Az előbbi év karácsonján ajándékozott meg azzal a puskával a báró. Mert hát báróknak, grófoknak a vadászpuska az élet fő java. Én bizony sohse gyönyörködtem egy veréb életének a kioltásában sem.

Csak a fiukkal reggeliztem aztán együtt. A báró az inas szobájában, meg a lépcsőt súroló asszonyok lakásán kereste a pergament.

Mink a fiukkal nem beszéltünk róla. Tanultunk délig, ahogy szoktunk.

A báró ebédre se tér haza. Az asztalnál a belső lány szolgált. A szeme sírástól volt vörös.

- A méltóságos úr vacsorára se jön haza, - mondta, - bement a városba.

Gyakran megtörtént, hogy nem is értesített bennünket, ha a városba ment: sohse zavarta meg a tanulás óráit. Aznap különben főispáni székfoglalást ünnepeltek a megyeházán, - tudtuk már napokkal előbb.

De hátha mégsem arra ment?

Hátha a rendőrségre ment?

Talán két-három rendőrt is hoz ide és keresgélnek az én szobámban is?

A mellemben mintha egy láthatatlan ököl verte volna a szívemet.

Véltük, hogy Pista is vele ment. Csak uzsonnakor hallottuk, hogy a báró elcsapta. A délelőtti folyamán ki is kellett hurcolkodnia a kastélyból. Az idősebbik fián volt a gyanu. Az osont fel aznap a lépcsőn az esti órákban: zsebkendőt vitt fel az apjának.

No, ez a hír szinte megrázott. Két gyermeke volt az inasnak, s ő maga ott nőtt fel a kastélyban, mesterséget se tanult; az apja is inasa volt a családnak.

Szegény ember!

No, neki adom a pénzem felét, - szinte minden pénzem megvan még, amit a nevelősködéssel szereztem. Azon a pénzen felmegyen Pestre s máshová szegődik. A családjának is hagyhat itthon annyit hogy hónapokig elég.

Mégishát mart az ügy. A szegény fiúcskát különösen sajnáltam, hogy ártatlanul szenvedett.

Dehát a pergamen nem kerülhet a világ elé, talán ha életét lehetne is megváltanom érte.

Soha életemben nem gyötrődtem úgy lelkiileg. Éreztem, hogy helyesen cselekszem, s mellékesen szinte ordított reám a lelkiismeret:

- Bűnös vagy! Ártatlanok szenvednek a hazugságod miatt.

Szinte vacogott a fogam.

Vagy három könyvet vettem le csakúgy tarálomra a könyves polcomról, hogy belemeneküljek valamelyikbe. Megnyitom az egyiket: német. A frankfurti vadbölcse életfilozófiája.

Bele erőltetem a figyelmemet:

„Az élet fő java az egészség.”

Gondolkodok rajta, aztán félrevetem a könyvet. Én csak egészséges vagyok, s mégis kínpadon hanyódom. Betörők, útonálló, rablógyilkosok mind egészségesek, hát mért sötét az arcuk?

Nem. Az élet főkincse nem az egészség, hanem a lélek tisztasága és csendessége.

Valamiképpen nem tiszta a lelkem.

Dehát nem nagyobbat vétkezek-e, ha világgá engedem azt az iratot?

X.

A báró éjjel jött meg. Másnap kedvetlen volt a fáradalmaktól. Talán pezsgőztek is.

Ülök estefelé megint a szobámban. Megint előveszem Nikodémust. Háthogyha van benne egy pont, amelyből kitetszik, hogy csakugyan hamisítás? Akkor visszacsempészhetem a könyvtárba: megválthatom vele szegény Pista inast, jóvátehetem a fia szenvedését. Visszanyerem a főkincsemet: lelkem nyugalma, tisztaságát.

Máig sem értem, hogyan történt: nyitva maradt-e egy ujjnyira az ajtó, s azt nézte a báró, hogy bent vagyok-e? Vagy hogy zárva volt az ajtó, kopogtatott is, de úgy belemerült a figyelmem az iratba, hogy nem hallottam. Lehet az is, hogy a kandallóban ropogva égett a fa, azért nem hallottam. Elég annyi, hogy egyszercsak, ahogy oldalt tekintek, ott látom.

Áll.

Bámul.

- Hát önnél van?

Én is bámulok rá. De az ujjaim görcsbe húzódnak a papiruszon. Egy mozdulattal összegyűröm. A másik mozdulat: belevágom a tűzbe.

Egy nagy lobbanat s az irat és fordítása csak *volt*.

A báró elvadult bika-szemmel áll előttem.

Már akkor én is fölkeltem. Az arcom bizonyára sápadt volt, de a szemem elszánt, mint a mártíroké lehetett, amint megálltak a vadállattal szemben.

A báró értetlenül bámul.

Én is csak állok és nézek merőn a szemébe. Az agyamveleje mintha megfagyott volna: se szavam, se gondolatom.

- Megőrült? - dörgi végre, hogy még a térde is reszketett belé.

- Csak Istennek számolok, - rebegem elszántan.

A báró csak nézett.

Nézett megkövülten.

Aztán megfordult. Ugy ment ki, hogy az ajtómat is tárva hagyta.

Néhány perc múlva Elemér lép be. Sárga levélborítékban pénzt tesz az asztalomra.

- Atyám, - mondja hidegen, - azt parancsolja, hogy azonnal hagyja el a házat. A kocsisnak már szoltam, hogy vigye önt az állomásra.

XI.

A püspökhöz kellett volna utaznom. Jelentkezni: itt vagyok, elcsaptak, tessék, rendelkezzenek velem.

Én azonban Bibihez utaztam, az én kis Bibimhez.

Délelőtt értem ide. A plébánoshoz szálltam persze, s mingyárt el is mondtam neki, hogy megváltam a bárótól, s hogy miért, és engedelmet kértem hogy Bibit megkeresztelhessem.

A keresztelést szívesen megengedte, de a báróval történt megkülönböztetésen szörnyülködött.

- Mit mond erre őekszcellentiája? (A püspök.)

- Mit mondhatna? Vajjon ő nem ezt cselekedte volna-e az én helyemben?

- Az ám, de hogy igazolja, ha elégette?

Erre valóban nem gondoltam. Le kell írnom, míg ki nem mosódik az emlékezetemből. Ma még minden szóra emlékszem. S ha az én írásom a kezébe is kerül valakinek, pipafüst mellett költött együgyűségnek ítélik. Csak a papirusz volt veszedelmes, az arámi írás.

Szerettem volna egyenest Bibihez sietni azon álmosan, ahogy az éjszakai utazás után voltam, de mégis meggondoltam: majd délután.

- Kérek szobát, plébános uram. És kérem: ebédre se költsenek fel.

A serkentőmet háromra hajtottam, s lefeküdtem.

XII.

Már kettőkor megébredtem. Alig ettem valamit, fogtam a kalapomat, siettem át a havas falun.

Harmadfél éve, hogy Bibikét nem láttam. De azért úgy előttem volt a képe, hogy ha festő vagyok, akármelyik órában híven lefestem. S kétféleképpen is: négyéves korában, mikor még rövid volt a haja és az ölembe mászkált; s kilencéves korában, mikor már a haja a válláig ért s egy kék körfésű tartotta, hogy ne lógjon a szemébe, mikor előrehajol.

Az utazásaimban sok leánygyermeket láttam. Gyakorta mentünk át a nagyvárosok olyan parkjain, ahol gyermekek játszottak.

Érdeklődéssel nézték a tanítványaim is a londoni Hyde-parkban, a párizsi Tuillériák kertjében, a bécsi Volksgartenben, a római Pincio gypén a gyermekeket: melyik nemzet hogyan játszik, míg kicsiny? Bizony egyforma a játék, csak a kiáltások mások, meg az arcok. De mondhatom, hogy sok angyali leányka-arc között nem találtam olyan édes-szép szelid arcocskát, mint az én kis Bibim arca.

Mért szeretett engem az első pillanattól kezdve, mintha testvérbátyja volnék?

Mért ült olyan bizalommal az ölembe kicsikorában, mintha az anyja ölében ülne?

S bár a szünetekben mindennapos voltam a háznál, ő ahányszor beléptem, mindig úgy röppent elém, mintha a másvilágról térnék vissza. Tárt karral futott hozzám, és nagy örömmel csókolt meg.

S én is őt, - mintha fehér szegfűcsokrot csókolnék meg.

És ha vége volt a szünetnek, mindig sírva bucsuzott tőlem:

- Nem látom sokáig, nem látom!

- Csak imádkozzál, kis Bibim, akkor mindig látsz álmodban. Én is imádkozom érted, hogy lássalak és soha ne legyen semmi bajod.

S meg is emlékeztem róla mindennaposan az imádkozásaimban, később a miséimben is. Esténként meg, mikor az üdvözlét végére értem, mindig láttam az édes kis fehér arcot, amint behunyódnak szemének hosszú fekete pillái:

- ...most és halálunk óráján. Amen.

A házhoz értem.

A házból zongoraszó hallatszott ki.

Elcsodálkoztam.

A kiskapu be volt zárva. De a kilincsnnyomás valami harangot ütött meg s rá mingyárt a konyhából futott a kis cseléd. Kikukkantott a lyukon, s nyitotta az ajtót.

- Hát mióta zárkóztok ilyen?

- Az úr nincs itthon, - felelte a kis mosogató.

- De a kisasszonyka csak itthon van?

- Ő itthon meg a gubernátor kisasszony is. Ongorálnak.

Az ajkamon volt, hogy bejelentessem magamat, dehát Bibihez megyek én: bizonyosan az első szobában vannak.

Különös, hogy nem nézett ki az ablakon.

S megindultam be.

A pitarajtón belépve megint változásra nyilott a szemem: a pitar előszoba. Ruhaakasztó és ruhaszekrények benne.

Lerakom a felső ruhámat, kalapomat, botomat.

Kopogtatok.

Idegen női hang mondja a szabadot. A zongora elhallgat.

Benyitok.

Bibi ül a zongoránál s egy időske úri nő is mellette.

- Óh! - rebben föl a kis fehér galamb, - Lukács bácsi! Lukács bácsi!

S tárt karral rohan, mint szokott.

De a szoba közepén egyszerre megzavarodva tétováz. A karja leesik.

- Óh Istenem, - rebegi, - be igen...

De a következő percben aztán mégiscsak a mellemre omlott és a szivemre hajtotta a fejét.

- Lukács bácsi!

Ugy csókoltam arcon.

Teljesen megértettem a zavarodását: harmadfél éve nem látott: én is vénültem, ő is megnőtt. És a gubernátor kisasszony beadogatta már neki, - minden órában egy kiskanállal, - Staffe báróné lelki fénymázát.

Mikor fölemelte a szemét, könnyes volt boldogságában.

- Óh, lelkem... óh, édes kis lelkem, - rebegtem én is mély megindulással.

- Óh, Lukács bácsi... kedves Lukács bácsi...

Aztán egyszerre, - mint a hattyu mikor a tóból kilép és megrázkódik, - megjőzanult, megelevenült. Kedves kézmozdulattal mutatott be a csodálkozástól felmeredt kisasszonynak:

- Notre cher abbé... le meilleur homme du monde... Jaj már zavaromban franciául beszélek.

A kisasszony mosolyogva és tiszta magyar szóval bizonykodott, hogy bemutatás nélkül is tudta volna ki vagyok, merthiszen Bibinek az anyja és apja fényképe mellett csak az egy enyém függ a falon. Éshát Bibi annyi szépet és jót mondott rólam...

Immáron ráncosodó szemű, soványos hölgy volt, keskeny arcán mintha valamikor meghúzták volna az orrát lefelé, s úgy maradt volna. Még apró kék szeme is olyan ijedt-csodálkozóan.

Bibi boldogan gyönyörködött az arcomban.

- Mit hozzak, Lukács bácsi? Teát?

- Semmit, édes lélek.

- De ebben a hidegben... a tea mindig jó. Mikor atyámmal ki-kisétálunk...

- Igen helyes, hogy télen is sétálgatnak.

Az arca elijedt.

- Csak nem magáz talán?

- De már maga olyan nagy lány...

- Nem, nem *maga*, - fakadt csaknem sírásra, - fáj nekem, ha azt mondja *maga*.

És megint a mellemre borult.

- Ne távolítson el magától.

- Jó, jó, hát tegezlek.

S megsimogattam a haját.

A kisasszony kiment, hogy teát készítsen, mink meg hát elbeszélgettünk. Ő tudta, hogy a távollétünk folyamán mely országokban jártam. Én azonban nem tudtam, hogy ő hogyan élt.

Elmondta, hogy az elemi iskola osztályait már mind elvégezte egy előbbi kisasszony segítségével. Nem járt be az iskolába, csak külön vizsgázott. És hogy ő már főzni is tanul, és most kapott egy szép téli ruhát. Parfőnt hozott az édesatyja. Korcsolyát is. Lent a kertben a jég. Már nem babázik. Az új kisasszony francia, - Ágnes a neve, de svájci, - azt mondja, hogy ennyi idős lánynak már nem való baba. Igen jó kisasszony. Mindenféle kézimunkát tud, és mindent a világon, mindent tud. Eleinte igen nehéz volt, hogy a kisasszonynyal mindig csak franciául kellett beszélnie. Tudott már előbb is valamicskét. Éshogy ő már zongorázik is. Már a három bés kótákat játsza. Négykézre is zongoráznak. Ágnes kisasszony a basszust veri. És mindig csak franciául beszélnek.

Aztán egyszerre az ügyére tért:

- Köszönöm, hogy eljött, óh, igen köszönöm. Atyám nem hitte. De én bizonyos voltam benne. Megálmodtam. Igaz, hogy imádkoztam is: térden kértem Istent és Máriát és Szent Borbálát minden este, attól fogva, hogy megtudtam... Óh, mennyire szégyellem!... A pesti apácák is igen megbotránkoztak.

S a két tenyerébe rejtette az arcát.

- Semmi szégyen. Inkább boldogságodnak érezd, hogy nem olyan magadtudatlanul veszed fel a szentséget.

- De én már jártam a templomba, gyóntam, áldoztam is. Majd megörültem, mikor megtudtam, hogy pogány vagyok. Véltam, hogy iszonyu bűn volt így áldoznom...

- Nem, kedves. Ha te kereszténynek érezted magad, ha meghaltál volna, keresztényül haltál volna meg Isten ítéletében.

- A plébános úr is ezzel vigasztalt.

- Éshát semmi bűnt nem követtél el. Csak az a bűn, amit érzünk is bűnnek.

- De hogy viseljem azt a nagy szégyent... a falu népe előtt!... Ezer ember előtt!

- Hogy szép fehér ruhában, koszorusan, Isten-megadta szépségedben ott állsz, mint valami szárnyatlan angyal.

Felszökött a vállamra borult.

- Mégis úgy szégyellem.

- És nem gondolsz azokra, akik nem szégyelték a vadállatok elé vettetve se keresztény hitüket. Százezer ember előtt! S az oroszok már rohantak rájuk...

Megrázkódott. A vállacskaát is összevonta:

- Óh Istenem!... Hát akkor nem szégyellem.

XII.

Szerda volt aznap és hétfőn Vizkereszt ünnepe. Gondoltam: addig maradhatok. Bibit megkeresztetem akkor is, ha Péter úr nem érkezik haza, - hiszen a plébánosnál ő maga járt, hogy Bibit megkeresztelje.

A falu népe már akkor tudta, - bizonyosan a boltba járó cselédtől, - hogy Bibi kisasszonyka a maga lábán járul a keresztkúthoz. Beszélgettek róla. A boltos, hogy szivarért jártam nála, maga is érdeklődött:

- Igaz-e kérem?...

- Igaz, Adolf.

- Szabad volna-e, kérem, nekem is azt látni?

- A mi templomunkba mindenki beléphet, Adolf. De persze, levett kalappal.

- Bizonyos, hogy nem löknek ki?

- Bizonyos. Dehát mit érdekli ez magát?

Szemét hunyorgatta.

Néztem.

Érdekes külsejű ember.

Nem is fekete...

Tehát kazár. Annyi köze Ábrahámmal, mint nekem.

A boltban csak ketten voltunk.

- Adolf, - mondtam komolyan, - ha netalán az érdekli magát, hogy a zsidót is így kereszteljük-e? Hát éppen így.

Mosolyogva pislogott.

- Kérem, nem lehet tudni...

- Csak épp hogy a fehér ruhát ne nézze kötelezőnek. Az azonban kötelezőbb, hogy ismerje előbb a religiót.

A felesége lépett be: az már a göndör feketékből való, aminőket az egyiptomi képeken látunk.

- Mégis jó, - mondtam - ha keresi az alkalmat arra, hogy lelki témákról is beszélgessen értő emberekkel. Akármelyik pap szívesen beszélget magával. Sem iskolai kötelezettség nincs, sem óra-kötelezettség, semmi formalitás. Sétálások közben is lehet.

S az utcán mindvégig ezen gondolkodtam. Milyen kár, hogy nem én vagyok itt a pap: ez az Adolf valahogy már fogékony.

Az értelmes zsidók érzik, hogy be kell lépniök a civilizált népek etikai közösségébe.

Bibi röppent elém. De már csak a kezét nyújtotta. Magam is éreztem, hogy nem tekinthetem többé kisgyermeknek.

- No, hogy aludtál?

- Igen boldogan, Lukács bácsi. Soha életemben ilyen boldog és csodálatos álmom nem volt még soha. Már úgy vártam, Lukács bácsi, hogy elmondhassam...

Hozta a széket. Az asztalon egy telegramm hevert. Nyújtotta...

- Atyám megjön. Itt lesz a nagy ünnepen. Bizonyára ő lesz a keresztaám. Csak éjjel ne jöjné. Szeretnék mindent elmondani neki mingyárt.

- Dehát mondd el az álmodat, ha már olyan boldog és csodálatos volt. Benne vagyok-e én is?

- Benne.

- No, örülök neki. Hát beszéld el.

Már hozzápillogott az elbeszéléshez, de az almáriumra fordult az arca.

Felszökkent:

- A ruhámat nézze meg előbb, Lukács bácsi: jó lesz-e?

Elővették a kisasszonynyal a ruhát. Mit értek én a női ruhákhoz?

- Jó, hát persze, hogy jó. Az a fő, hogy fehér. Jöhetnél ugyan akármilyen színű ruhában is, de a régi keresztények katekumenjei mindig fehér ruhában keresztelkedtek. S utána is még nyolc napig azt viselték. Minden nap áldoztak, míg az volt rajtok.

- És ugye, magának gyónhatok most, Lukács bácsi? Szombaton gyónjak, vagy vasárnap? Óh, be igen örülök.

- Se szombaton, kedves, se vasárnap. A megkeresztelendőknek nem kell gyónniok: a kereszt-víz minden bűnt lemos. Áldozzál te is mindennap nyolc napig.

- Óh Istenem, - rebegte boldogan, - hát szabad?

Kocsizörgés hallatszott. Péter János érkezett meg.

Nohát ahogy Bibi ugrott, futott eléje!... A kisasszony alig érte utól a sállal.

Az öregurat kellemesen lepte meg, hogy a hajlékában talál. Bibi szökdécselve hántotta le róla a felsőruhát. Futott a konyhára.

- Meleg vizet, Annus néni, meleg vizet, hamar.

Csakhamar közénk ült. Hozta Bibinek a csemegéket és egy nyakbavaló kis aranykeresztet.

Pipára gyújtott és elmondta, hogy Bibi majdnem belebetegedett az ügyébe. Sírt mintha valami nagy gyalázat érte volna. Rohanni akart egyenest a paphoz. Mikor aztán másnap vitték volna, akkor meg már nem akart semmit se tudni a papról.

- Nem, engem csak Lukács bácsi keresztelhet meg. Lukács bácsi eljön, ha írok neki, eljön a világ végéről is.

S mielőtt mozdulhattam volna, elkapta a kezemet és megcsókolta:

- Köszönöm, hogy eljött.

Kedvesen beszélgettünk. Örültünk a kisleány boldogságának.

Egyszercsak, hogy az órára pillantok, látom, hogy hét az óra.

- Tyhü, nekem már mennem kell.

No, nem bocsátottak. Elfuttatták a cselédet a parókiára, hogy ne várjanak rám. S beszélgettünk tovább.

- Dehát az álmodat, Bibike, még mindig nem mondtad el az álmodat. Édesatyád is örül majd neki. Azt mondja Bibi, hogy olyan csodálatos boldog álma volt, amelyet soha életében nem álmodott.

- No, mondd el, Bibi, - biztatta János úr is.

Bibi pillogott, mély lélekzettel gondolkodott egy-két percet: hol is kezdje. Felkapta a pirosbársony zongoraszéket, s az asztalhoz hozta, közénk. Rátérdelt és félkönyökére, ujjacskájára támasztotta a fejcskáját.

- Hát... így kezdődött... Így kezdődött, hogy igen sírtam. Igen-igen sírtam, hogy pogány vagyok. Senkise pogány a faluban, csak egymagam vagyok a pogány. És igen-igen sírtam, hogy mindenkinek van Istene, csak nekem egymagamnak nincsen. Mert én pogány vagyok. És végre is nagy elkeseredésemben felugrottam, és azt mondtam, elmegyek én magam a jó Istenhez, és elpanaszlom neki, hogy én nem vagyok a hibás: én nem tehetek róla, hogy keresztetlen maradtam.

Kapom a ruhámat, az ünnepit. Fejemre a sapkámat. Nem is szólok atyámnak, sem a kisaszonynak, sem Anna néninek, senkinek. Csak ki az utcára: egyenest a templomba.

De mintha nem tél volna, hanem nyár: a fák levelesek a templom körül, és a fű is zöld alattok. Valóságosan mint a nyár. És az óra úgy délelőtti formán.

A templom zárva van. Épp akkor zárta be a harangozó bácsi. Lógatta a kulcsot: ment volna hazafelé.

- Jaj, jaj, - sírom neki, - tessék visszajönni: nekem be kell mennem.

- Minek? - azt mondja, - már nem lehet.

- De nekem muszáj, harangozó bácsi: muszáj bejutnom Istenhez.

- Istenhez? Nem itt lakik a

- Nem itt lakik?

- Nem. Itt csak a hívek gyülekeznek, imádkoznak. A templom arravaló.

- Hát hol lakik akkor?

A vállát vonogatja:

- Erdőn, mezőn, mindenütt.

Sietek ki a faluból.

Nézek szét a mezőn.

Nem látok házat sehol.

Egy cigány jön az úton.

- Bácsi kérem, nem tudná, hol lakik a jó Isten?

Az is csak a vállát vonogatja:

- Talán odább: bent az erdőben.

Hát hol is lakna másutt. Csak fák között. Sietek be az erdőbe. Csak fa és fa és fa.

Találkozok az erdész bácsival.

- Bácsi, hol lakik itt a jó Isten?

- Itt, - azt mondja, - sehol, - hanem tán Rómában, ahol a pápa is.

Hát persze hogy ahol a pápa.

Megyek Rómába.

Nagy város, csupa templom, éppen olyan, mint azon a képeskártyán, amit Lukács bácsi küldött onnan.

Megszólítok egy nénit.

- Kedves néni, hol lakik a szentséges pápa bácsi?

- Amott, abban a nagy házban.

Bemegyek a nagy házba.

- Szentséges pápa bácsi, hol lakik a jó Isten, mert én csak vele akarok beszélni.

A pápa csak rámnéz és azt mondja:

- Itt csak a helytartója lakik. Őmaga Jeruzsálemben.

Hát persze, hogy Jeruzsálemben.

Futok tovább nagy örömmel. Érek Jeruzsálembe.

Látok ott egy öreg embert, nagy fehér szakálút, olajfa-ág a vállán.

- Mit keresel, kislány?

- Istent, bácsi, a jó Istent, hol lakik?

Gondolkodik. A fejét rázza.

- Itt csak lakott, de fölfeszítették.

- Hát akkor már sehol sincs.

- Dehogyan nincs: eredj a tengerre, ott megtalálod.

Hát persze, hogy a tengerre, hiszen édesatyám is mondta már, hogy a tengeren mindenki találkozik a jó Istennel.

Sietek a tengerre.

Hát nagy víz, éppen olyan, amilyen Lukács bácsinak a képeskártyáján. Nem is ültem hajóra, csak futottam a víz színén.

Megbírt.

Futottam mindenfelé. De csak víz és víz. Istent nem találtam sehol.

Akkor egy hajó jön nagy sebesen. Intek neki: álljon meg.

Hát megáll.

- Mit akarsz, kislány?

- Vegyenek fel, mert magam már nem talállok vissza.

Felvesznek.

Ott sírdogálok, hogy nem találom Istent. Hát persze, hogy nem találom. Pogánynak nincsen Istene.

Mikor aztán kilépek a hajóból, megyek egyenesen a temetőbe, a mi temetőnkbe itt a falu végén. Minden virágzott, madarak énekeltek, csak én egymagam sírtam keservesen.

- Ti halottak, itt a sírhalmok alatt, fogadjatok be engem magatok közé, mert minek is éljek így tovább.

És nagy-keserves sírással várom, hogy megnyílik valamelyik sír.

Hát mozdul egy sírhalom. Kiszáll egy lélek, de csak mint a lassu füst, ahogy emelkedik. Mégishát ember formáju, öreg ember formáju.

- Mit keresel itt, kislány?

- Istent, - sírom, - Istent.

- Isten nem itt lakik, hanem a Végtelenségbe.

És felmutat és körülmutat.

És eltűnik.

Akkor mégkeservesebb sírással omlok egy sírhalomra.

- A Végtelenségben? Hiszen akkor meg nem találhatom.

A nevemet hallom akkor, hogy valaki szólít engem nagy szeretettel.

- Bibikém, mit mivelsz itt?

Felnézek: hát Lukács bácsi áll előttem.

Elmondom neki: mi bajom. Csak mosolyog.

- Óh, kis balgatag, te, bejárod a messze világot, a tengereket is, pedig hát csak két arasznyi az út, s megtalálod Istent: két arasznyira a homlokodtól lefelé balra...

XIV.

Csütörtök lett, aztán péntek, aztán szombat. Nem tudtam elutazni.

Péter úr úgy határozott, hogy Bibi vasárnap járul a keresztlő kúthoz. Bibi pedig ragaszkodott hozzá, hogy én kereszteljem meg.

Borongós nap volt. Komor hamuszin fellegek között hunyósdit játszott a napfény, de csakhamar kivillant, előntötte az egész falut: aranyruhát árasztott reá.

Minden ragyogott.

Korán reggel keltem. Sokáig imádkoztam a Mária-kép előtt, térdepelve.

Délre vártam őket.

Tizenegykor benéztem a sekrestyébe. A sekrestyés felöltöztetett, rám adta a fehér karinget s a violaszínű stólat. A violaszínűt azért, mert ez a szín a bűnbánatot jelképezi, a töredelmes lélek csöndes, mély szomorúságát. Azét a lélekét, aki Krisztus elé lép.

Sokáig vártak magukra. De szívesen várakoztam, és türelmesen.

Szekerek haladoztak el a sekrestye mellett. Zörrent az ajtó. A sekrestyés ki-kipillantott. De nem ők voltak.

Péter úr gyalogosan vezette ide keresztleányát, Bibit. Pontosan akkor érkeztek, mikor a harangozó a delet harangozta, s a nap az ég tetején delelőre hágott, és sugaraival megtündökölte a kis kopott sekrestye boltíves termét.

Előbb Bibi lépett be.

Fehér ruhát viselt, - azt az egyszerű, fehér ruhácskát, amit a találkozásunk estéjén megmutatott nekem. A hajába fehér virágot tűzött. Az orcája is fehér volt, mint a ruha meg mint a virág. Nyakán keresztcske csillogdált.

Torkában valami hang akadozott, de nem tudott szólni.

A katakumenek, valaha régen, az őskeresztények idejében egyszerű gyolcs ingükben nem lehettek áhitatosabbak, megindítóbbak. Rívó, pólyás csecsemőket hoznak rendszerint a keresztlőkúthoz, kik akkor látják az első fényt, ekkor érzik az első ízt, ekkor hallják az első ígét, annélkül, hogy felfoghatnák értelmét. Milyen ünnepi egy felnőtt, ki a maga lábán, esze tudatában, tulajdon akaratából óhajtja a titokzatos frigyet, mely az élet s az öröklét közt kötődik.

Az én hangom is remegett. Az én szemem is elhomályosodott kissé.

Péter úr sürgetett bennünket. Azt mondta, vezessem be őket a templomba.

De a pogány még nem mehet be a templomba. A pogány lelke még tisztátalan. Csak a sekrestyében van helye. Isten házának pitarában.

Megkezdem a szertartást.

- Borbála, mit kérsz az Isten anyaszentegyházától?

Bibi maga felelt. Rebegte a szót:

- Hitet.

- Mit ád neked a hit?

- Örök életet.

- Ha az örök életbe be akarsz jutni, tartsd meg a parancsolatokat: szeresd a Te Uradat Istenedet, és teljes lelkedből és teljes elmédből az embertársaidat, mint tennenmagadat. Borbála! ellene mondasz-e az ördögnek?

- Ellene mondok.

- És minden cselekedeteinek?

- Ellene mondok.

- És minden pompáinak?

- Ellene mondok?

Péter úr lehajtotta ősz-szakálás fejét: a földet nézte, az ablakra bámult. Ő nem igen járt templomba, nem is igen tudott tehát ájtatos hívőként viselkedni, de azért látszott, hogy az érzékenyüléssel küzdök.

- Borbála! Hiszel-e a mindenható Istenben, mennynek és földnek teremőjében?

- Hiszek.

- Borbála! Hiszel-e Jézus Krisztusban, Istennek egy Fiában, mi Urunkban, ki a világra jött és kinhalált szenvedett?

- Hiszek.

- Borbála! Hiszel-e a Szentlélekben? Hiszed-e a katolikus keresztény anyaszentegyházat, szenteknek egyességét, bűnök bocsánatát, testnek feltámadását és az örök életet?

- Hiszek.

Erre ráleheltem háromszor, keresztalakban.

(A Szentlélek kegyelmét adja ezzel a pap, hogy a pogányból kiűzze a gonosz szellemet, az ördögöt.)

- Accipe Spiritum bonum per itam insuflationem et Dei benedictum, Pax tibi.

- Et cum spiritu tuo, - mondta a sekrestyés mély basszus hangon.

- Accipe signum crucis tam in fronte quam in corde.

És én a hüvelykujjammal megjelöltem mindkét fülét, hogy hallja Isten parancsát. Szemét, hogy lássa Isten világosságát. Orrlyukait, hogy magába szivhassa Krisztus jóillatát. Száját, hogy az élet ígét vallja. Mellét, hogy higgyen Istenben. S gyöngye törekeny vállait, hogy viselhesse Krisztus nehéz keresztjét.

A templomban sokan voltak. Nagy esemény, mikor felnőttest keresztelnek. A falu mind odacsődült.

Mi lassan a keresztelőkúthoz ballagtunk Bibivel, Péter úrral, a kisasszonynyal, meg a sekrestyével.

Bibi lelkében már keresztény volt, hiszen nemcsak vízzel lehet keresztelni, de a vágy is keresztel, és a vér is.

Megszenteltem a sót, egy csipetet a nyelvére tettem:

- Accipe sal sapientiae: propriatio sit tibi in vitam aeternam. Pax tibi.

- Et cum spiritu tuo, - brummolt rá a sekrestyés alig érthetően.

- Electa, - szoltam hozzá, - választott, térdelj le és mondd el a Mi-Atyánkot.

Bibi letérdelt. Hangosan imádkozott. Akadozva. Segítenem kellett óvatosságból, nehogy belezavarodjon.

- Állj fel.

Péter úrhoz fordultam:

- Áldd meg őt a szent kereszt jelével.

Ujjamat azután hamuba mártottam. A virágvasárnapi szent barkákból való ez a hamu. Gyengéden megérintettem vele fülét és orrát:

- In odorem suavitatis...

Péter úr kinyitotta kissé keresztlánya ruháját s én az olajjal megkentem Bibi mellét, vállát mindkét felől.

- Ego te lineo oleo salutis...

A sekrestyés nyújtotta a kis üvegkancsót a szentelt vízzel.

Bibi térden állva imádkozott. Háromszor leöntöttem szép dús szőke haját a keresztvizzel:

- Ego te baptiso in nomine Patris et Filii et Spiriti Sancti...

A víz égi harmatként csorrant végig orcáján. Szeme mintha könnyes lett volna, de mosolygott. Pilláin az örömkönnyek ragyogtak.

Aztán, hogy a krizmával megjelöltem homlokát, a sekrestyés reáadta a fehér inget, az ártatlanság köntösét erre az ártatlanságra, a fehérret a másik fehér ruhára.

- Accipe vestem candidam...

Majd az égő szentelt-gyertyát a kezébe adtam.

- Accipe lampadam ardentem... Borbala vade in pace, amen. Menj békességben, Borbála.

- Ugy legyen.

*

Péter úrral bejöttek a sekrestyébe.

A délutánt még a körükben töltöttem. Bibi boldogan járt a házban, fehér ruhácskájában, mint valami leánynya vált lilium.

- Lukács bácsi, maradjon még, - tartóztatott. - Ne hagyjon itt.

És fogta a kezemet.

De nekem mennem kellett már.

Napszállatkor indultam. Lelkemben gonddal, bús vívódással.

A püspökhöz igyekeztem.

MÁSODIK RÉSZ.

I.

Jelentkeztem a püspöknél. Nem akarok emlékezni arra a negyedőrára.

Az udvari papok szemüket, fülüket hegyezve várták: hogyan végzek? Mikor kijöttem, s elmondtam nekik, úgy néztek rám, mintha azt mondtam volna:

- Egy himlősbetegtől jövök.

Csak az öreg Keserű (Kesey Márton) szólalt meg:

- A kanonokságod a lábtörlőn maradt.

Hát ottmaradt. Ha nem égetem el azt az egyiptomi írást, a báró mellett tovább művelődök. A papi pályán annyi a zsupp alatt kelt vagy mives családotból való, hogy a püspök alig bírja összeválogatni belőlük az udvari papjait. Nekem, immáron európai embernek: bizonyos lett volna, hogy maga mellé vesz, s már ifjan közel vagyok mindig a kanonoki székhez.

Szégyellem, hogy fájt.

A szemináriumban adtak vendégszobát, míg a rendelkezést várom. Vagyis inkább betegszobát. Merthiszen akár himlő van valakin, akár a püspök haragja, beteg az keservesen.

Hova rendelnek?

Az asztalnál mingyárt az első nap tudakozódtam, hogy kér-e valamelyik plébánia káplánt?

- Télen?

Hát bizony télen csak beteg papok kérnek. Mióta pénzben fizetik a hívek a párbérgabonát, elvékonyodott a falusi plébánosok kenyere. Még a szoba fűtése is gondná vált. A pocakos plébánosok már csak a múlt idők anekdotáinak illusztrációiban láthatók.

A negyedik nap megjött a rendelkezés: járjak be az irodába ideiglen.

Bejártam.

Reggeltől estig másoltam lajstromokat, vagy leveleket, amelyek stílusán nem volt szabad javítanom. Vagy írtam változatosságképpen levélboríték-címeket.

Az irodában mindig nyomott a levegő: aggodalmak, rosszkedvűség. Ahogy a közkatonának gondja, hogy az őrmesternek a kedve szerint mozog-e? ahogy az őrmesternek gondja, hogy a hadnagy nem akad-e belé, ahogy a hadnagnak gondja, hogy a kapitány... A papirendben még feszültebb a gond: egyik méltóság ránehezedik a másikra, - irigységek, féltékenységek, intrikák, gögök és alázatosságok...

Ebben a nyomottságban sokat tűnődtem az élet értékein. Íme, hát egészséges vagyok most is, - ha az egészség a főkincs, hát a főkincs megvan. Dehát mért lógadozok úgy a világban, mintha kötél volna a nyakamon, s azt várnám, hogy a következő órában felakasztanak.

Nem! Nem az egészség a főkincs! A szabadság a főkincs! Ostobaságot cselekedtem, hogy az árvaházi rabságból egyházi rabságba léptem által. És ez az irodai élet is gyötrem. Hát nem élhetnék-e én is fák között és tiszta levegőn. A nyílt világ élete ölen való élet az igazi, a mezei

élet. Isten egének nem a házfedelek között való látása, hanem hogy teljes egészében hajoljon a fejem fölé a végtelenség íve, mindig. Az élet főkincsei: a szabadság, a természetes élet és a lélek tisztasága.

Robotoltam.

Szomorkodtam.

- Istenem! - volt a mindennapi imádságom, - ne tekintsd bűnömül, ha azt kívánom, hogy valamelyik plébánost látogassa meg a köszvény.

Isten meghallgatta a könyörgésem: ha nem is köszvénnyel, de az öregség egyéb gyengeségeivel bajlódva írt az öreg Kosaras János a püspöknek: küldjön valaki segítőt Ereszvényre, mert a vasárnapi terheket már nem bírja.

II.

Hol az az Ereszvény? - volt az első kérdésem, s nem az, hogy ki ismeri azt a falut: jó hely-e? vagy hogy ki az a Kosaras János? miféle karakter? Az én óhajomásom csak az volt, hogy ne legyen messze Iharszegtől.

Az irodában ott az egyházmegye térképe. Szinte káprázó szemmel látom, hogy a falu csaknem tőszomszédja Iharszegnek. Egy tanya van csak közben: Kisbalsa. Azt már hallottam sokszor Iharszegen: az ereszvényi plébániához tartozik, de az iharszeginek is pátrónusa a földesúr. Valami Tóth András a neve. Azt a Tóth Andrást azonban nem ismertem: nem fordult meg a templomunkban az én szüneteim idején. Vélttem, hogy valami református család.

Vidáman utaztam.

Ha maga az ördög is ott a plébános, de legalább szabad ember vagyok. Fák között élek. Isten egét látom. S át-átsétálhatok az én kedves testvérkémhez, - az egyetlen valakihez ezen a földi világon, aki örül a látásomnak.

A plébánossal nem is igen foglalkoztam. Bizonyosan valami köszvényes vagy tüdőbajos szerencsétlen, aki még a szeminárium falai közül vitte ki a tüdejében a betegsége csiráját. Azt mondom majd neki, hogy csak köhögjön kedvére: elvégzem én minden dolgát örömet.

Mert ha már vége a kanonoki aranykeresztnek, vállalom az élet keresztjét a szegénység útján: leszek olyan pásztor, hogy Krisztus is elégedetten néz reám az égből.

Harmadik osztályra váltottam jegyet s rá se néztem az utitársaimra: csak elővettem a breváriumot:

Legyen meg Uram a te akaratod!

Mingyárt a negyedik állomáson, ahogy kiszállok egy pohár sörre, Péter urat pillantom meg egy elsőosztályu kocsi ablakában.

Ha nem nézett volna rám, nem is látott volna többé a kiszálló állomásig. Akkor még nem szerettem azt az embert.

Hát csak elvegyültem az utasok közé, s gondoltam: visszatéret is úgy fordulok, hogy ne lásson meg. Hiába, hát nem szerettem vele beszélgetni soha. Noha mindig érdekes volt amiket mondott. De mindig mondott valami olyat, ami ellenkezett az én érzéseimmel, tudományaimmal. Resteltem, hogy nem bírom megcáfolni.

Egy nagyhatú erdészféle ember mögött tértem vissza, s világért nem néztem volna arrafelé, amerre az ő kocsija állt. Örültem, hogy sok az utas és így ellappanghatok a figyelme elől. Bizonyosan ott száll ki majd, ahol én, elég ha akkor találkozunk.

Egy ujságáros fiu kiabált a kocsik előtt, s az én nagyhatú takaróm épp a legveszedelmesebb helyen megállt.

- Ujságot! - dörögte a fiu felé.

S hogy így meg is fordult, odább kellett lépnem. Ez volt a szerencsétlenségem: Péter úr ott állt már akkor a kocsi lépcsőjén. Ő is az ujságárosra várt. Örömmel szólt rám:

- Lukács öcsém! Hova?

- Ereszvényre.

- Hiszen akkor együtt utazunk. Üljön át ide, öcsém. Magam vagyok a kupéban. Hé, ujságos! Egy *Zeitet*!

- De az én jegyem harmadik osztályu, - mentegetődztem.

- Fizetem a különbséget.

- Köszönöm. Nem kénytelenségből utazom harmadik osztályon.

- Ismerősökkel?

- Nem. Amerikába induló paraszttal.

- Hát akkor...

- Nekem kötelességem, hogy mindenkor szegényekkel legyek.

Máig is bámulom, hogy jelent meg ez a hazugság a nyelvemen. Nem szoktam hazudni. Ha varangyos béka esik ki valaki szájából, nem utálom úgy, mint akinek hazug szó jön a szájából. S lám, hazudtam. A harmadik osztályon csak egy ablakos tót utazott velem, meg egy cserépipás zsidó, akinek a füstje ugyancsak boszantott, meg egy fátyolos kalapu öreges nő, akinek azonban parasztos fűzős cipő volt a lábán.

- A manóba is, - legyintett, - hát Ereszvényen mindig velők lehet. Hagyja el erre a három órára őket. Nagy szép ujságokat mondok.

A fülkében épp akkor helyezkedett el az ablaknál egy negyvenéves forma szőke zsidó. Arany cvikker az orrán. A zsebéből mingyárt elő is vonta a Lloydot.

- Nem baj, - szólalt meg Péter úr, - hogy ez az úr az ön helyét foglalta el: tessék ide középre, öcsém.

- De kérem, - elevenedett udvariasságra a cvikkeres, - tessék.

És a folyosó melletti ablakhoz telepedett.

- Hát először is: Bibi hogy van? - mosolyodtam el, az öreggel szemben telepedve le.

- Két hete nem láttam. Bizonyára megvan a kisasszonyával együtt, mint eddig.

- Tanítja-e tovább?

- Csak maga tud vele bánni.

- Szívesen, ha átjárhatok.

- Husz-huszonöt perc sétálva. De szívesen fogadok kocsit...

- Kocsit?

- Szívesen. Mindennapra.

- Még rossz időben se fogadnám el. Ugyis kell járkálnom mindennap.

- Hát akkor a kocsi díját is hozzácsatolom a régi díjhoz. A régi díjat meg megduplázom, megtriplázom. Csak egy órácskát is ha töltene Bibikével. Milyen szép lenne, ha magántanuló-képpen végezhetné el a gimnáziumot.

Készséggel vállaltam. A munkát is, a díjat is. Vállaltam volna ingyen is.

Véltem aztán, hogy politikai ujságokat hallok tőle. A levegőben háborus szellők szállonganak. Európa egyre csak fegyverkezik, mint ahogy vihar előtt egyre sűrűsödnek és komorodnak a felhők. Véltem, hogy Pestről vagy Bécsből jön: tud valamit.

Ő azonban nem szólt semmit. Megkínált szivarral és kibontotta az ujságját, olvasta figyelem-mel.

Közben belépett a konduktor. Elintézte a hely árának a különbségét. Én meg áthozattam vele a harmadik osztályból a kofferemet.

S Péter úr olvasott tovább.

Egyszer csak mordul:

- Nem lú az ember, koma!

Csak várom, hogy mi lelte? De ő csak olvas tovább, egyre összébb ráncolt szemöldökkel.

Végre leereszti az ujságot.

Rámnéz:

- Hallott már ilyen ostobaságot: valami Hauser nevű kőfic irodalomtörténetet írt odaát, és a magyar irodalomról szólva azt írja, hogy a mai magyar írók német eredetűek. S nem is a zsidókról szólva. Olyan, mintha azt mondaná, hogy német lelkek. És hogy Petőfi se volt magyar: szerb volt. Mert az apja szerb volt.

- Hát az pedig...

- Vajjon mit cselekednének velem a franciák, ha szemükbe kiáltanám: - Corneille nem francia író! Germán, normandi eredet! A ti Balzactok nem francia, hanem spanyol. Vigny olasz, Sand George szász, a két Dumas szerezsen. Lamartin olasz! Chenier görög! Sainte-Beuve angol! Zola olasz! Musset olasz. Sőt a ti legnagyobb poétátok se francia, hanem hollandi! Hugo Viktor hollandi eredet! Tehát germán!

Csak bámultam: honnan ismeri ez az ember ennyire a francia irodalmat?

- Mit szólnának az oroszok, - folytatta hévvel, - ha a szemükbe gúnyolódnék: - Tolsztoj nem orosz: német! Dosztojevszkij nem orosz: litván! Lermontov skót! Puskin nem orosz, hanem szerezsen! És mit szólnának az olaszok, ha azt mondanám: - Egyetlen nagy írótok nincs olasz! Mind germán! Fő büszkeségtek, Dante is germán! Aldiger az igazi neve! Az Aldiger név formálódott eleinte Aldigero-vá, azután Alighiero-vá. A ti Dantetok nem olasz: germán! Ha vasból volna a fejem, akkor is bevernék azok a népek.

- Bizonyára.

- Mert ösztönileg érzi a legfejletlenebb műveltségű nép is, hogy akármilyen viaszból is a gyertya, a láng a fő. Testileg akármilyen vegyülék is az ember, a test nem a lélek. A nemzetek

nem testi nyájak és csordák és kondák és ménesek, hanem lélekrajok a nagy világmin-
denségben. Ahány nemzet, annyi különböző lélekraj. Más-más időben érkeztek és telepedtek
erre a Földtekére, s más-más időben távoznak el innen. De azok a lélekrajok mindig éltek és
élnek a nagy mindenségben. S asszerint költöznek 2-3 ezerévi ittidőzés után más és más
csillagra, amint a továbbtökéletesedés törvénye rendeli.

- Hát ön azt hiszi?...

- Nem lehet másképp! A lélekrajz vezetői és világosítói azok az egyes lelkek, akik akaratuk
vagy értelmök erejével vagy érzelmeik szépségével kiválnak a sokaságból és az időnek egyik
szakaszából a másikba érlelik a rajnak a tökéletesedését. Küldött kiválóságok-e ezek? Vagy
maguktól érkeznek időnkint és testesülnek itt ezen a Földön? - a tudományok még nem
felelhetnek reá.

- Erre bizony nem.

- Annyi bizonyos, hogy ha a történelem lapjait forgatjuk, a nagy nevek mind nagy lelkek
emlékei. Egy sem egoista! Valamennyinek az élete a maga lélekrajáért lobogott, szenvedett,
küzdött itten.

S mintha azt vélné, hogy én másképpen gondolom, boszankodva rázott a fején.

- Az ilyen lelkek megtestesülése nem történhetik a geneologiai táblázatok szerint. Ők olyan
apát és anyát választanak ki, akiknek a vére, testi szerkezete legalkalmasabb arra, hogy olyan
agyvelő keletkezzék belőlük, amilyen a megtestesülendő vezérléleknek kell a maga nemes
céljaira. Ha államgondozó, bizonyára nem születik zenész-családban. Ha zeneköltő, bizonyára
nem születik olyan családban, amelynek a hallóidegei tompák. Ha festő, nem születik olyan
családban, amelynek a szemidegei nem érzékenyek a színek iránt. Ha költő... Vajjon szület-
hetett volna-e Petőfi olyan szülőktől, akiknek egyike nem hevesvérű szerb ősök idegeit
hordozza, másika nem a századokon át vallásos és álmodozó természetű tót népfajból való.
Petőfi tüze, becsületessége és romantikája... Hogyan választhatott volna lajhár vérű szülőket,
hogy költői misszióját azok agyavelejével teljesítse itt ezen a magyar földön? Viszont a tudós,
a filozófus nem olyan agyvelejű szülőket keresne-e, akiktől az elmélyedő és tartós-figyelmű
munkálkodásra legalkalmasabb agyvelőt örökölheti. Mit mosolyog ön ezen?

- De éppenséggel nem mosolygok.

- A geocentrikus zsidó világnézet és zsidóból ágazott keresztény világnézet mosolyog csak
ezen, mint a hangya, amely nem ismer nagyobb hegyet a maga kupacánál, s véli, hogy az a
világ. De a fejlettebb értelmű ember, akinek a zsidó és keresztény vallás csak gyermekészhez
szabott képes kis ábéce, - bizony megérti az igazamat.

Ez már fájt, de nem szóltam semmit. Később, évek mulván, már magam is azt mondtam: nem
lehet másképp.

Az ilyeneknek aztán, - folytatta az öreg, - Zrinyi nem horvát, se Kossuth nem tót, se Festetich
György nem szerb, se Petőfi nem szerb, se Rákosi Jenő nem német, se Munkácsy, se Feszty
Árpád nem német, se Herman Ottó, sem Lendl Adolf, se Hubay Jenő, sem Endrődi Sándor.
Sándor különben nem is német szülőktől való, hanem inkább szlávnevüektől. De ez mellékes.
Merőben mellékes! Mink mindnyájan abba a lélekrajba tartoznak, amelynek itt ezen a Földön
magyar a neve, s a mérhetetlen világmindenség minden csillagán által minden koron együtt él
és mindig együtt érez. A test csak hús-csontvér: ideggép, - ideiglenes lélekhüvely. A lélek az
ember.

Ismét fölvette az ujságot.

Beletekintett.

Meg újra fölnézett:

- A testbeöltözködő lélek tehát választ jobbra is, balra is... Közös tulajdonságunk, hogy Isten látásában gyönyörködünk örökké. Dehát azért egymásra is tekintünk olykor? És látjuk, hogy mi, kik együtt élünk: a baromi emberek soka és az isteni emberek kevese. A vígan rikoltó korhely és a mértékletes filozofus, Falstaff és Platon, az analfabéta vicéné, s a hét nyelven finomkodó grófné, Rafael és a szobafestő, Beethoven és a klavirmajster... Isten igazságosságával hogy férhet össze a lelkeknek ez a különfélesége? Nem nyilvánvaló-e, hogy minden léleknek végig kell haladnia a tökéletesedés lépcsőin, s hogy erre egy testi élet nem elég!?

Kipillantott az ablakon és folytatta:

- Az emberi test minden egyes élete megismétli a milliányi évek során való fejlődést, az összejtől a mai emberformáig. Mint ahogy a béka, a pillangó és minden egyéb állat teste is megismétli. Hát aztán az ember mostani teste volna a végső pont? A végtelenségben nem lehet semmi véges. A mozgás örök, tehát a fejlődés is örök.

Megint fölvette az ujságot és tovább olvasta.

- Engedje meg, Péter bátyám, - szólaltam meg, - csak arra az egy kifejezésére... hogy, *geocentrikus világnézet*...

- Hát nem az?

Magyaráztam neki a mi világtanunkat. De csak mosolyogva legyintette el.

- A vége mégis csak az, hogy az embert csak itt teremtette az Isten a Földön. Ez a Föld itt alól van a világmindenségben, fönt meg a felhők vannak s a csillagok. A csillagok fölött aztán a lelkek országa. A lelkek országa közepén az Isten a trónuson, - a mennyei cár, - s másefféle.

- Dehát honnan tudja, Péter bátyám, hogy nem úgy van?

- Honnan tudja maga, öcsém, hogy úgy van?

- A Szentírás...

- *Szent* írás, de nem szent bizonyosság. Kérdezzen meg akárcsak egy csillagász-inast is, megmondja önnek azt a szent bizonyosságot, hogy nem tudjuk: mi van *alól*? és mi van *felül*? Nem tudjuk, hogy az a Föld az alsó részén van-e a Mindenségnek? vagy a felső részén? vagy a szélén? vagy a közepén? Még csak azt se tudjuk, hogy a csillagokon túl nincsenek-e megint más olyan csillagmiriádok, amelyek még csak teleszkóppal sem, porszemnyi kicsiségben sem, láthatók. Pedig azt bizonyára tudja ön is, hogy csak 7 csillagot láthatunk olyanféle égi tekének, mint a Föld. A többi milliárdnyi csillag mindmegannyi nap. Azok körül is bizonyára kerengenek ilyen Földek és holdak, amelyek azonban nem láthatók.

- Ezt tudom.

- De éppen azért geocentrikusak a zsidó-keresztény vallások, mert azt tanítják, hogy az a megszámlálhatatlan sok földteke mind üres, mind csak idecsillogó cifraság. Isten világában nincs semmi üres! semmi cifraság! semmi céltalanság! Miért volna a csillagos ég csak lefelé fényes?

S megint fölvette az ujságját.

- Bocsánat, - szólalt meg az aranycvikkeres bámulva, - micsoda ön?

Péter úr ránézett:

- Azt én is szeretném tudni.

S a szeme az ujságjában kereste a félbehagyott helyet.

- Bocsánat, - nyugtalankodott az utas, - nem tolakodásképpen kérdeztem.

- Akkor nem is feleltem volna, - válaszolt nyájasan Péter úr, - dehát hogy tudhassam én, hogy mi vagyok? Ön tudja, hogy micsoda?

- Hát kérem, hát hogyan: utazója vagyok a világhírű amerikai Lansing automobil-cégnek.

- Az csak foglalkozás.

- Egyébképpen ember vagyok, mint más.

- De mi az ember?

- Az ember? Hát ember. Mi volna más?

- Ez nem válasz a kérdésre. A hapták: hapták, - nem válasz. Mi az ember?

A cvikkeres felvonta a vállát:

- Némelyek így, némelyek úgy... vagy a természet alkotása, vagy...

- S még száz vagy. A vége az, hogy sem ön nem tudja: micsoda, sem én.

A beszélgetésbe nem szóltam bele: Péter úr lehet geologus, de nem theologus. Mit kezdjek ilyen öreg emberrel. S az ellenkező véleményt nem mindenki bírja meg. Csak nem haragítom magamra őt is.

Szerencsémre a pesti vonal állomására érkeztünk. Megint új utas: egy duzzadt-ajku, potrohos úr lépett a kupéba, - ötven éves forma, fekete-göndör, vagy jobban tarka-göndör, hogy fele-részt ősz, mint valami mappa a feje.

Örvendező arccal köszönt be s Péter úr is ismerősként üdvözölte:

- Jónapot, Tóth András uram. Tessék. Nem ismerik egymást? Wak Lukács káplán úr. Most foglalja el Ereszvényben az állását.

- Igen örvendek, - bókkolt a kövér úr. Sokgyűrűs kövér kezét barátságosan nyújtotta. - Tehát itt káplánkodik Kosaras bátyánk mellett? Én vagyok a pátronusuk.

Egy hasonlóan duzzadt-ajkú 15-16 éves kamasz is felhágott mögötte. Az is kövér, mintha valami hizlaldából jönne. Félszeg bakkantással köszönt Péter úrnak, s a poggyászhálóra egy kis fekete táskát helyezett, aztán meg egy fekete hegedütöket. Leült a sarokba. Csak bámultam.

Ez: Tóth András, az iharszegi katolikus egyházközség patrónusa?

Még aznap megtudtam, hogy a Tóth név Teitelbaumnak hangzott ezelőtt 20-22 évvel, s az András Adolfnak. Még boltoslegény korában megkeresztelkedett, s keresztény nőt vett feleségül, szintén Tóth nevűt, egy ereszvényi ötszázholdas községi jegyzőnek a leányát. Ifjabbik Tóth András már keresztény szülőktől született. Látszik is rajta valamelyest: a szeme már nem olyan mozgékony, mint az apjáé. S nem is fekete a szeme, hanem kék. A haja se fekete, hanem sárga. Csak épp, hogy neki is olyan gyapjasan göndör, mint az apjáé, s az ajka is olyan duzzadt.

Respektust éreztem irántok, hogy az apa a pátronusunk. A paptársaim épp tegnap beszélgették az ebéden, hogy a zsidó pátrónus mindenütt figyelmes a pap iránt. Hát még ha meg is keresztelkedett! Dehiszen ezek lharszege is pátrónusok, és én sohse láttam őket a templomban. Hát bizonyosan az eresztvényibe járnak. No, majd találkozunk.

- Hát te, Bandi, - nyájaskodott Péter úr, - hogy kerülsz haza?

- A husvétii vakáció, - élénkült udvarias válaszra a gyerek.

Hatodik osztályos volt még akkor. A piaristák iskolájában művelték.

Az apja mingyárt tudakozódott, hogy hol káplánkodtam előbb? és hogy mért nem maradtam a püspöki udvarban?

Mikor már kiszedte belőlem, hogy világjárt ember vagyok, s németül, franciául beszélek, sőt angolul és olaszul is értek valamelyest, hévvel ajánlotta meg mingyárt a mellékes jövedelmet: tanítanám Bandit franciára a nyáron.

- Mennyiért válllalja?

- Hát nem tudom, hogy mennyire kerül rá időm, - feleltem kitérőn.

Ne vélje, hogy mohón kapok a pénzen!

- Idő? - csodálkozott Tóth András, - hiszen megeszi az unalom. Vagy kártyázik talán?

- Kártyázom-e?

- Mert az öreg főúrral nem csaphatja agyon az időt.

- Nem kártyázom.

- Hát akkor arra a két nyári hónapra bőven van ideje.

- Majd meglátom.

- Tudom én, hogy a kápláni fizetés csak húsz korona havonkint. Én hetenkint fizetek önnek annyit. Mondjuk, százat egy hónapra. És semmi munkát nem kívánok érte, csak éppen egy kis beszélgetést. Beszélgetnek franciául Bandival. Először csak: „Jónapot, jónapot. Mi az ára? Olcsóbban nem adhatná. Alásztolgálja”. Aztán egyre többet és többet. Asszerint, ahogy Bandinak a füle megemésztii a szót. Dolog ez, kérem? És semmi tankönyv. Semmi tanóra. Semmi írás. Még csak azt sem kívánom, hogy a helyébe jöjjön Bandinak. Bandi megy reggel s ott lesz, míg ki nem dobja. Megy délután, s ott lesz, míg ki nem dobja. Vagy átsétálnak mihozzánk és beszélgetnek, és marad nálunk ebéden a tisztelendő úr. Vagy átsétálnak délután, és beszélgetnek, és marad nálunk uzsonnán a tisztelendő úr. Nálunk kitünően főznek. Grácból hozattam szakácsnőt. Finom úriasszonytság.

- Majd meglátom.

- Ha kevesli a honoráriumot, tisztelendő úr, csak annyit mond: Tóth úr, ez kevés. És emelünk. Az ilyesmi nálam nem nagy kérdés.

- Majd meglátom. Előre nem kötelezhetem magamat semmire. A plébánosomat még nem is ismerem. (Éshát én lelkipásztornak megyek oda, nem professzornak, - gondoltam hozzá.)

- Mondjuk, fizetek: százötven koronát havonkint. Ha látom, hogy Bandi halad, fizetek önként többet.

- De kérem, Tóth úr, - bocsánat, hogy nem tudom még a címét, - én nem üzleti okokból szabadkozom: nem ismerem még sem a plébánosomat, sem a dolgaimat, hogy így kapu előtt

bármilyen kötelezettséget vállalhatnak. Nem tudom, hogy mennyi időmet foglalja le az iskola. Nem tudom, hogy nem kell-e ott könyvtárt rendezni, anyakönyveket tisztázni, vagy máségyéb előre el is képzelhetetlen munkákat művelni. Kérem: ne az óhajta megtagadásának tekintse. Én óvatos természetű ember vagyok: ha szűr volnék, én soha ütköznék bele semmi cölöpbe.

Egy szembejövő vonat sűtorgott el mellettünk. Jobban csak a feje és ajka mozdulatáról láttam, hogy azt mondja a szavamra a tarkafejű:

- Igen helyeslem, tisztelendő úr.

S a szeme vizsgálódó nézéssel járt egy percre az arcomon.

A vonat elhaladása után a fiú szólalt meg:

- Hegedűlni is tetszik-e?

A fejemet ráztam:

- Nem foglalkoztam vele, - feleltem sajnálkozóan.

Folytatták a tudakozódást az öreg:

- Hány háza van már összesen, méltóságos úr?

- Tizenegy.

- Dehát, bocsánatot kérek, - nyugtalankodott Tóth András, - mire kell méltóságodnak az a sok ház?

- Egy év múlva talán már megmondom.

- Attól tart talán méltóságod, hogy...

- Attól. Én nem kértam, csak az első három házat. A többi már maguk kínálják. Mert benne hagyom a lakót, vagy adok neki lakást ingyen másutt.

- Dehát mégis, bocsánatot kérek: mire jók azok a vályogputrik? Abban a rongy faluban se bányá nincsen, se víz, se kereskedelmi útvonal, sem ott semmiféle állami kisajátítás nem várható.

Az öreg mosolygott:

- Ahá: maga már járt a főispánnál!

- Nem tagadom, hogy jártam.

- Hát nyugodjon meg, hogy engem semmiféle üzleti cél nem foglalkoztat. Persze, az magának elképzelhetetlen.

Tóth András gyanakvón pislogott Péter úrra. Dehát hiába folytatta a kérdéseit, csak annyit fejt ki még, hogy az öregúrnek négy háza az iskola mellett áll és még csak két házat vesz meg, de azt nem mondja meg, hogy melyiket.

- Kérem, - szólalt meg a kiszállásra készülődésünkör az aranycvikkeres, - ha netán automobil iránt érdeklődnének az urak... személyesen bemutatom, ha parancsolják.

S valami árjegyzékféle nyomtatványt nyújtott Péter úrnak és Tóth Andrásnak is.

Péter úr elhárította:

- Nem érdekel.

Tóth András zsebetette.

Mink Tóthékkal kiszálltunk. Péter úr még maradt: ő nyolc perccel később száll majd ki, Iharszege, - csak épp hogy ő is készülődik már ilyenkor, mert a vonat csak egy percet időz az ő állomásán.

Tóthék nagynyájasan megajánlották a helyet a kocsijukon, de láttam, hogy két hölgy várakozik rájuk:

- Köszönöm: nekem még dolgom van a ládámmal is. De mármost nem tudom, megelégszik-e pátrónus uram, hogy a vasuton bemutatkoztam, vagy kívánja, hogy külön is?...

Vártam, hogy udvariasan felel: ne tisztelgésképpen látogasson meg, hanem csak barátságos bizalommal. Ő azonban elkomolyodva emelt a nyakán:

- Hát kérem, én megelégednék ezzel a bemutatkozással is, de a feleségem... tetszik tudni, hát az asszonyok megkívánják.

*

Az állomáson nem várt kocsi, pedig megírtam előre, hogy mikor megyek. Hát otthagytam a ládámat és táskámat az állomáson és csak úgy gyalogosan indultam be a falunak.

Két sor jegenye. Jobbról-balról kopár szántóföldek. Csak egyhelyen látszik egy kétholdas zöld négyszög: bizonyosan őszi búza. A kilométernyi távol völgyből egy vékonynyakú torony kandikál elő.

Ismertem ezt a tornyot Iharszegeiről.

Odalátszott.

Tudtam, hogy az eresztvényi torony.

De Eresztvényen nem jártam soha.

Az út elején még a vonati beszélgetés gomolygott a fejemben. Csakugyan hát minek is az öregúrnak az a sok ház? Mégiscsak fura, hogy olyan házakat vesz, amelyekben se lakni nem akar, se pedig semmi haszna belőlük.

Aztán arra gondoltam: mi közöm nekem az ő vételeivel? És mi közöm Tóth András fiának a francianyelvi törekvéseivel! Pásztor vagyok én, - ha ideiglen csak bojtár is, - nekem a nyájam a gondom. Meg hogy én magam a tökéletesség útján haladjak.

- Tökéletes ember akarok lenni!

III.

A plébános nem volt otthon. Az udvar hátulján egy cseléd lobbant be a konyhába, aztán meg egy fehérkötényes úri asszonyféle lobbant elő.

Mosolyogva sietett elém.

S én bámulva ismertem meg Ágnes kisasszonyt, a meghúzott orrú svájci hölgyet. Hogy kerül ide?

Apró kék szeme komolyodva kicsinyült vissza a ráncai közé:

- Nem bírtam ott tovább. Majdnem éhen veszttem már...

- Éhen? Péter úrnál? Dehiszen...

A fejét rázta:

- Bolond az, kérem.

- A kamarája nem bolond.

- Bolond biz annak a kamarája is. Kenyér, víz, gyümölcs, tojás, tej... Nem bírja ott, kérem, senki. Én bírtam legtovább: négy hónapig. Az előttem volt kisasszonyok mind rövidebb ideig voltak. Volt olyan, amelyik egy hét mulván már otthagya. Ah, nem nekem való. Az úr bolond, a lánya meg butácska.

Ez a nyilatkozata kellemetlenül érintett.

- Nohát, azt nem mondhatjuk.

- Nekem elég volt. Nem vállalom bűnt, csak egyházit.

- Nem értem. Hiszen van pénze az öregnek.

- Pénze van. Hiszen éppen a nagy díjra mennek oda a nevelőnők. De a juhásztor is különben él. Maga az öreg néha nem is ebédel egyebet, csak kenyeret, gyümölcsöt. Egykét nap csak alkalmazkodtam, de a negyedik nap már megkértem, hogy hadd vágjak le egy csirkét. Ugy elsörnyedtek, mintha azt mondtam volna: hadd vágjak le egy csecsemőt. Még Bibi is. Dehát tessék itt a szoba. Már berendeztem. A főúr odaát van Soóséknál.

- Kik azok a Soósék?

- Jegyzőék. Valami financiaosztást fogtak, aki tarokkzik.

Bekisért a szobába. Bizony rozoga, vén bútorok. Egy elfeküdt ruhaszekrény; vedlett furniros ágy, kerek tea-asztalka az ablaknál; kékre festett ebédlőszekrény, de benne ócska kötetlen könyvek. Méteres női tükör, az is vedlett aranyozású. Belenézek, hogy lehet-e benne beretválkozni? Hát lehet. Csak épp, hogy olyan a színe az arcomnak, mintha sárgaságból gyógyulnék szép zöldes-halványan. No, nem baj: ugysem élek én itt szobai életet.

Közben elmondta az asszony, hogy ide jött át gyónni, és tanácsot kért, hogy nem bűn-e, - ha svájci-magyarul szólva, - dob és trombitaszó nélkül, otthagya Péter urat? A plébános úr érdeklődött, - vélhetőleg csak utána a gyónásnak, - hogy tud-e főzni? - mert neki egy paraszt-asszony volt akkoriban a gazdasszonya: csupa hagyma és paprika minden étele. Ágnes kis-asszony vállalkozott a főzésre, s azóta hálistennek mindennap eszik húst. Látszott is rajta, hogy gömbölyűbb még az orra is.

Átküldtem a harangozóhoz a sekrestye kulcsáért, s kihoztam az aspensoriumot. Megszenteltem a szobámat és térdre borulva imádkoztam. Kértem az Istent, hogy adjon erőt a munkálkodásomhoz. Hogy minden érzésem és minden gondolatom a hivek javára lehessen.

A templom kicsi. Az oltárkép Szent Pál apostolt ábrázolja római köntösben. Germán arc. Mint ahogy Péter úr kertjében Thorwaldsen Krisztusa is germán. Munkának se művészi munka. Dehát falusi templomban ilyen is jó. Oldalt meg egy hordozható fájdalmas Mária-kép, a szokásos hét törrel. A prédikálószerkezet magas. Olaszországban és Franciaországban alig méternyi magas szószékről prédikálnak a papok. Itt bizonyára minden hallgatónak olyan a nyaka a prédikáció végén, mint azé lehet, aki akasztófáról szabadult.

Vacsorára megjött a papom. Nehéz járású öregúr. Az arca parasztosan széles. Ráncos vén szeme szigorú tekintetű. De mintha csak tréfából volna olyan szigorú. Az arcán szinte lóg a bőr, mint rinoceruszon, - mintha egy nálánál testesebb embernek a bőrében élne. A pipát ahogy a szájában tartja, a szája szöglete legörbül.

- Hát mi a kvalifikációja, öcsém? - kezdi vallatón.

- A kvalifikációm? Hát ami szokott lenni annak, aki először káplánkodik.

- Tud-e tarokkozni?

- Bizony nem volt rá alkalmam.

- Hát piketirozni?

- Hirét se hallottam.

- Hát máriásozni?

- Nem tudok.

- Kaláberezni? Tartlizni?

- Nem tudok.

A szeme már olyan volt, mint a bikáé, mikor veresre bámul.

- De ferblizni csak tud tán?

- Nem tudok.

- Még huszonegyet se?

- Semmit se.

- Hát mi a fityfenét tud akkor?

S látszott rajta, hogy boszankodik reám.

De vacsora után megenyhült irántam. Érdeklődéssel hallgatta, hogy sokat utaztam. Ő nem járt soha Pesten túl. Oda is csak az országos kiállításra ment fel. Azt is megbánta.

- Babilon, - legyintett megvetőn, - házon ház. Nem élnék ott akkor se, ha a bazilikába tennének plébánosnak.

Panaszkodott aztán, hogy gyengül a szeme is, lába is. De különösen a lába. A vasárnapi nagymise és utána a prédikáció, - nem bírja. A múlt hónapban még temetnie is kellett vasárnap. Két napig feküdt utána. Akkor írt, hogy küldjenek káplánt.

S hogy így panaszkodott, a szeme bússá vált, a szájaszélét még a szokottnál is lejjebb görbítette a pipa.

De vén volt abban a házban minden. A bútorok, mintha Noé bárkájából kerültek volna oda: kopott, fakó, rozoga mind.

IV.

Ötödik éve káplánkodok. S mindig ezen az egy helyen. Lehet, hogy plébános is itt leszek. Lehet, hogy a síromat is ide jelölte ki a sors keze ebbe a temetőbe.

Ha ennek az öt évnek az első napját összemérem a mai nappal...

Véltem, hogy elme-érettség tekintetében olyan kész valami vagyok, mint az órák, mikor az elkészített órát megindítja és a polcára teszi. Ma látom, hogy elme-érettség nincs ezen a Földön.

Véltem, hogy erkölcs tekintetében olyan tökéletes vagyok, mint Krisztusnak azon tanítványai, akiket útra bocsátott:

- Menjetek és tanítsatok.

Ma látom, hogy micsoda szörnyű sor a szentírásban: Arról ismerszik meg, hogy az én tanítványaim vagytok, hogy szeretitek egymást.

Véltem, hogy ismerem magamat és az embereket. Ma már látom, hogy nem ismerem se magamat, sem az embereket.

Ebben a tekintetben senki úgy meg nem szégyenített, mint az öreg Péter úr. Bolondnak véltem, vagy legalább is hóbotos spekulánsnak.

No, szégyellem.

A gondolkodásunk a hét év folyamán csak a dogmákban különbözött, meg Bibi nevelésében.

Én mindig azon voltam, hogy Bibit járassuk nyilvános iskolába, vagy adjuk be a Sacre Coeurbe. Sehogy nem bírtam rávenni.

- Bibi arra született, amire minden nő: hogy anya legyen. Erre elég annyi tudomány, amennyit itthon tanul. Nekem nincs olyan úri család ismerősöm egyik városban sem, hogy rájuk bízhatnám. A maguk lányára se tudnak vigyázni a legtöbb helyen. Nem olvastunk-e két grófi lányról is, hogy egyik egy bocskoros tót legényhez ment férjhez, másik egy harmadrendű cigányprímáshoz.

- Én ebben nem botránkozok meg.

- Én sem. A természet rendje: Isten rendje. Ha a grófkisasszony úgy boldog, okosan cselekedett. De a kétféle műveltség, kétféle ember: a mámor eloszlik, s az Adoniszokra a nappali világosság nem kedvező. Én csak a lányok gondolkozására említettem példának: hány olyan tót legény meg cigányprímás lehet, amelyekkel a kisasszony nem jut az oltárig, de ugyancsak nagy spongya kell, hogy ügyét lemossa vele a család.

- Hát akkor klastromba adjuk.

- Nézze meg őket: pince-virágok. Bibinek levegőn kell felnőnie. A Sacre-Coeur meg, - páva-nevelő intézet.

Évről-évre disputáltunk: hogy lenne jobb. A vége mindig az lett, hogy Bibi maradjon a levegőn. De a levegő csak az a levegő maradt, amelyik Bibinek a gyermekkorában volt a levegője: az udvar meg a szoba. Csak épp hogy a templomba járhatott el a kisasszonynyal.

- A néptől durva és ocsmány szavakat hall, - volt az öregnek a véleménye.

És Bibi úgy nőtt fel, hogy még csak egy leánypajtása se volt. Az öreg nem ismerkedett meg a környékbeli úri családokkal, hát Bibi se került ismeretségbe. A faluban pedig nem lakott más úri család, csak a tanító meg a jegyző. Annak a kettőnek nem volt leánya.

Attól a naptól, hogy odakerültem, én járogattam át mindennaposan, hogy Bibit tanítsam, osztályról-osztályra az én segítségével készüljön. Minden év júniusában bevittük a városba, és jó bizonyítvánnyal tértünk vissza.

Bizony lehetett volna kitűnő is az a bizonyítvány, de Bibi, mihelyt kilép a kapun, egyszerre nyúllá változik. Nem is jutott volna át soha semmiféle vizsgálaton, ha én mellette nem vagyok. A professzor kérdésére csak akkor nyílt meg az ajka, ha én ismétetem meg a kérdést.

Most, hogy az ötödik gimnaziális osztály bizonyítványát szereztük meg, mondtam útközben Péter úrnak:

- Bibi most már tizenhatéves, és olyan félénk, mint valami tízéves leányka. Hogy adjuk férjhez?

- Én nem megyek férjhez! - rándult meg Bibi.

Most beszéltünk először erről a kérdésről. Bibi már teljesen kifejlett. Csaknem olyan magas, mint én. Kissé teltebb is, mint kellene. Isten is arra teremtette, hogy asszony és anya legyen.

Elvörösödött szegényke, mintha valami becsületsértés érte volna.

Az öregúr elgondolkodva nézte.

- Hát bizony, - bólogatott, - hát bizony... Társaságba kell vinnünk. De hova? hogyan?

- Fogadjon mellé valami úriasszonyt, mamát. A nyáron menjenek valami fürdőhelyre, a télen bállokba.

S látom, hogy a szavamra Bibi elhalványul.

- Fürdőhelyre? Most? - képed el az öregúr, - maga tán nem olvas ujságot?

- Dehogyan nem. Tudom, hogy külföldi fürdőkre nem mehet.

- A belföldi fürdők tele vannak sebesült tisztekkel. Ugy beszél maga, Lukács öcsém, mintha nem tudná, hogy két éve dúl a háború.

Erre csakugyan nem gondoltam. Hiszen bállok sincsenek most telenkint.

- Nem megyek férjhez, - ismételte Bibi, - én magukkal akarok maradni. Mindig, mindig, mindhalálomig.

V.

Hatodik éve vagyok káplán. Harmadik éve dühöng a háború. Egyre több az özvegy és az árva, egyre kevesebb a kenyér. Krisztus feje lejjebb csügg a keresztfán.

A hat év történetét, sajnos, nem jegyeztem napról-napra: ez az idő tehát elmállik az emlékezetemben. Ha csak az öreg mellett töltöttem volna ezeket az éveket, talán nem is volna érdemes emlékezni. De mindennaposan átjártam Iharszegre, - csak épp hogy szombaton nem. Bibiék hajlékában mindig van valami érdekes. A háború igazi híreit is ott tudjuk meg. Péter úr ugyan nemigen jár már ki a faluból, de olyanok a kapcsolatai, hogy mindenről értesül, ami az ujságokban csak fehéren hagyott folt, - a cenzura foltja.

A hat év folyamán Bibi is teljesen felserdült, csak lelkében maradt gyermek. A legcsekélyebb kérdésre is csak hallgat, először pirulva, aztán sápadtan néz a földre, mintha fájna a szemének, hogy idegen férfira kell néznie.

Kisasszonya, Isten tudja, hanyadik váltakozik már. Hol német, hol francia, - közben-közben magyar is. Csupa jól megválasztott asszony vagy leány. De az öreg, - nem tudom mi okon, nem mondja meg nekik előre, hogy húst nem látnak az asztalán soha. Így aztán egy-két hónapig csak megvannak, aztán más helyet keresnek.

Sok disputám volt az öreggel, hogy az embernek már a foga is vegyes táplálkozásra alkotódott. Csak a fejét rázza:

- Ne ölj!

- S mit mond erre Darwin? Éshát nem éppen ön mondogatja-e, hogy a természeti törvények Isten iratlan törvényei.

- Nemcsak én mondom.

- Egyik hal egye a másikat.

- De egyik ember ne egye a másikat: ez is isteni törvény.

- De a halat ám egye. És a csirkét. És a malacot. Már inkább csak én egyem meg azt a malacot, hogysem a farkas.

- Ésha a farkas az embert eszi? Ugye, hogy inkább a farkas egye, hogysem én.

- A disznó nem ember. Sem a tyúk. Sem a hal.

- A világ nagy mindenségében nincs rangkülönbség az élők között. A hangya és az elefánt és a római szentséges pápa...

- Nem akarja tán mondani!...

- Csak lelki fejlettségben vagyunk mink fölül: való értékünk azonban annyi, mint azé a légyé, amelyik itt ebédel most ezen a cukormorzsán.

- No már bocsánatot kérek...

- A légy magatudatlan lélek, millió grádussal hátrább, de a nagy mindenségben az is csak lélek. Annak isteni törvénye, hogy megegyen engem. Nekem isteni törvényem, hogy ne egyem meg őt. És se a tyúkot, se a halat, se a disznót.

Bibi nem avatkozik a disputánkba. Ő csak épp hogy utálja a húst.

Próbáltam a harmadik egzámenje után, hogy az Aranyasban ebédeltünk, egy rántott csirke-combmal a rendes táplálkozásra téríteni. Ő azonban úgy nézett rá, mintha bajuszkefét kínáltam volna eléje.

Az öreg nevette.

Én is nevettem, hogy elfintorodott:

- No, csak kószolja meg legalább, hogy lássa: én mit eszek.

A villára szúrt egy falatot, de megint visszajejtette.

- Ne kívánja, Lukács bácsi, - könyörgött, - nem bírom...

Soha életében nem ízelt húst. Hát aztán én sem ettem többé az ő jelenlétében.

S lám milyen ragadós a bolondság: azóta a mi asztalunknál egyre kevesebbet veszek a húsból, s egyre többet a főzelékből, tésztából, gyümölcsből. Mire plébános leszek, lehet, hogy haszon-talan szerszámmá válik a konyhámban a hurkatöltő.

VI.

1916. X. 31., kedd.

Napos idő.

Bibi születése napja, - a tizenhetedik. Most már hát igazán nagyleány.

Már napokkal ezelőtt tünődtem, hogy a szokásos egy szál rózsát küldjem-e át üdvözlétül, vagy hogy valami maradóbb ajándékot?

Dehát mit?

Mindene megvan, amit szeme-szája kíván. Maga Péter úr is csak épp hogy lefényképezi ezen a napon, életnyi nagyságban. (Más hónapok végén csak kicsiben. Már két albuma megtelt ezekkel a fényképekkel, egy fekete japáni dobozban meg a 16 eddigi nagyfényképe van zár alatt.)

Mindenképp bánt az az öt húszkoronás arany, amelyet az öreg havonkint fizet a tanításomért, szeretném visszajuttatni valamilyen szép formában. De mindig megbénítja a kezemet az a gondolat, hogy az öreg egyszer csak falramászik, s Bibit szegényül hagyja hátra. Akkorra tartogatom. Meg is toldom a báró arányaival, ha éppen kétségbeejtő lesz az állapota.

A városban sokáig szemléltem a mult hétfőn egy gyémántos kis női órát az ékszerész kirakátaban. De mikor annyi már az árva és háborui özvegy! Ilyen korban csak a szívtelen egoizmus lépi át az ékszerész küszöbét. S azt is éreztem, hogy az ékszer Péter úr duplán fizetné nekem vissza.

Hát reggel csak a szokott egy szál virágocska ment s mint szoktam: kísérő sorok nélkül.

A misében még a szokottnál is melegebben emlékeztem meg az én egyetlen testvérkémről, akit egy hitvány náthácskám is aggodalmakba ejt. Át se mehettem ma hozzá: az öreg lába már a litániát sem bírja.

S így alig jutott időm a holnapi prédikációm elkészítésére: főznöm kellett.

A szakácsasszonyunk ugyanis az éjjel, - se szó, se beszéd, - elpárolgott. Keveselte a bérét. Délig csak vártuk, de már harangszókor láttuk, hogy ebéd nélkül maradunk. Kérni nem kérhettünk a mai kenyeretlen világban sehonnan, - a tanító, a harangozó, templomgondozó így hirtelenében nem volt előrántható. - resteltük is az ügyet, - hát bizony nekivakaródtam magam: tüzet raktam, és tíz tojásból rántottát vertem egy lábosba. No annak ugyan a fele odasült. Nem tudtam, hogy előbb szalonna való a lábosba.

Az öreg boszankodott is, nevetett is.

- Hogy lehet valaki ennyire számár!

- Én csak a konyhán vagyok számár, - de hogy egy plébános, aki már közel van az arany-miséjéhez és mégse tudja, hogy ma böjt van...

- Böjtben se sütném az edény fenekéhez a tojást. Hát nincs vaj a kamarában?

- Mitül volna?

Szerencse, hogy kenyérünk volt és aszalt szilva és dió a padláson: ugyancsak megböjtöltük volna a napot.

VII.

Nov. 1.

Borongós enyhe idő.

Két csecsemőt kereszteltem reggel. Mind a kettő fiú. Szinte örömmel írom be őket a matrikulába, ahová szinte napról-napra csak a halottakat jegyezzük, a harcok helyeiről érkező értesítések szerint.

A temetőkre rendelet jött a napokban, hogy sehol ne világítsák meg a sírokat a mai estén. Kevés a gyertya. Nálunk is kidobolták. Debizony azért a mi temetőnk csakolyan fényes volt, mint máskor. És a kereszt körül legfényesebb. Ott térdeltek azok a családok, akiknek a halottai a távol idegenben talán csak gödrökbe behányva porladoznak. Gyetvayné hangosan sírt:

- Oh jaj, egyetlen szép fiam!

A múlt hónapban jött a tábori értesítés, hogy Staniszlau alatt ellőtték.

A szemem könnybelábadt, hogy odaértünk. Mért nem inkább én veszttem el Gyetvay Pista helyett! Nekem nincs családom.

Még a háború elején jelentkeztem a katonai parancsnokságnál, hogy vegyenek be a tábori papok közé.

- Értesítjük majd, ha kell, - mondták.

De máig se jött a behívó.

Pogány-Szőcs azt mondta tavaly, hogy a halottak lelkei mind megtérnek ez estén a nagymindenség messzeségeiből, és együtt időznek a szeretteikkel. Testi szemmel persze nem láthatjuk őket.

Istenem, milyen vigasztaló volna, hacsak az egy Gyetvay Pista árnyéka is megjelenne ott a keresztfánál és megölelné az anyját ott a falu szeme előtt...

VIII.

Nov. 2.

Az idő mint tegnap.

Hogy a tegnapi bejegyzésre tekintek, szinte megdöbbenve látom, hogy Pogány-Szőcs agyabogarai már reám-ragadoznak! Hiszen ha csak egy lélek is megjelenne ott a keresztfánál mindenki szeme láttára, senki se gondolna többé az egészségével. Nyomorgók, betegek olyan könnyen felakasztanák magukat, mint ahogy a csizmájokat akasztják szegre.

Ne korrigáljunk az isteni bölcsességen.

IX.

Nov. 5.

Ma végre kaptunk egy orosz foglyot, aki napi egy korona bérért szolgál nekünk. A jó ég tudja, hogyan került ebbe a faluba. Csak reggel ott állt a községháza udvarán. Senkise vezette oda. A kisbíró tótul faggatta, de nem értették egymást. A jegyző átizent hozzánk, hogy használhatjuk-e?

Hogyne! Ha egyébre nem, hát vizet hordatunk vele, meg fát vágatunk, takarítottunk. Talán főzni is tud valamit. Tegnap a harangozóné főzött, de csak épp hogy egy órát időzhetett nálunk: a maga sok gyermeke is elég gond neki. Ma Sántáné főz, de annak a tudománya ötféle étel. Őnálom mindennap bableves az ebéd, az is csak *szűzen*, ahogy mondja, vagyis rántás nélkül.

Nem tudom: hogy leszünk?

X.

Nov. 10.

Délután Bibiéknél.

Menet Tóth Bandival találkoztam. Egy csézán ült és száz-egynehány ökröt kísért. Ő még nem szagolt puskaport. Az apja beiratta bankba. A bank-tisztviselők fel vannak mentve a katonai kötelezettség alól.

- Hova Bandi?

- Haza, tisztelendő úr.

- És ezek az ökrök?

- Biharból hozom. Egykicsit javítjuk őket, aztán mennek a harctérre.

XI.

Nov. 11.

Szép napos enyhe.

Pesten nem szabad a tejes kávé csak reggel. Kevés a tej-bevitel: a gyermekeknek alig jut.

A drágaság nőttön-nő. Egy szál gyertya egy korona. Petróleum ritkán van a boltunkban.

XII.

Nov. 22.

Szakadó eső mindegyre.

Három napja nem voltam odaát.

A tanítónkat elvitték. A környéken már nincs fiatal tanító, csak épp Petlenden, az a vékony kis görvélyes legény. Az iskolaszék tanakodott, hogy honnan szerezzen tanítót: a télen ne tanuljanak-e a gyermekeink?

XIII.

Szombatonkint nem szoktam átmenni, de ma nagy nyugtalanság fogott el. Történt már ugyan, hogy nem jött el a szombati gyónására: vagy torka fájt, vagy egyéb bajocska akadályozta, - de olyankor küldött valakit, aki már a sekrestye ajtajában várt rám, s elmondta Bibinek az üzenetét:

- Ma nem gyónhatik a kisasszony...

Nem jött senki. S én még lassan is öltözködtem, tekintgettem az ajtóra: véltem, hogy Bibi valami okból késik. Az idő ugyan rút, de őt soha a legnagyobb fergeteg se tartotta vissza a szombati gyónásától: gyékényes kocsin jött és tért vissza.

Még mise közben is mindig szétszemlélődtem, valahányszor kifordultam a hivek felé.

Nem jött.

Litánia után biz én nekivágtam a havas szeles útnak:

- Valami történt náluk!...

Benyitok.

Hát ott ülnek, mint rendesen, az uzsonnázó asztal körül. Az öreg az ujság mellé pipál. Bibi egy kéktáblás könyvben lapoz. A kisasszony, - most egy veresképű özvegy a kisasszony, - horgol. Már vége az uzsonnának. A cseléd éppen az edényeket szedi az asztalról.

Bibi elképedve nyitja rám a szemét, s pirosság önti el.

Az öreg megörvend:

- Ejnye, de jó hogy átjött! Nagy ujság: Mekenzen hada egyesült a Falkenheynével Oláhországban!

Bibi zavarodottan nyujt kezét:

- Isten hozta, - rebegi, - teát parancsol vagy kávét?

S hogy én kérdőn nézek rá, folytatja:

- Itt gyóntam ma... Apuka is mondta, hogy iszen csakegy: akár itt gyónok, akár odaát...

Szinte beleizzadt és félrepislogott.

- Hát persze hogy egy, - mondtam megnyugtatón.

De a mellemben valami elnehezülést éreztem.

Mi történt ezzel a leánynyal.

Eddig mindig nekem gyónt, és én mindig úgy éreztem, mintha egy liliom-virág gyónna.

Még hazatértem is ezen tűnődtem-töprengtem:

- Mi történt?

Bizonyosan tudom, hogy nem járt nálok senki, és ők sem jártak sehol, - merthiszen beszéltek volna róla. És ellenem se nyilatkozott senki. Az öreg maga-fiaként szeret. Tibayné meg soha papra rosszat nem mondana.

Mi történt Bibivel?

Egyszer csak eszembe jutott, hogy a mult szerdán tovább-maradtam nálok, mint szokás. Ferenc Józsefről beszélgettünk, hogy meghalt kedden este. Az öreg azt mondta, hogy nem volt magyar király. Én persze szinte nekihevülve disputáltam vele, hogy akit egyszer megkoronáztak...

Az öreg sem engedett a maga igazából:

- Magát hát ki nem bírom nevelni a közönséges gondolkodásból: hogy mindig a valóját nézze mindennek, ne a formákat. Soha egyetlen Habsburg nem volt még magyar király! Csak formailag.

Egy óra hosszat is disputáltunk. Végre is legyintett:

- Hát jó, elfogadom, hogy ami igaz: igaz. Minden habsburgi királyunk adott két örömnapot a magyar nemzetnek. Az egyik nap az volt, amelyiken koronázták. A másik az, amelyiken meghalt.

Ott maradtam aztán vacsorán is nálok.

Ahogy ott ülök a nagy kerek asztalnál, vacsora végén én is rágyujtok. A szoba kellemesen meleg. A pipafüst és szivarfüst illatos vékony fátyola terjeng a szoba levegőjében. A fölöttünk függő nagy Wiktorin-lámpás világosságában Bibinek az arca mintha érettebb volna, mint szokott lenni.

Valahogy mind a négyen hallgattunk abban a percben, csak a kályha halk mormogása hallatszott.

- Ez a Bibike, hogy megnőtt, - szólaltam meg, - maholnap férjhez kell adnunk.

Nem tréfaképpen mondtam. Csak épp gondoltam abban a percben, s ki is mondtam.

Az öreg mosolyogva tekint reá.

Tibayné is.

Bibi arcát azonban pirosság önti el. A következő percben meg lefehérik róla a piros, de úgy elfehérik az arca, mintha kést döftek volna belé. Elfehérvél bámul az asztalra.

Dehát mi a rossz abban, ha a leányra azt mondják, hogy férjhez való?

Aztán hát igaz is: Bibi már tizenhét éves. Termetre nem látszik annyinak. A tekintete is gyermekies. A gondolkodása is. De már nem öltözhetne fiúnak. Már igen érdeklődik a környékbeli eljegyzések és házasságok iránt, ha nem is ismeri őket. Ha esküvő van a faluban, mindig megnézi. Ha én esketek, el kell mondanom apróra, hogy milyen párt eskettem? Szép volt-e a menyasszony? Hangosan mondta-e az igent vagy halkan? Mit gondolok: boldogok lesznek-e?

A gyermekek iránt is másképp viselkedik már. Azelőtt legfeljebb érdeklődéssel szemlélődött rá egyik-másik kisgyermekre. Most már csókolgatja is őket. Különösen a pólyás babákat. Ha idegenek is.

Mindez annak a jele, hogy igazat mondtam.

S hogy teljes legyen az igazam: az utóbbi évben már divatujtságot rendelt. Tibaynének a holmija között volt egy francia divatujtság. Ő sohse látott afféle nyomtatványt. Szinte ette a szemével. És egyszerre elbúsította a maga szimpla-szabásu mindenféle ruhája. Különösen restelte, hogy nyarankint csak maga-szinü klott-ruhái voltak. Az öreg nem hozott soha színes cifraságokat neki: se pirosat, se rózsaszínt, se világoskék vagy babos selyemfeléket. Még szatint se.

Gondolta: az ilyenféle ruhák csak a nevelő kisasszonyokat illetik, meg az idegennemzeti nőket.

Az öreg mondta is egyszer a vasuton, - legutóbb, hogy az egzámenen jártunk:

- Látod: ezek mind nem elegáns nők. Csak cifrák. Az igazi magas-családbeli nő mind szimpla ruhában jár. Még a kalapja is dísztelen. Csak a keztyűje, cipője finom, meg egy vékonyka karperec a csuklóján. A te keztyűd, cipőd, karpereced párizsi. Abból a boltból való, ahonnan a főhercegi nők hozatják a magukét.

S Bibi elégedett arccal, szinte kritikus szemmel nézett a divat-ruhás hölgyekre.

Hát Bibit maholnap férjhez kell adnunk.

- Dehát kihez?

Én csak most látom: micsoda oktanul nevelte eddig az öreg! Hiszen Bibi soha társaságba nem járt. A gyermekéveit sem töltötte úgy, hogy fiúkkal is játszott volna. Tehát olyan legény sincs, aki a gyermekkori ismeretség kapcsán gondolna reá. És hozzájok se járt eddig fiatal-ember.

*

Gondolkodtam: ki lehetne férje?

*

Szombaton megint vártam, hogy mégiscsak eljön és nekem gyónik. Merthiszen csak olyan bűnösckéje lehetett, amit átalott nekem gyónni, - véltem, hogy azon már túljutva, mégiscsak kedvesebb neki, ha én áldoztatom.

Nem jött.

Nem értem!

XIV.

Luca napja.

Kocsin járok át, mert nagy a sár. Eddig nem fagyott. Csak esett, hol ritkásan, hol bőven. Ma végre kisütött a nap. Az ujságokba is mintha jutott volna a napsugárból: arról írnak, hogy az ellenséges nagyhatalmak megkezdik a béke-tárgyalásokat. Pesten a koronázásra készülnek. Ez év utolsó napján lenne. A mi megyénkből is visznek földet a koronázási dombhoz. Isten békessége leng a levegőben.

Bibi ma valamivel jobban elmondta a leckéit, mint szokta.

- Mi történt veled Bibike, hogy ma tanultál?

- Örömet akartam szerezni Lukács bácsinak, hogy tegnap úgy elszomorodott. Hajnalban keltem föl és ma még nem érintettem a zongorát, se nem varrtam, se nem danoltam, se nem főztem.

- No lásd, milyen kedves tudsz lenni.

Tegnap csakugyan elkedvtelenített a hanyagságával. Mennyivel könnyebb volna a dolgom, ha magában is tanulna. De így dolgozni át a gimnázialis nyolc évet...

Aztán számoltunk. A számolás a legnehezebb neki. Az elsőfokú egyenletek sem érdekelték. A másodfokúak elméletét, geometriát, stereometriát éppenséggel utálja.

Bizony belefáradtunk már mind a ketten, mikor a végére értünk.

- Nohát most már zongorázzon valami szépet.

Ha az öreg nincs otthon, és Bibi nem kedvetlenít a tudatlanságával, mindig zongoráztatok vele. A zenében én ugyan paraszt vagyok, - csak a magyar nóták kedvesek a fülemnek, - Wágner operái zongorán is csak hangpatakok nekem: nem bírom soha megválasztani, hogy egy-egy zenei résznek hol az eleje, közepe, vagy gerince és bordái...

- Dehát azért csak zongorázzon Bibike.

Mindig kész-kedvvel siet a zongorához. Mily könnyű a női kéz még a zongorán is. S néha maga is mintha beleunna a klasszikus zenészek kótáiba, csak úgy a maga gondolataiba ereszkedve játszik. Mondhatnám: álmodik. A zenei álmai folynak az ujjai alól. Az ilyen muzsikálása a legszebb. De ha kérem rá: nem tud semmit. Csak mikor *jön* neki.

Ma este egy hosszú Mozart-szonátát zengetett el a zongorán. Mozartról olvastam már, hogy csupa melodia. Nekem Mozart is csak vékony hangok és vastag hangok keverése. De egyszercsak mégis megszépül a zene. S hogy nem néz a kótába. Félrehajló fejjel játszik valami ismeretlen szép melódiát, - formás kezével alig érintve a billentyűket. Álmodik.

S amint ott ülök vele szemben, és csodálom a nyaka szép hajlását, egyszercsak látom, hogy a szeme az arcomon van és valami különös ábrándos a nézése. És mintha a szeme, - valami tündéri bűvös mélység volna.

És ahogy így egymás szemébe merül a szemünk, nekem valamiképpen megváltozott a világ.

És én is a világban.

És Bibi is.

Valami csodálatos mámor szállt meg. Nem bormámorhoz hasonló. Bibi nem a gyermek, nem a tanítvány, nem a valóságos, ismert Bibi volt azokban az álmovilági percekben...

Végre eszméltem. Szinte megrázkódtam.

És a Bibi is, mintha álomból ocsúdott volna fel hirtelen. Az ismert Bibi lett egyszerre.

- Képzeld, - mosolyodott el, s még a hangja is olyan rekedtes volt, mint a reggeli álomból ébredetté, - képzeld Lukács bácsi: apuka két ládát küldött. Az egyiket meg se nyitottuk, csak azonképp feltettük a padlásra. Tudtuk, hogy könyvek vannak benne. Már száz ládánál is több.

- No és a másikban?

- A másik, hogy könnyű volt, s egy esztergályosnak a címét láttuk a vasuti szállítólevélen, véltük, hogy talán nő szekrény, vagy tükör vagy másefféle van benne?

- Hát mi volt?

- Alig merem megmondani: tiz nagy sakktábla. És tiz kisebb ládikában: sakkfigurák. Tiz!...

És elképedten bámultunk egymásra mind a hárman. Nem mondtuk ki, de mind a hármunk szemében az a gondolat volt, hogy az öregnek az elméje félreforog.

XV.

Az éjjel zavaros álmaim voltak. Két izben is leakasztottam az olvasót és végigszemelgettem. S még ez a lelki ópium is mintha erejét veszítette volna ezen az éjszakán. Máskor a magam ájtatos gondolatképei kísérték mondatról-mondatra az ávékat, ezen az éjen mindig a kis Bibi képe játszott bele a gondolatképekbe. Hogy egyszer az ávében odajutok a befejező mondat-hoz, Bibi képe jelenik meg, a kis ötévesé, amint édes elszomorodással mondja:

- ...most és halálunk óráján...

Milyen különös is gyermeki ajkon ez a szó: *halálunk óráján*. A tavaszi bimbó, ha szava volna, nem szólna soha az őszi levélhullásról. És az ember-bimbónak szólnia kell, mert így tanítják.

Fenséges ostobaság!

Hova tűnt el az ötéves angyalka, aki oly boldogan hajtotta mindig a fejét a szivemre, mintha én volnék az anyja. S még nyolc-kilenc éves korában is. A három évi távollétem után azonban már csak a kezét tette a kezemre, mint ez ma is szokása, ha valakinek a keze az ő keze közelében nyugszik.

Hova lett?

Eltűnt a kis leányka-testvér, eltűnt a nagy leányka-testvér is. Eltűnt az én Bibikém, mint valami varázskéz titkos érintésére. Mindörökre. Visszahozhatatlanul. És most már Madworth-Szőcs Borbála kisasszonyhoz nekem nem szabad járogatnom.

Litánia után átmentem Soós Viktorhoz.

Régideje, hogy nem jártam nálok. Nem szeretek olyan szobába lépni, ahol borszagot érzek.

Dehát valahova csak kell mennünk, ha itthon nincs kedvünk semmire.

Az öreg Soós ma nálunk kártyázik a plébánián. Egyik nap a plébánosom megy őhöz, másik nap az öreg Soós jön át mihozzánk. Nem udvariasságból váltogatják így a látogatást, hanem mert a játékok közeiben isznak is. - A bor: pénz.

Viktor is megveti a garasvadászatot. Jogász korában próbálgatta, de aztán egyszer nyert valami hatezer koronát, s akkor megirtózott a játéktól.

- Veszthettem volna is annyit, - mondotta, - s akkor sohse kerülhettem volna többé apám szeme elé. Ordináré embereknek való mulatság.

Hát sok tekintetben egyez a gondolkodásunk. Örültem is, hogy kicsúszott a katonai kötelezettség alól, mikor kigyult a háború. Szerencséjére épp itthon vesztegelt akkor. Doktor juris. Már fél éve várta: mikor nevezik ki valamelyik minisztériumba díjtalan fogalmazónak. Igéret háromfelől is, de a megvalósulás csak a levegőben. Az öreg azonnal nyugalomba kíváncszott a 70 évével: Viktort könnyű volt a helyére megválasztatnia. Háború végeztével persze az öreg megint visszanyeri majd a munkaerejét: Viktor pedig leköszön, mihelyt kinevezik a minisztériumba s folyik a világ rendje tovább.

Viktor hát az egyetlen lélek a faluban, akivel beszélgethetek nemcsak a lányokról és menyecskékről, hanem felsőbb mindenféléről is. A többi úriember csak épp hogy Budapestet ismeri Európából, meg a bricsesz nadrágot: könyvet nem olvasnak, mióta az iskolát elhagyták. Falusi életre elég is. És egymás gondolkodását ők megértik. Nekem azonban unalmasak.

Viktor hát mégis négy évet töltött Pesten. Járt parkettes szobákban és bal kezébe fogja a villát, mikor eszik. A világ irodalmát ő sem ismeri ugyan, de mégis tudja, hogy ki volt Dante, Sekszpir és Maculay, Darwin, Emerson, Carlyle és Spencer.

Egyszer még a bárónál a falu fiatal tanítója és jegyzője járt a kastélyban, valami népszámláló ívvel vagy mivel. A báró nem volt otthon: én fogadtam őket a könyvtárban. Rábámul a jegyző Sekszpir büszkéjére s kérdi:

- Ki az?

- A világ legnagyobb írója, - felelem.

A jegyző kérdően néz a tanítóra. A tanító gondolkodik, pislog.

- Bizonyisten nem tudom.

- Sekszpir, - mondja Elemér.

Megint pislog és gondolkodik a jegyző is, tanító is. Végre a tanító úgy tétovázva azt mondja:

- Ugye, az valami színdarabokat írt...

Viktorral hát mindennaposan is beszélgettem eleinte. De javíthatatlan atheista máig is. Ha meg is felelek a kérdéseire, egy hét multán megint kételkedő. Istent is emberi észszel akarja megérteni és bírálgatni.

- Mért van a szenvedés? Ha Isten abszolút jó, mért van a teremtésben rossz is? Lehet-e magunk tudata az agysejtek nélkül?

Ezt a kérdést a járásorvostól hallotta egyszer, s maga-kérdéseként szorított egyszer vele sarokba. A teológián mink mindent tanultunk, csak az agysejteket nem. Az egyházatyáknak sejtelmük sem volt a sejtekről, sem az idegekről, sem a vérkeringésről: a mi skolasztikus filozófiánk ma is ott égeti a faggyúgyertyát, ahol már elektromos a világosság.

- Mondd meg: mi a plazma? - feleltem, - s akkor én is megmondom, hogy lehet-e gondolat plazma nélkül...

- Plazma, hát plazma...

- No látod, hát nem is tudod, hogy mi a plazma. De ne röstelkedj: Du Bois Rajmond, a világ hét titka közé sorolta, hogy az élet csirája hogyan került a Földre.

Nem tudta, ki volt Du Bois Rajmond, hát nem firtatott tovább. De engem napokig nyugtalanított a kérdése. A gondolkodás valóban agyunk sejtjeinek a mozgása, egybevillódása. Egyetlen képzetünk nincs az agyvelőnk sejtjei nélkül. Az agyunkkal látunk, hallunk, szólunk, érzünk, akarunk: vagyunk. Az agyunk a *vagyunk*. Dehát ha meghalunk, az agyunk visszatér a földbe...

No most beszélj Aquinoi Szent!

A szent bizony nem beszél semmit az agyunk velejéről: az emberi lélek az ő véleménye szerint is csak úgy agyvelő nélkül gondolkodik.

Egyszer az öreggel beszélgetünk a tanításom után, eszembe fordul a kérdés. Kissé még hallgatásban tartogattam, gondolva, hogy a 2-3 ezer éves hindu bölcsek még annyit sem tudhattak az agyunkveleje mivoltáról, mint Dudek János. Dehát végre is nyelvemre mozdult:

- Mit gondol Péter bátyám: lehet-e gondolat agyvelő nélkül?

- Hát hogyan lehetne öcsém?

- Kiáltás tudó nélkül? képfestés szem nélkül? A gondolkodás: képtár, képzettár.
 - Hát öcsém itt a gramfon: ennek nincs tüdeje, mégis kiált. Itt a fotografáló masina: ennek nincs szeme, s mégis fest. Itt a könyv: tele van gondolattal.
 - Ezek mégis csak áttételek, Péter bátyám. Agyvelő rejlik mögöttük.
 - Arra feleltem, amit kérdeztél.
 - Egy atheista kérdését ismételtém voltaképpen.
 - Értem már: ha meghal az agyvelő, hol a magunk-tudata? Hát mondd meg annak az atheis-tának, hogy előbb van élet, azután az agyvelő. Az agyvelő csak szerszáma az életnek erre a földi időszakra. Hogy a gondolatai földiek legyenek. És az akarata is.
 - És ha meghalunk?
 - Az agyvelő: egy kis maroknyi sár. Az élet megy tovább. Más csillag: megint más agyvelő. Az itt szerzett képzetek oda már nem alkalmasak.
- Majdnem nevetésre fakadtam. Az öreg, akármiről beszélünk, mindig csak a más csillagra kanyarodik. Neki a „más csillagok” csak annyi, mint mikor azt mondjuk: Megyek a szomszédba.
- Dehát lehet gondolkodás agyvelő nélkül?
 - Van lélektest is, szemünkkel nem látható. Annak is van feje. Ha a lélek csak a test képződménye volna, mindig egyakaraton volna a testtel.
 - De hol a bizonyosság?
 - A Society for Psychical Research évkönyveiben. Odaadhatom.
 - Inkább mondja el egy-két mondatban.
 - Hát az a kiváló tudósok társasága ezernyi bizonyítékokat sorol elő, hogy testetlen lelkek is élnek közöttünk, s értelmesebbek is, mint mink vagyunk.
 - Spiritiszták...
 - Nem spiritiszták: tudósok.
 - Teljes bizonyossággal?
 - A kétszerkettő bizonyosságával. A halál azért oly iszonyú a szívünknek, mert egy halhatatlannak érzett valakinknek a semmibe törését látjuk csupán. A ház összeomlott: szemünknek bizonyossága, hogy aki benne volt, nem kerül többé elő. Dehát a szem csak fotografáló szerszám: hideget, meleget, ízt, illatot, szellősugást se fog fel a lencséje, - hát mért éppen a lélek láthatatlanságán esik kétségbe a szemünk?! A gyermek, mikor uj ruhát ölt s kimegy benne, azt érzi, hogy a ruha: ő. Az emberi lélek mikor testet ölt és megkezdí földi útját, azt érzi, hogy a teste: ő.
- Magamhoz vettem az első és az utolsó kötetet, s hónapokig olvastam. Persze szótárral. Hát erről se tudnak a mi ráklábon járó tudományaink.
- Hat óra után járt már az idő. A hivatalszoba ablakai világosak voltak. Viktor tehát itthon van. Mészáros vasuti tiszt vidám nyers hangja verődött át az ajtón.
- Mi történhetett?

A vasutiak annyira dolgoznak mióta a háború folyik, hogy alvásra sincs idejük, nem hogy látogatásokra.

Nem is kopogtattam, csak benyitottam. Hárman ültek a cigaretta-füstben a tanácskozó asztal végén. A harmadik Bende Pista, a postamester.

Örömmel fogadtak. Nem nekem örültek, hanem, hogy a falu unalmában mindenki öröm, akitől valami érdekes szó várható. Most minden érdekes szó: a háború. A vasuti tisztek látják a vonatokat s a kalauzok végigviszik az új hírt az ország egyik végétől a másikig. A postatisztek a hivatalos órák után egymással beszélgetnek a drótokon. Én meg hát az öregtől hallogatok egyet-mást.

Beszélgettünk a gerendáról függő petróleum-lámpás alatt egy üveg rossz bor mellett.

Viktor egy csomó tábori levelezőkártyát vett elő.

- Hát erre mit szóltok? „Megájj jegyző, iszen csak haza-jussak!...” Ez mind nekem szól. Ki a bőrömmel foglalkozik, ki a belső részeimmel, ki pedig csak a nyárssal, amelybe belehúz. Mondhatom, hogy a mi népünknek van fantáziája.

Nevettek a leveleken. Én nem nevettem. Ostoba meggondolatlanság, hogy az itthonvalók panaszokkal nehezítik a hadban-járók életét. A jegyzőt okolják a rekvirálásokért, meg hogy az itthon élő családoknak nem egyformán osztja szét a jegyző a segítőpénzt. Már ki is prédikáltam, hogy ne nehezítsék a távollevők szívét, de az asszonyféle el se tudja a levelet képzelni panasz nélkül.

- Velem is sokan iratnak ellened, - szólalt meg Bende Pista, - és én mind el is olvasom nekik, ahogy diktálták. Depersze a levélben nincsenek benne azok a sorok. Még a lányok is...

A leány szóról eszembe fordul Bibi. S arra gondolok, hogy melyik lehetne Bibinek méltó párja?

Mészáros jó családból való fiú. Az apja megyei főorvos. Három fia közül ez az egy van itthon. Négygimnázialis osztálylyal a vasuti pályára vetődött. Már diák korában korhely. Az arca duzzadt és mindig vörös, mintha be volna ő is fűtve, mint a lokomotívok. Vastag nyaka a vasuti tisztikábtan mégvastagabbnak látszik. Csak bor mellett vidám. Józanon, mérges természetű. Kutyaláncra való!

Bende Pista, ez a szőke anyámasszony legény. Ammellett a paprikafán termett Mészáros mellett kövéres arca a szokottnál is fehérebbnek látszik. Az ilyen szőke emberek olyanok köztünk, mintha a Teremtő nullás lisztből gyurta volna őket. Ez hát nőnek készült a teremtés műhelyében, s csak valahogy tévedésből vált mégis férfi-emberré. Még a járása is olyan aprókás szinte tipegő, mint a kövér lányoké, akik egy számmal rövidebb cipőt viselnek a kelleténél, és a fogukat szorongatják, mikor járnak benne. Szereti a szép nyakkendőket, és a zsebkendője közé szagos szappant rak. A homlokán nincs soha gondolat. Gyakran panaszkodik, hogy nincs szórakozása, de ha társaságba kerül, az arca unatkozó. Ritkán szólal meg. Akkor is mintha álomból ocsudna. S félbehagyja a megkezdett mondatot.

Nem, ez nem való férjnek.

Soós Viktor meg már termetre sem illene Bibihez. Az ilyen létra-ember... És a beszéde nem nyílt, nem egyenes. Az ilyen lehajló arcú lesve néző emberek... Bár festőnek tetszene az a homlokra hulló szurokszín haj. Akkor is hideges arc, ha mosolyog. Gyűlöli a falusi életet s alig várja, hogy vasalt nadrágban lógadozzon megint a pesti aszfalton.

Bibinek az nem való.

XVI.

Ostobaság minden éjjeli gondolat!

Ma hogy átmegyek, Bibi a szokott bizalmas elmosolyodásával siet elém és nyújtja a kezét, s én megint csak egynek érzem magamat vele.

Hogy is rémledezhettem, hogy Bibi idegenné válik? Elvégre testvérek sem gyónnak egymásnak, de azért testvérek - egymásért meghalni is kész egységek. Bibinek a szeme nem idegen szem, hanem nyílt testvéri szem. S érzem, hogy nekem bármi bajom is történnék, ő is bajnak érezné.

Megnőni, hát megnőtt. Hiszen szerencsétlenség is volna, ha tizenhét éves korában is alatta volna a méternyi magasságnak, és porcellán-bábuval játszana. Hát megnőtt, érett lány, bár nappali világosságban az arca még mindig gyermekies. Dehát mi volt az a különös rejtelmes nézés, az a szemembe mint valami rejtelmes mélységbe való elmerülés?...

Talán csak a lámpafény csalóka világítása. Talán ha üresen állt volna ott a szék, arra is úgy nézett volna. Zenei mámor volt a szemében, - ez a való-igaz.

Ma a járadékszámítást ismételtük, és ma is belegabalyodott. A tanulásunknak mindig kedvetlen órája a matematikai. A szorgalom megvolna benne, de úgy nem érdekli, mint a khinai ábéce.

Ma is elszomorodva néztem magam elé: micsoda szégyen rám is, ha nem bocsátják át emmiatt.

A kezemre tette a kezét:

- Lukács bácsi, holnapra megtanulom, teljesen megtanulom. Még estére is ezt gyakorlom.

Máskor ha a kezemre tette a kezét, semmise volt: megszoktam. Ma... nem, nem teszem a kezemet többé az asztalra.

XVII.

Még a karácson előtt való napokban történt:

Bibi a tanulás után ruhát szabott néhány szegény leánynak. A maga elviselt ruháit adogatta oda azelőtt a rongyosoknak, de mióta a háború insége van rajtunk, több a rongyos nő a faluban. Hát vett az öreg Pesten egy vég hamuszín posztót, és abból szabogatnak-varrogatnak Bibiék a szegény gyermekeknek, - fiúknak is, lányoknak is, - még sapkát is. Az én falumba is viszek belőle az iskolásaimnak.

Dolgoztatnak. Én meg ottmaradtam. Nehezen mozdulok a kályha melegéből a hidegbe.

Egyszer hogy a kisasszony magunkra hagy. Bibi megszólal bizalmasan, de fel se tekintve a varrásból:

- Ugy érzem, mintha Lukács bácsi neheztelne rám.

- ? Mért neheztelnék, kedves.

- Nem neheztelést akartam mondani, de nem találom meg rá a kifejezést. Valami afféle.

- Soha nem nehezteltem reád Bibi.

- Hát nem neheztelt, hanem... mégishát... hogy már nem magának gyónogatok...

- Oh Istenem hát... hiszen én magam is mondtam volna, hogy néha rút az idő. Dehát papnak nem szabad más gyónószékhez utasítania a hozzáfördulót.

Akkor rámnézett kérlelő, de egyben kémlelő szemmel is:

- Hát nem neheztel érte?

- Isten őrizz.

- Mégishát... én úgy érzem...

- Nem, nem.

- ...hogymindeddig valami szent egység volt közöttünk...

- Minden keresztény szent egységben él egymással.

- Nem: ez olyan templomi mondás. Istenem: megint egy véték amit meg kell gyónnom.

- Semmi véték. Igaz a szavad. Nekem sincsenek titkaim előtted. A mondás valóban templomi. De sajnálom, hogy nyugtalankodol miatt. A gyóntató széket azonban úgy tekintsd mint az orvosi szobát. A gyóntató: lelki sebeknek az orvosa. A beteg ahhoz az orvoshoz fordul, akihez akar.

- Nem, nem ez a kérdés.

S hallgatva varrt tovább.

Tibayné bejött, s bizony boszankodtam reá: Bibi talán megmondta volna, hogy mi ok fordította el az én gyóntatószékemtől?

XVIII.

Rasputin orosz szerzetest, a cár barátját megölték. Galacot bombázzuk.

Ahogy a nagymiséen az első dominusra kifordulok, meglepődéssel látom Bibit az első padban, a falu menyecskéi között. Ott ül fehérprémes sapkájában Tibaynéval. Bizonyára a leányok közé állt a pad elé, de a menyecskéink betessékelték maguk közé.

XIX.

Bibi most már vasárnaponként a mi templomunkba jár s itt áldozik. Először csak maga áldozott, aztán mások is követték a példáját.

Boldog vagyok, hogy ilyen szent-szép példával buzdítja Istenhez a hiveimet.

Csakis az ő kedves jó lelkében kelhetett az a gondolat, hogy illetéknéppen öntsön balzsamot lelkemnek arra sajkására, amelyet a gyónási transponálásával okozott.

Dehát még mindig titok, hogy miért nem gyónik ismét énnálam.

XX.

1917-ről azt mondja majd az emlékezés, hogy nem volt tavasza. Rút, fagyos, ködös, szeles, esős, március, és ugyanilyen április első fele is.

Ma, husvét után való fehér vasárnap, végre napos, tavaszias volt a templom, de a kehely, - még mindig mintha jégdarabot fognék.

Mingyárt a sekrestyéből kiléptemkor látom, hogy a pátronus-székből Tóth Bandi ül. A népnek is bizonyára őrajta volt jobban a szeme, mint az oltáron. Merthiszen soha nem történt, hogy a család akármelyik férfi tagja is ellátogatott volna a templomunkba.

Hát nézte a nép is: hogyan vet keresztet?

Én bizony nem néztem. Még mise közben is tünődtem: oda kell-e majd nyujtanom neki az aspersoriumot? vagy hogy elfelejthetem?

Milyen szép volt mikor még a magyarok magyar ruhában jártak s a pátronus az evangélium olvasásakor a kardját kirántotta s tartotta míg a pap az evangélium olvasást el nem végezte.

Bizony nem nyujtottam én oda a szentelt víz hintőt a fakult új idők pátronusának.

XXI.

Ápr. 23. Hétfő.

Napos, enyhe.

Budán egy póstakezelő szép kisasszony éhen halt. A drágaság miatt.

A múlt héten nem találkoztam Tóthékkal, hát meg se kérdezhettem, hogy micsoda angyal vezette be a Bandi fiút a templomba. Véltém azt is, hogy csak erre járt: betért. Tegnap azonban borult volt az idő, söt csepergős is, s Bandi megint ott ül a nagymiséen, - s a hadnagyi ruhájában.

Még kedves is volt a látása. Mindig kedves a szemnek és szívnek, hogy olyan valakit látunk a templomban, aki nem szokott járni. Mióta a kuvik ott lebeg szinte minden házon, bizony gyakori, hogy olyan emberek jelennek meg a szenthajlékban, akik azelőtt soha nem néztek az égre. Talán bizony Bandinak is int már hívót a harctérre a Csont-ujj?

Ahogy kézmosásra fordulok, látom, hogy a jeles ifjúnak az arca a lányok csoportja felé van fordítva. És a szeme mint a részeg szeme mikor gyertya lángjára néz.

Az első pillanatban még azt gondoltam, hogy valamelyik parasztleány fogta meg talán a szívét. Mióta a legények elmentek, bizony sokszor gondolom, hogy ha az ördög csakugyan olyan köztünk forgó jelenség volna, mint a középkorban hitték, már rég előállt volna valami olyan teleszkop-féle találmánnyal, amelylyel a harcterekről haza lehet látni. Az aztán nagyobb emberkinzás volna még a háborúnál is.

A következő pillanatban azután már tüzes nyilként csapott belém az a gyanu, hogy Bandi úr talán nem is a parasztlányokat bazzalgatja, hanem Bibit.

Alig is vártam ma, hogy átjussak. Az első szavam ez az ügy volt.

- Mondja Bibike: magát szemlélgeti az a Tóth-fiú a templomban?

Az arcocskája kedvetlenné vált:

- Engem. És ez nekem igen kellemetlen.

- Hát nézze: ne jöjjön el többé a mi misénkire. Nekem ugyan kedves volt ott látnom magát, és mikor mise végén az áldás szent jelét vettem a hivekre, mindig arra gondoltam: bárcsak magára jutna belőle a legtöbb.

- Köszönöm, - mondta szomorúan, - hát nem megyek többé.

Aztán nem beszéltünk az ügyről többet.

XXII.

Ápr. 24. Kedd.

Valóban igaz az öreg szava, hogy a nagy Mindenségben egyre-másra láthatjuk az isteni plánum egyező vonalait. Hogy a Földnek csak úgy bőre van, mint az embernek; csakúgy erek hálózatak által mint az emberi testet.

Nohát ahogy rengések is jelentkeznek olykor a Föld-teke belsejében, belső viharok, épp olyasmi történt ma velem:

Kissé későcskén érkeztem.

Ahogy belépek az udvarra, hegedű- és zongoraszó verődik ki a szobából. Vélttem, hogy grammofon, s csodálkoztam, hogy Bibi ilyenkor teszi fel. Tanulni szokott ő ebben az órában, és tegnap fogtunk az ismétlésekhez, hogy megállhasson az egzámenen. Nehéz időszak ez neki, mert könnyen felejt.

Megnyomintom a kiskapu kilincsét: benyilik. Tehát az öregúr itthon van. Tán ő hozott valami új grammofon-lemezt: azt próbálják.

Hát csak elképedek, ahogy az előszobába lépek: egy divatos barna köpönyeg lóg a szegen, s mellette divatos szürke tavaszi kalap. Egyszerre megismerem, hogy Tóth Bandi kalapja.

Nem is kopogtatok, csak benyitok.

Hát ott áll a hegedűjével a zongoránál, és Bibi zongorán kíséri a hegedű nyivolgásait. Bandi nem is hagyná abba, de Bibi a belépésemre rátekint s abbahagyja. Elvörösödve kel fel. Röstelkedő arccal a szemét lesütve áll.

Bandi azonban még örömmel is fogad. Szinte rikkantva üdvözl:

- Isten hozta!

Vélte tán, hogy én meg majd danolok mingyárt köztük.

Ugyancsak össze kellett volna szednem minden idegfékező képességemet.

- Hogyan kerül ön ide, ifjú Tóth úr?

S bámulva tekintek körül: hol az öreg?

Az öreg nincs a szobában. Tibayné a kályhánál térdel, - épp a tűzre tett, - s néz rám mint az ijedt tyúk. - Bizonyára az elképedésem és a kérdésem hangja éreztette meg vele, hogy az ő felelőssége is kérdésbe kerül.

Csak Tóth Bandi mosolyog:

- Magam se tudom, - feleli.

De azért már akkor pillogott.

- Merthiszen Szőcs úr nem hívta önt ide, sem a kisasszony.

- Hát iszen nem is. Csak... ügyem van Szőcs úrral: fontos üzleti ügyben atyám küldött ide. De Szőcs úr odaát van Bergernél, a boltosnál.

- És a kisasszony nem mondotta, hogy ő igen el van foglalva?

Bandi a kisasszonyra tekint. A kisasszony csak engem néz aggodalmasan. Bandi végre vall:

- Nem.

- Nem mondta, hogy egzámenre készül?

- Nem... Arról nem beszélgettünk. Bocsánatot kérek... nem tudtam hogy...

De azért nem zavarodott meg, csak szimatolta a szelet, mint a vizsla.

Én már akkor ura voltam a helyzetnek.

- És ön mingyárt hegedüvel jött át? üzleti ügyben? Szőcs úrhoz?

Tóth Bandi elvigyorogva vont a vállán:

- Dehogya is: csak látom a zongorát és rajta Beethovent, hát engedelmet kértem, hogy hazafuttassam a kocsimat. (S Bibihez fordult.) Vagy nem?

Bibinek igenlően mozdult a fejcskéje.

- Hát kérem, - mondtam szigorún, - így áll a sor: a kisasszony magántanulója a gimnáziumnak. Már csak egy éve van az érettségiig. Neki megfeszített szorgalommal kell tanulnia.

S ahogy ezt magyarázom, belép az öreg és a szeme rányilik Tóthra, meg a hegedüjére.

- Mit akar ön itt? - kérdezi olyan nyersen, ahogyan beszélni még nem hallottam.

Az ifjú hebeg. Péter úr behívja a másik szobába. Nem telik bele három perc, már visszatér a hegedüjéért. És búcsúzik kedvetlenül.

- Kezét csókolom.

Az öregúr aztán ott ült mellettünk amíg tanultunk. Sem ő nem beszélt az ügyről, sem én nem raktam Bibi elé kérdőjeleket. De mintha ónos felhő nyomta volna aznap a hajlékot.

XXIII.

Ápr. 25. Szerda.

Borongós hideg.

16-án az órákat elébbre igazították országos rendeletre, s azóta kétféle idő van a faluban. Nálunk sem engedte az öregem, hogy változtassunk: az igazi délben harangoztatja a deket és így a falubeli órák is a harangszóhoz igazodnak. De mégis zavarodás van miatta: akik a városba járnak, lekésnek a vonatról.

Délután az a meglepődés ért, hogy Péter urat szemben találom az úton a három nyárfánál.

- Maga elé sétáltam ki, öcsém, - mondja vidám szemmel, - otthon nem igen beszélgethetünk az egzámenig. Nagy ujság! Nagy örvendetes szép újság!

A szivem eldobbant.

- Vége a háborúnak?

- A háborúnak? Annak ugyan nincs vége. És nem is lesz tán száz esztendeig se. A nagy ujság az, hogy megvettem Bergernek a házát.

Szinte boszankodva fordultam reá:

- Dehát minek az önnek?

- Minek? Hát minek a ház? Lakásnak.

- Öt házban akar-e lakni? Szanaszét a faluban?

- Nem, csak abban az egyben.

- Abban a pizsokfészekben?

- Nem, hanem annak a pizsokfészeknek az emeletén.

- Emeletén?

- Emeletén, ami nincs még. De egy év mulván lesz.

- Emeletes ház? Faluban? Minek falura emeletes ház? Emeletes ház csak oda való, ahol sűrűn élnek.

- Nem lehet másképp: jobbfelől az iskola, balfelől Baglyayék, a telek mögött kociút: az udvar nem több kétszáz négyszögölnél: terjeszkedni nem lehet.

Nem kérdezősködtem tovább: aki a malacpecsenyére azt mondja, hogy: Inkább korpakenyér; aki maga vágja a fát, de nem fűttet; aki télen farkasbőr bundában jár, de alatta nyári ruhát visel, aki ládaszámra veszi a könyveket, de nem olvassa, aki tucatszámra veszi a sakktáblát, holott egyen se játszik soha, az olyan embertől nincs mit kérdeznem.

Boszankodva hallgattam.

Ő azonban vidáman beszélt tovább: hogy Berger hogyan értékelte egyre magasabb summára a házát, s hogyan megszeppent mikor tegnapelőtt végre megmondtam neki, hogy a Hangya a Bögöly-házat kéri tőlem, és hogy oda is adom a Hangyának; a Hangya majd ujjaépíti és csaknem szemben nyílik majd meg az üzlete. Berger belesápadt. Mutassam meg a Hangya levelét. A levelet nem mutathatom meg de a borítékát megmutathatom. Bizalmasan mondván: a Hangyának ma még esze ágában sincs, hogy ide jöjjön, - hiszen nincs elég embere, míg a háború le nem zajlik, - de nemrégiben váltottam levelet a központi igazgatósággal: azt ajánlottam a figyelmökbe, hogy nyissanak egy rekeszt a boltjaikban könyveknek is. A nép rászokott a háború folyamán az ujságolvasásra: ma már a könyv is lehet falusi portéka. Embernemesítő jó magyar könyveket áruljanak. Tetszetős formájukat. Magyar-lelkűeket. Üzletnek is jó. Hát annak a levélnek a válasza-borítékát mutattam elő neki. Megrogyott. Még egy nap gondolkodót kért, valamelyes pénz-srófolással próbálkozott utána. Végre is jött velem a jegyzőhöz. Ideadta pénz nélkül a házát.

- Pénz nélkül? Lehetetlen.

- Nohát nem ingyen: cserébe a Bögöly-házáért. Depersze nekem kell újra-építtetnem a házat: két szobával nagyobbra. A bolthelyiséget is tágasabbra. És beleiratta a kontraktusba, hogy ha a Hangya vagy akárki boltot nyit az ő volt házában, hát akkor visszakerül az ő tulajdonába az is

egy fillér kárpótlás nélkül. Beleegyeztem. Arra nem gondolt, hogy az épület milyen formájú legyen, milyen tetős, milyen magas, hát építtetem a házat épp oly alacsonyra, épp oly nád-tetősre, apró-ablakura, csak épp hogy két szobájával több lesz befelé.

Kedvetlenített a beszéde. Más útra igazítottam a rúdját:

- Hány éves, Péter bátyám? ha nem kedvetleníti a kérdésem.

- Nyolcvanegy és negyed.

Csaknem a földre ültem.

- Tán negyven után már duplán számítja.

- Megmutathatom a keresztleveletem.

- Lehetetlen!

- Nem csodálkozom a csodálkozásán. Éppen olyan, mintha valami ezeréves házra azt mondják, hogy lehetetlen, hogy ezer éves. Pedig lehet a ház ezer éves is, ha mindig javítják a hibáit: ujravakolják időnkint, és minden évben újra-meszelik, újra-festik. Az ember persze nem élhet ezer évig. De fiatal maradhat száz éves koráig is.

Csak tátottam rá számat-szememet.

- Elixir ad longam vitam...

Elmosolyodott.

- Semmiféle titkos ital. Indiában is csak víz az élethosszító ital... Meg mindenütt.

- Dehát vizet mindenki iszik.

- Iszik ám a szájával. De nem a pórusaival. A pórusokon át meg kell itatni a testet. Télen minden reggel. Nyáron este is. Én legalább megítatom. Ha nap süt napsugárral is. Semmi egyéb nem kell arra, hogy holtunkig fiatalok maradjunk. No meg persze hát egy kis testi munkálkodás mindennap. A favágás meg a kaszálás a legkedvesebb. Azért szeretem a falusi életet.

- Én nem vágok fát soha, se nem kaszálok, mégis egészséges vagyok.

- Fiatal vér amugy is kedveli a mozgást. Majd ha plébános lesz Lukács öcsém, és kezd hájasodni...

- A mai idők plébánosai nem hájasodnak.

- Hát akkor másképp nyavalyásodnak el. Hatvan éves korukban már aggastyánok. Az én koromban már gödörben fekszenek. Bibit is rászoktattam én a vízre. Csak épp, hogy a szobája fűtését nem mérsékelhettem. Így is elviselhetetlen a nevelő-hölgyeinek az élet a házamban. De mondja csak: mit gondol az a siheder, hogy Bibit kerülgeti? Csak nem gondolja, hogy neki nevelem? Micsoda vakmerőség!...

Soha nem láttam boszankodni az öreget, és soha rossz szót nem hallottam senkire az ő ajkáról. Ezért különösen szerettem őt. S véltem, hogy ha nincs is rendjén a szénája, ritka jó lélek. Hát ez a véleményem nem is változott: szívem szerint beszélt. Magam is tudtam, hogy Tóthék fiának a szülők választanak majd feleséget, bizonyára nem gólyafészkes házból valót, rokonság tekintetében is jószagút, akiknek legalább is a méltóságos szó előzgeti a nevöket.

Mégishát forgott az én agyam kereke is.

- Az a kérdés, - mondtam, - hogy Bibi hogyan gondolkodik?

- Hogyan gondolkodna? Ahogyan én parancsolom.

- De mikor nem parancsol, Péter bátyám?

- Sehogy. Kivallattam, hogy van-e valami előzménye ennek a látogatásnak? Semmi. Soha nem beszélt vele azelőtt. Csak épp, hogy templomba menet látta a fiatalembert. S az is beült aznap a templomba. Aztán a következő vasárnapon is. És Bibinek kellemetlen volt, hogy azt mondja: egyre csak őt nézte a fiatalember. Tibaynét is megvallattam. Bibi fiókjait is megkutattuk, noha tudtam, hogy Bibi nem hazudik. Dehát ha a lány soha életében nem hazudott is, a szerelem még a mennyei anglyalt is megváltoztatja.

A szerelem szó kellemetlenül érintett.

- Az ügy nem olyan fekete, amilyennek látszott, - mondtam megnyugtatón, - dehát azzal számot kell vetnünk, hogy Bibi kinőtt a gyermekkorából.

- Éppen ez az, amire nem gondoltam eddig.

- Azt gyökeresen kell tudnunk, hogy mégishát mi az érzése a fiatalember iránt?

- Kitapogattam. Kellemes volt neki, hogy valaki hegedűvel kíséri a játékát. Egyéb semmi.

- És elfogadta volna máskor is?

- El.

- Ez már baj.

- Ártatlan ügy. Csak gondolja meg, hogy ez a leány mindig csak nők társaságában élt.

- Nekem mégis gyanus az ügy.

- Nem: nyugodt vagyok felőle. Csak aznap háborított fel az a vakmerőség. S az első pillanatban még azt gondoltam, hogy maga mutatta be Bibinek.

- Én?

- Mondom, hogy az első pillanatban, hogy beléptem.

Mind a ketten hallgattunk. A határkeresztig. Ott én levettem a kalapomat és keresztet is vettem. Ő is levette a kalapját, s ez megint jólesett nekem.

- Az volt a szándékom, - szólalt meg ismét, - hogy az egzámen után felviszem Pestre. Valami özvegy úri nőnek a szárnya alá helyezem, s elvitetem majd télen bállokba, zsúrokba: kiválasztjuk a nekivaló párt. Merthiszen maga mondogatja, hogy nem végzi el a nyolc osztályt.

- Ha nem hívták volna hadba a fiatal tanárokat is. Azok szemet hunytak a gyöngéire.

- Hát én is tudom, hogy maga nélkül négy osztályon se jutott volna át. Hiába, hát: nem nőnek való az efféle. Bibi férjhez kell adnunk. Abba a korba ért, amikor a leány minden fajankóra áhitattal néz.

Megrökkentem. Az utóbbi időben Bibi gyakran nézett reám áhitatos-mámoros szemmel. A magyarázataim elröppentek a füle mellett, ő csak nézett-nézett az arcomra. S mikor szólítottam, hogy no most ő mondja el, olyan volt, mintha álomból ocsudna.

Most már hát értem, hogy miért olyan szórakozott néha.

- Rendjén való, - folytatta az öreg, - dehát ez a háború...

Sóhajásba szakadt a mondata, aztán folytatta:

- Mondja: van itt a környéken valami olyan fiatalember, akire gondolhatnék?...

- De én magam is gondolkodom ezen már aznap óta, mikor - ha emlékszik Péter bátyám, - azt mondtam, hogy Bibi nagy leány: férjhez-menő.

- Emlékszem.

- Azóta ahány ismerősöm van a környéken, fiatalember, mind újra vizsgálom. Dehát ki méltó öhozzá!

- No, ezt köszönöm. Hiába: hát a nő arra születik, hogy anya legyen. Az ösztönöket elnyomni nem lehet. Ha elnyomjuk: ferdén törnek elő. Bibit társaságba kell vinnünk. Aztán, ha megtalálta a párját, meg kell engednünk, hogy az a fiatalember el is látogathasson Bibihez. Az ügy különben hát nem éppen sürgős. De foglalkoznunk kell vele. A háboru elhúzódhatik még évekig is.

- Isten őrizz.

- Elhúzódhatik. Ha befejeződik is, a városok élete zavaros lesz még sokáig. A meggazdagodott zsidók mind a fővárosokba tolonganak és kiszorítják onnan az előbbi lakosságot. Forradalmak is következnek mindig az elvégzett háboru után: a fővárosi élet évek hosszú során át zavaros lesz. Bibi már nem kerülhet a fővárosba: falusi asszonynak kell lennie. Dehát miféle családok élnek itt a környéken? Melyikkel keressünk kapcsolatot? Miféle fiatal emberek élnek itten?

Mind a ketten éreztük, hogy nehéz a kérdés. Itt a környéken nincs már úri család Tóthékon túl, csak jegyzők, tanítók családja. Téltúl egy orvos ha akad keresztény, vagy postamester. De ilyet egyet sem ismerünk.

Hát Bibi, a grófkisasszonyi műveltségével ilyen családokba vigye bele az életét?

Az öreg rámnéz:

- Ön balul gondolkodik.

Elrökönyödök, hogy mire mondja?

- Nem az a fő, - magyarázza mingyárt a szavát, - nem az a fő, hogy parkettes szobában éljen, parfönös családban, amelyik a telet el nem tudja képzelni osztriga nélkül vagy Riviera nélkül. Az a fő, hogy párja legyen a férje: szeresse a férjét. És hogy a férje meg is érdemelje a szeretetét. Akkor zsuppfedél alatt is végigélheti az életét boldogan.

XXIV.

Ápr. 26.

Borongós. Hideg.

Mind éjten-át a fülembé hangzott Szócs Péternek az a mondása, hogy: „az a fő, hogy párja legyen a férje”.

Valóban a házasságok nagyjából azért szerencsétlenek, mert a férj nem párja az asszonynak, vagy az asszony a férjnek, vagy egyik sem a másiknak: az első hő lehülése után idegenséget éreznek egymás iránt.

A feleket nem a pap áldása teszi párokká, hanem ami a madarakat: az ösztön: a rejtelmes megérzés.

XXV.

Délután temetés Kisbalsán. Egy béresnek a leánykája.

Én ha földesúr volnék, nem temethetnék úgy a tanyámon, hogy ott ne lennék én is. Csak a temetőből kijövet sietett hozzám egy cseléd:

- Kéreti a nagyságos asszony...

Első ízben temettem a tanyán. Uzsonnára hívtak. Szinte örömmel fogadott a család: a mama és három leánya. Bandi csak később jött, mezei ruhában: kendert vagy mit vetettek.

A kávé jó volt. Mink bizony már két éve, hogy a hadi kávénak nevezett szeren élünk. Ezeknek hát van szemes kávéjuk s még kockacukruk is.

Megköszöntem a patrónának a husvéti bárányt s beszélgettünk ahogy a nők szoktak. Az első szavak után a férfi nem jut többé szóhoz.

Bandi is örülni látszott, hogy ott vagyok. A hölgyek a beszéd egy fordulataiban valami új orfeumi kótákat mutattak a kántornak.

- Mi a véleménye, melyik legszebb?

A kántor készséggel leült a zongorához.

Bandi felhasználta az alkalmat arra, hogy a szobája új berendezését megmutassa. Afféle zöld-garnituras férfi-szoba. Mahagóni íróasztal az ablaknál, és dohányzó asztalka közepén. Oldalt nagy üveges könyvszekrény: csupa díszkötésű könyv. Az ilyen könyvtárakra szokták mondani: „Külső használatra”. De a könyvek mégsem afféle vigécek-terjesztette irodalom, hanem a világ irodalmának fő kincsei. De mennyire más könyvtár, mint a báróé volt! Az megbecsülte a régi kötéseket is.

- Nem kopottak, - mondtam tréfásan.

Röstelkedve mentegetődzött:

- Ehhez a nőknek nem szabad nyulniok. Nekik megvan a maguk könyvtára, a maguk Marlitt-jai és Sernoi. Tessék megnézni: az én könyvtáram csupa klasszikus. Ami a könyvkereskedők katalógusaiban a Klasszikusok csoportjába fel van véve: az mind itt van. Magyar is, idegen is. És valamennyit Gottermayerrel köttem. De tessék (s a székre intett) - legalább egy cigarettát szívjon el a szobámban.

- Nohát szép a szobája, szép, igazán úri. Ha ilyen szobám volna, ki se kíváncznék.

Vállat vont.

- Fene: csak nem ülhetek mindig a szobámban.

- Hát kint is szép. Isten pompás világa minden ipari pompánál szebb.

- „Pompás világa.” Ha kilépek, már hallok a bögést, rögögést, gágogást, kotkodácsolást. Ha bemegyek a faluba: vagy sár, vagy lópotyadék, utána marhapotyadék, tyúkpotyadék, lúdpotyadék, egyéb potyadék. (Legyintett.) Nem nekem való világ. Itt még csak egy kávéház sincs, egy intelligens ember nincs, - már hát önről nem beszélve. Semmi szórakozás.

- Csodálom. Hiszen maga itt született.

- De városon nőttem fel. Ott legalább vannak emberek. Engedjen meg egy bizalmas kérdést: mit vétettem én, hogy annak a bolond úrnak a házából szinte kidobtak engem. Mondja meg kérem egyenesen. Egy órai szórakozásom lett volna végre...

- Én mindig egyenesen beszélek, Bandi. Ott is egyenesen beszéltem. Az a kisasszony most készül az egzámenjére.
 - Az a kisasszony akkor szerzi a legnagyobb „kitűnőt”, ha férjet fog magának. Vagy nem?
 - No és éppen maga vitte volna oda azt a férjet.
 - Még az is megtörténhetett volna.
 - Az az egy nem, Bandi barátom.
 - Csak nem gondolja, hogy egy olyan családból való leány...
 - Az a leány tisztességes családból való.
 - Nem úgy értem, hanem, hogy akármiféle falusi liba is szerencsésének tarthatja, ha én ránézek. Én nagy családok leányaiban válogathatok. Milliomos, kastélyos úri családok leányaiban. Vagy nem?
 - Hát miért nem ott válogat?
 - Nem sietős. Mért volna sietős?
 - Maga ott válogat Bandi, ahol majd a család engedi. Azt mondta: beszéljünk egyenesen.
 - Az én családom nekem abban nem parancsol. Vagy parancsol? Nem vagyok én egyetlen fiú?
 - Éppen azért Bandi. Az ön édesatyja sokkal eszebb ember, hogysem magára bizza: kit válasszon élete párjának. Azt ő választja meg.
 - Szeretném látni.
 - Hát majd meglátja. Csak nem hiteti el velem, hogy maga ezzel a gondolattal hegedült annak a kisasszonynak?
 - Mi nekem egy hegedülés?
 - Éppen ez az Bandi: magának semmi egy hegedülés, de az az ártatlan falusi leányka az élet zenéjének értené.
- Nevetett:
- Hát nagyon ártatlan, azt mingyárt láttam.

XXVI.

27. Péntek.

Napos.

A fák virágzása jó egy-hetet késett az idén.

Tömörkényi István író meghalt. Egynehány kedves novelláját olvastam. Szerető szemmel nézett a föld népére, és ez a szeretet napsugárként játszik a sorain.

Ahogy az iskolából kilépek, látom hogy a mi házunkból Tóth Bandi távozik.

Mit keresett ez nálunk?

Ha engem keresett volna, bizonyára ide jött volna onnan. De csak felkapott a bricskájára és erre se tekintett.

A muszkánk ás a kertben. Az öreg a méhes verőfényben pipál.

Kedvetlenül vonogatja a vállát:

- Kérdezte: vannak-e aranyaim a padláson. Most jó beváltani.

Alkonyattal az öreg Pálfi Antallal találkoztam az úton. A szőlőből jött hazafele. Hóna alatt a kapa. Egyik kis fiu-unokája a hátán a puttonban, a másik az ötéves Veronka mellette az öreg jobbkezén aprókázta a lépéseket.

Gyakran látom őket így, hol jöttükben, hol mentükben, s kedves a szememnek a látásuk.

- Jóestét Anti bácsi! Dicsérjük Jézust.

Mindig megröstellkedik, hogy megelőzőm a köszöntéssel. Merthiszen a nép fiai csak akkor köszönnek, mikor már a két árnyék keresztezi egymást.

Fogadja hát restelkedő arccal, de boldog szemmel. A leányka is dicsér vékonykán, a puttonba ülő Matyika is meglóbálja a kalapját.

Egy-két nyájas szót váltunk mindig. Kérdem, hogy elfáradt-e? vagy mi volt a munka? vagy az időjárásról vélekedünk, hogy milyenre fordul holnapra. De legtöbbször Antiról, aki káplár a honvédeknél, és minden héten írja, hogy „hálistennek egészséges vagyok, melyhez hasonló lyókat kívánok”.

S megyünk tovább és feledem őket.

Ma azonban az eszembe maradtak.

Ennek a Pálfinak a háza igazán a békességnek a háza. A fia szelíd lányt vett el. Hat hold földjüket, egy hold szőlejükét maguk munkálják. Már öt az unoka. A legidősebb is leányka. Hat éves. Az már otthon segít az anyjának: libát legeltet. Mosni is láttam már: a maga ruhácskáit mosta az udvaron. Az apjok hát hálistennek egészséges még, - a mult héten. Hogyan történhetett, hogy nem mentették ki? Bizonyosan, azért, hogy az apja munkabíró még. Hetvenegy éves. Isten engedje, hogy soha el ne maradjanak a rózsaszínű hadi levelezőlapok, - a háboru végéig.

Talán senkiért nem mondanám olyan könnyes szemmel a rekviemet, mint Antiért.

XXVII.

Ápr. 30. Hétfő.

Az első tavaszi nap az idén.

Az öreg néhány nap óta szótalán, gondolkodó.

Azt mondja ebéd után:

- Még mindig tanítja ön azt a leányt?

- Még mindig.

- És meddig.

- Talán még egy évig is. Ha ugyan addig férjhez nem megy.

- Hát férjhez megy?

- Férjhez, ha akar.
- Hát akar?
- Nem tudom. Nem az én ügyem.
- Dehát... van már udvarlója?
- Nem tudok róla, plébános uram.
- Hát akkor nincs.
- Lehet hogy nincs.
- Hm. És nem gondolja, hogy szemet szúr, hogy ön odajár?

Elképedtem.

- Mindenki tudja, hogy gyermekkor óta tanítom.
- Mégishát nagyleány már: vélném, hogy nem szabad önnek odajárnia.
- Erre még nem gondoltam. Az apja se. Ő se.

A pipája pillogott.

- Hagyja abba.
- Néhány hét múlva egzámenre kell vinnem. Hiszen tudja plébános úr.
- Tudom, tudom, dehát... Nekem kötelességem, hogy jelentsem az esperes úrnak.

Elzöldültem. Hogy az öreg, akit én éveken át úgy ápoltam, mintha tulajdon apám volna...

S mintha gyász-szekéren mentem volna át Bibihez.

Az öregúr szerencsémre otthon volt: a kertjében dolgozott. A leckék és magyarázatok után kimentem hozzá és elmondtam neki a plébánosom fenyegetését.

- Mit tegyek? Bucsuzzak?

Kedvetlenül rázta a fejét:

- Majd elintézem én az ügyet. Bibinek ne szóljon róla.

Bibi azonban megsejtette a rosszat. Ott állt az udvaron és lesett bennünket. Az arca csupa aggodalom. A két szeme könnyes.

- Tanulok, - mondta elénk sietve, - tanulok... Csak most az egyszer bocsásson meg, Lukács bácsi. Az este teát ittunk és rosszul aludtam, hiányosan. De pótolom a mulasztásaimat, ígérem, hogy pótolom.

- Oh lelkem, - mondom megilletődve, - hát maga azt véli, hogy panaszkodtam?

- Dehát akkor mit beszélgettek olyan igen komolyan?

- A háborút, kedves, a háborút. Hogy mindenütt háború van már. Még ott is, ahol nem járnak a hadak. Csak nyugodjon meg Bibike.

De Bibi aggodalmas szemmel nézett utánam azután is, hogy a házból kiléptem.

XXVIII.

Hazafelé az úton mind azon gondolkodtam, hogy vajjon csakugyan ír-e az öreg az esperesnek?

„Kötelességem” - mondotta, és ez a szó ólom-röggként dobbant a mellemnek. Az öreg a templomon belől és lelke belsejében mindig pap volt. Még az én miséimre is elvánszorgott akár milyen betegen is. Dehát ha jelenti az esperesnek az ügyet, ki tudja: nem helyeznek-e máshova azonnal? S ha máshova helyeznek, küldenek-e neki a helyembe mingyárt más káplánt? Ha küldenek is, jöhet a helyembe olyan valaki, aki majd szintén a *kötelesség* fundamentumára helyezkedik. Azt mondja majd:

- Kötelességem a templom, az iskola, a haldoklók, a temetések, de már hogy én az úrnak délben az ujságokból olvassak, a huszonöt pipáját mindennap megtömjem, olykor a betegágya mellett is üljek, az már nem kötelességem.

Ezeket a gondolatokat raktam a font egyik serpenyőjébe. A másik serpenyőbe raktam az árulkodó súlyát is. A plébániának ugyan semmi jövedelme nincs a patrónustól, - az egy husvéti bárány minden, meg a 10-20 korona perselypénz vasárnaponként, - a patrónus azonban ha már egyszer maga figyelmezteti a plébánost, egy-két hét mulván panaszlevelet is írhat magának a püspöknek.

A postahivatal ablakában világosságot láttam.

Megálltam: gondolkodtam: megteszi azt nekem.

- Csak épp hogy benéztem, Pista. Azt hallom valami nagy ujság a harctéren.

- Semmi különös, - csodálkozott el, - mit hallottál?

- Csak ennyit: nagy ujság.

- Semmi különös. Ül le Lukács. Gyujts rá.

- Köszönöm. Nem várathatom az öreget. Mondd csak: küldött ide valami levelet az öreg ma délután?

- Nem küldött.

- Akkor lehet, hogy holnap küld. Hallod-e: megkérhetnélek egy baráti bizalmas szivességre?

- Készséggel szolgálok.

- Nézd csak: igen érdekelne engem egy levél, amit majd az öreg küld ide. Az esperesünknek a címére. Ámbátor az is lehet, hogy nem küld. De mégis lehet, hogy küld. Csak közönséges levél lesz, nem ajánlott.

- No és mit akarsz azzal a levéllel?

- Hát barátom, ha közönséges levél... a közönséges levélért nem felelős a posta, igaz-e?

- Hogy visszatartsam?

- Hát nagy jót tennél velem.

A földre bámult, mintha sohse látta volna a padlóját.

- Bajos, - szólalt meg aztán a fejét rázva, - bajos.

- De ha nem felelős érte a pósta.

- Hát nem felelős éppen, de mégis...

- A levélhordó is elvesztheti. A cím is elmázolódhatik rajta, hogy „kézbe-süthetetlen”.
- Bajos, bajos.
- Nekem, barátom, az egzisztenciám fordulhat rajta.
- Bajos.
- Mi a kefe lehet ebben bajos? Hiszen ha épp valami aggodalmaddal jár, nem is kívánom, hogy megsemmisítsd. Még csak azt se, hogy nekem add. Csak épp hogy visszatartsd kissé és értesíts. Idejövök azonnal és elolvasom. Ismét beragasztjuk és...

Olyan ijedten hőkölt el, mintha egy tátott száju krokodilus jelent volna meg előtte.

- Nem lehet! Nem szabad! Mit gondolsz! Teljességgel lehetetlen.

S belesápadt ebbe az egypár szóba.

Hazáig fortyogtam, hogy ez már mégiscsak tulságos fontoskodás.

De aztán arra fordítottam a gondolatomat, hogy ha én vagyok a helyében...

Én?

Én kidobtam volna, aki engem levéltitoknak a megsértésére kér.

XXIX.

Az iskolába már alig tíz gyermek jár. Az évváró vizsgálat el is marad az idén. Délig mégis benn fogom őket. 10-ig tanulunk. 10 után iratok, rajzoltatok velük, meg számoltatok papiroson.

Délben ahogy hazatérek, az öreg derült arccal fogad:

- Képzelje: ki volt a látogatóm? Bolond Szőcs, a maga barátja.

Mindig kellemetlenül érint a Bolond név Péter úrral kapcsolatosan. Ha bolond is valaki, szeretet ellen való vétség: nevéképp mondani.

Az öreg mintha megérezte volna, amit gondolok, így folytatta:

- No kedves ember, nem is gondoltam. S teljesen úri ember. Bemutatkozik. Mondja, hogy ő a szomszédban lakik. Hallotta, hogy betegeskedek. Ő a természetes gyógyítások híve: ha nem is fogadom meg semmi tanácsát, keresztény kötelességének érzi, hogy elmondja. Hát javallott is egyet-mást. (S mosolyogva legyintett.) Aztán a háborúról beszélgettünk. Ebben már kissé előfurcsálódott a gondolkodása.

- Azt mondta, hogy földi szemeknek mérhetetlen szerencsétlenség. De a világ folyására nagy haladás.

- Látom: maga már ismeri az esze-járását.

- Dehát csak nem ellenkezett vele, plébános uram.

- Ellenkeztem biz én.

- És ő nyugodtan mosolygott.

- A végén azonban mégis csak mondott valami okosat is: megkérdezte, hogy hiányzik-e valaminink a napi szükségletekből. Mondtam, hogy a muszkánk a hátán hordja meg reggelenként a tüzelőgallyat az erdőből. Erre aztán kérelemképpen adta elő, hogy fogadjak el tőle egy szekér fát: az egyház iránt való tiszteletből. Nohát kedves ember!

- Egyebet nem kért.

- Csak azt, hogy ne vonjam el magát a házától. Legalább addig ne, míg a leánya be nem fejezi az iskolai évet.

Este az öreg Pálfi Antallal találkoztam megint. Hátán a puttonban a fiacska, kezén a leányka, hóna alatt a kapa. Derült arccal mondja, hogy két hétig nem jött a harctérről levél, de ma jött egyszerre három.

Elgondolkodtam, hogy az öreg se nem gazdag, se nem tanult, s íme, - ha Anti is hazatér, - milyen boldogan éli mindvégig ezt a földi életet. Szerette a feleségét, szerette a fiát, szereti az unokáit. Hát hol a tudománynak és a pénzes zsákoknak az a kincs-sokasága, amelylyel ez felér?

Az élet főkincse a lelki fehérség, - véltem eddig. De a második bizonyára a szeretet a családi tűzhely körül, - jegyzem papirosra mostan. Lám Szőcs Péter azt mondta a minap:

- Nem a parkettes szoba a fő, meg a parfümös család, osztrigás asztal, Rivieránteletés, hanem hogy párja legyen a párja.

Nekem hát nem lesz, nem lehet... soha... *párom*...

XXX.

Juni. 8.

Bibi torturája a városban.

Már menet rossz jel volt, hogy az átszálló állomáson egy vöröskeresztes vonat állt meg, amíg az állomás tornácán várakoztunk. Amint Bibi meglátta a bepólyált fejű katonákat, sírva fakadt, ájuldozott.

Én szokás szerint a szemináriumban hálтам. De nem alhattam azon való aggódásomban, hogy Bibi rémképekkel gyötrődik s majd betegen ébred.

Ugy is történt. A város utcáin is elő-előkerült egy-egy mankós, vagy karjavesztett katona. Három kórház mellett is mentünk el. Kórházi ápoló hölgyekkel is találkoztunk.

A vége: ahogy gondoltam. Bibi két tárgyból bukott: latin és matematika.

Betegen hoztuk haza.

XXXI.

Juni. 9.

Bibit még délelőtt meglátogattam.

Fekszik. Egykedvűen hallgatta a vizsgatárgyaimat.

- Gyenge a fejem, hiába, gyenge a fejem. Buta vagyok. Nem tehetek róla, hogy ilyennek születtem.

Máskor is megviselte az izgalom, de mégishát nem feküdt belé. És szeptemberben mindig át-bocsátották. De az idén, hogy az új főigazgató nem engedte, hogy én kérdezzem, csak az Isten őrizte, hogy három tárgyan nem marasztották el.

Az öreggel a kertben hosszan tanácskoztunk. Én azt ajánlottam, hogy ne taníttassa tovább. Neki az volt az aggodalma, hogy Bibi ha szerencsétlenül választ férjet, mindholtáig gyötrelmes lesz az élete. Az ő gondolata most már úgy fordult, hogy kereskedelmi iskolát végeztet vele. Hiszen németül, franciául tud Bibi, még angolul is: a többi tárgy könnyebb. És az is lehet, hogy a két első évfolyamból csak a különbözeti tárgyakból kell vizsgáznia: fölveszik a harmadik osztályba.

- Dehát addig is nézzen mégegyszer körül, Lukács öcsém, a környéken. Ha találkozik valami jókarakterű fiatalember, majd én is megismerkedek vele, s meghívom uzsonnára. Vagy maga is magával hozhatja. Állás, foglalkozás, vagyoni állapot mellékes.

Mind hazáig ezen tépelődtem megint. Bibihez nem méltó egysem: Bibi nem falusi asszonynak való.

Még legtöbbször Bende Pista járt az eszembe. Nem iszik, nem kártyázik, szinte nőies természetű legény, csak épp hogy nem harisnyát köt szabad óráiban, hanem útleírásokat olvas. Egy csendes kis postahivatal: egyholdas kert. Két tehén, libafalka, tyúk annyi, hogy még a falu kocsitja is mindig azokkal van tele. Csak az anyja ne élne Bendének: annak a szeme is olyan, mit a viaskodásra kész sárkányé.

XXXII.

Junius 20. Szerda.

Bendéhez már régen készülök, - nehogy azt vélje, hogy haragszom reá, - hát ma szinte örültem, hogy az öreg az ujságunk második félévi díjának a befizetésére kért.

Elvittem még délelőtt az utalványt, s leültem kissé az íróasztala mellé.

Gyanakodva nézett rám: kémlelte, hogy haragszom-e? vagy azt vélte, hogy megismétlem a kérésemet.

Én azonban másról beszélgettem:

- A plébánia könyvtárát rendeztem, - mondtam neki és két utleírást is találtam.

A szeme megélnéült.

- Mifélek.

- Az egyik igen érdekes: *Busbecq* utazása Konstantinápolyba, I. Ferdinándnak a követe volt ez a Buzbek. A könyv német fordítása a latin eredetinek. Dehiszen te értesz németül.

- Keveset. Hát a másik?

- Vadona János utazása mind az öt világrészen által.

- Azt küldd el. De még ma. Ki volt az a Vadona?

- Kolozsvári boltos. Nem tudom mit árult. Csak ahogy belenézegettem a könyvébe, látom, hogy érdekes.

- Minden útleírás érdekes. Az ilyen egyszéken ülő ember... Elküldöd?

- Elhozom magam. Dehiszen eljöhetsz érte magad is. Négy után már úgysem igen ülsz a szobádban. Nem volna kedved sétálni egyet ma? Átsétálnánk Iharszegre?

- Iharszegre?

- Messzelled? Semmi az ilyen jó időben. Aztán hát betérhetünk egy jó ismerősömhöz. Megpihenhetünk.

- Kinél?

- Az öreg Szőcsnél. Tudod, hogy tanítok nálok. Most ugyan nem tanítok, hát csak meguzsonnázunk. Kisideig beszélgetünk, aztán visszasétálunk.

Sohasem sétáltam vele és sohasem ajánlottam neki effélét, hát csak bámult:

- Bolond Szőcshöz?

- Okos Szőcshöz. Csak egy igen kis kereke jár ferdén annak.

- Sok minden furcsaságot hallottam róla. Nálam is járt már többször, de csak épp hogy feladta a leveleket vagy pénzt és ment. Pedig szerettem volna vele beszélgetni. Kináltam is egyszer: „Méltóztassék...” De nem ült le. Hát nem mertem vele szót kezdeni. Pedig szerettem volna Indiáról... Borzasztó nekem minden méltóságos úr...

- Otthon nem méltóságos.

Gondolkodott. A fejét rázta:

- Nők is vannak ott: öltözködni kell.

- Mit „öltözködni?” hiszen nem hozzájuk megyünk. Mink csak sétálunk. Megnézzük az építkezést. Bergernek építenek új boltot. A hadifoglyok. Azt nézzük meg. Aztán ötletképp betérünk Szőcsékhez. Lehet, hogy az öregúr maga is ott lesz az építkezésnél: ő maga hí be, hogy uzsonnazzunk nála.

Még mindig habozott.

- Mégishát „méltóságos” úr háza.

- Mondom, hogy otthon nem méltóságos. Ingben, gatyában jár, mint a parasztok.

- Lehetetlen.

- Ha mondom. Csak levélborítékon „méltóságos” ő.

- És a felesége?

- Nincs felesége. Csak a fogadott leánykája, meg annak a guvernántja, egyuttal gazdasszony is. Semmi ceremónia nincs ott.

A szeme megvidámult.

- És mennyi idős a leányka.

- Tizennyolc éves.

- Szép?

- Lehet, hogy neked szép. Én pap vagyok és gyermekkor óta házitánítója: nekem mindenki csak lélek.

A fejét rázta:

- Mégiscsak „méltóságos.”

- A lány? Még annyira se mint az apja.

- Mégiscsak úgy kell szólítani: „Méltóságos kisasszony?”

- Éppenséggel nem. Meg is botránkozna rajta. Az ő neve: Bibi. Vagy ha éppen meredek derekú szoktál lenni a lányokkal szemben, szólíthatod „Borbála kisasszonynak” is.

- Bibi? Csak Bibi?

Még mindig tétozott. Már boszankodtam is reá.

- Micsoda legény vagy te! Más fiatalember ugrik, ha lányról van szó, s különösen ha szép leányról, gyönyörű leányról. Mert az égi angyalok nem lehetnek szebbek.

- Igazán?

S megcsillant a szeme:

- No jó, hát...

Már látszott rajta az öröm. Még ki is kísért.

- Még nem jött meg a levél, - mondta bizalmas szemöldökmozdulással a kapuban, - ha jön, nyugodt lehetsz felőle...

XXXIII.

Junius 21. Csütörtök.

Tegnap még szinte szerencsétlenségnek éreztem, hogy Bende vonakodott. Ma hogy megjelent a nyári tegethofszin-kék ünnepi ruhájában, virító zöldveres-tarka selyem nyakkendősen, kipucoválva-kefélődve, s illatozva mint valami borbélylegény, szinte rossz érzést keltett bennem.

De mingyárt felül is kerekedett bennem a meggondolás: hiszen így jó. Ha véletlenül a Gondviselés keze mozdította Bendét erre az útra, ő bizonyára olyan férj lesz, aki nem csapja a salátás tálat a falhoz, ha kevés benne az olaj, se durva szavakkal nem robban soha szegény jó Bibire, se más férjek kerítésén nem mászkál át. Mindenképp ideális férj, ha már az a sorsa Bibinek, hogy falusi asszony legyen.

Mégis ahogy előfehérltek Iharszeg szélső házai, valami nehéz érzés ült a mellemre.

- Nohát utálatos ez a Bende azzal a ribizli-szószzsal fecskendezett saláta-nyakkendővel. S lám még gyűrűket is vont az ujjára. Bizonyosan az anyja szekrényéből szedte ki. Tán nem is tud róla az anyja.

Délután öt volt az idő. Heves-fényes a nyári nap. A ruha rajtunk, mintha abban a percben került volna ki a tüzes vasaló alól.

- No és a pósta? - kérdeztem, hogy szabaduljak a nyomás alól, - ki helyettesít hatig?

- Senki, - felelte vidáman, - vagy azt véled, hogy nálunk is úgy van, mint városon? Nálunk csak szimpla levelek járnak. Csak ha Berger ad fel ajánlott levelet, vagy telegrammot. Az meg tudja, hogy így csütörtök délután az anyám veszi fel a leveleit. Illett volna tán, hogy egy szál szegfűt tűzzek a felső gomblyukba.

- Nem fontos. Városi ficsuroknak való. De hátha telegramm érkezik?

- Nem érkezhetik, ha én nem ülök ott.

- Hogyne érkezhetne?

- A telegrafista először a szólító jelet küldi. Ha nem felelek, érti, hogy később...

Beérkeztünk a faluba. Megnéztük előbb az építkezést. Már méternyi magasak a falak. Bende jobban érdeklődött a cipője és a nadrágja iránt. Már másodszor verte le a port a cipőjéről és nadrágja aljáról a zsebkendőjével. Az építők lomhán dolgoztak.

Más házakra nézgelődött.

- Hát hol laknak? Melyikben. Én semmi úri házat nem látok itt.

Hüledezett, hogy odavezettem. S magam is mintha akkor láttam volna először, hogy mennyire kicsinyek az utcai ablakok és mennyire parasztos így kívülről Bibiék hajléka.

Az öregúr csakugyan a szokott paraszti nyári viseletében aprította a tüzelőfát a konyha előtt. Csak épp hogy nem mezítláb volt, hanem szandálban.

Bende fülig pirult, mikor bemutatam az öregnek. De mégpirosabb lett, hogy Bibi is hozzánk röppent.

- Nagyon örülök, - hebegte, - nagyon örülök, hogy... méltóságos uramat, méltóságos uramat és kedves leánykáját megismerhettem.

- Kérem ne szólítson méltóságosnak.

- No, - kérdeztem, mikor eljöttünk, - hogy tetszik?

- Igen szép és kedves leány, - felelte szimplán.

Különös, hogy ez a válasz nekem szinte fájdalmasan nyilalt a mellembe.

XXXIV.

Junius 22. Péntek.

Égbe síró szárazság.

A minap rekvirálták a gabonát. Ma már megjelent az új Eszterházy-kormány rendelete, hogy az új termést is lefoglalják. A nemzetnek koplalnia kell, hogy Németországnak és Ausztriának legyen kenyere. Istenem, hát sohse lesz már vége ennek a háborúnak!

D. u. Bibiéknél.

Bent nagymosás. A kertben az öreg a cseresznyét szedette, és szedte maga is, - aszalásra. Bibi röstelkedve szállt le a létráról, hogy már csak akkor pillantott meg, mikor a közelükbe értem.

- Tanulunk? - kérdezte cseresznyesín arccal.

Igazán bájos volt abban a zavarodottságában, fehér ruhájában, fehér cipőjében. Ugy illett volna két fehér szárny is neki...

- Nem. Bibike. Látom: nagy az elfoglaltságuk. Én majd odabent olvasom az ujságokat, aztán: megyek haza. Hogy tetszett a tegnapi látogatója?

- Az én látogatóm? - csodálkozott el Bibi, - hiszen maga hozta. (Aztán elmosolyodott.) Vélném, hogy nyúl volt az előbbi életében.

XXXV.

Junius 28. Csütörtök.

Szárazság. Kánikulai hőség. Légy annyi künn is hogy szinte zsonognak a levegőben.

A muszkánk dühösen vert valamit a kertben a földön egy karóval. Odamegyek, hogy mi az? Hát egy vakondok. Még vonaglott.

- Ejnye muszka! Nem sajnálsz ezt a szegény kis állatot?

- Nem. Mért túrja össze kert.

Órákig előttem rezgett a képe annak a véres fejjel vonagló állatkának. Mégiscsak Isten teremtese az is. És hátha igaz az öregnek a szava, hogy annak épp annyi a joga az életre, mint nekünk.

Bende már két cédulát is küldött, hogy délután négy órakor jön hozzám, - vagyis Bibihez. Délután hát én mentem őhozá.

Már meg volt beretválkozva, fésülködve, uj-nyakkendőzve, és szinte lengedezve járt a frissen vasalt fehér nadrágjában.

- Ne készülj, - mondtam neki, - nem jöhetsz át velem.

Szinte leesett az álla:

- Miért?

- Nem tetszel Bibinek.

Csak percek múltával birt megszólalni:

- Mi kifogása van ellenem?

- Semmi. Nem mondott rólad semmi rosszat. De tudod: sokszor csekély jelekből sok minden érthető. Egy arcmozdulat többet mond néha mondatoknál.

- Nem lehet. Nekem is van szemem: én inkább azt láttam rajta, hogy...

- Azt ugyan nem láttad! Ő mindenki iránt egyformán szives.

- Talán te beszéltél ellenem valami...

- Én? Hiszen éppen én vittelek oda. Micsoda lipótmezei beszéd ez! Nem is egyébért vittelek oda, megmondom egyenesen: a leány férjhezmenő korba jutott: arra gondoltam, hogy ha neked megtetszene, te volnál hozzá legméltóbb.

A boszus gyanakvás eltűnt a szeméből, de még mindig úgy nézett rám, mintha én volnék az egyiptomi szfinksz.

- Hátha mégis csalódtál? Mi volt az az arcmozdulat vagy mi, amiből azt értetted, hogy többé nem látogathatok oda.

- Magam se tudom már. Vannak az életben olyan mozzanatok, amelyek érthetők, de nem magyarázhatók. Tudod, hogy szinte csecsemő-korától ismerem. Ha egy szót mond, abból is mondatsorokat értek. Ha egy szót se szól, akkor is tudom mit gondol.

Tünődve bámult a padlóra.

- Nem lehet, mégsem lehet...

- Ha nem hiszed, folytasd a látogatásaidat.

- Hát folytatom is.

- Meglátod, hogy Tibaynéval maradsz, vagy az öreggel. Őmaga eltűnik. Dehát mit búsulsz te ezen? Annyira megfogott?

- Ki nem megy az eszemből. Az éjjel álmodtam is róla.

- Hát próbáld meg...

- Meg is próbálom. Délután négykor várlak.

- Engem ugyan hiába vársz: délután temetek.

- Nohát én nem temetek: megyek akkor hozzá magam.

Vállat vontam, s otthagytam.

Temetőbe menet láttam, hogy a fehér nadrág csakugyan arra haladoz az iharszegi híd felé.

XXXVI.

Juni. 29. Péntek.

Mind-éjten-át nyugtalanított Bendének a viselkedése. Bolondság volt bemutatnom Bibinek. Hogy jobban meggondoltam az ügyet, Bende nem méltó arra, hogy Bibinek a férje legyen. Igazán szemtelenség a tolakodása. Hajnal felé aludtam csak el. S hogy teljesen az ördögé legyen az éj, azt álmodtam, hogy az iharszegi híd leszakad alattam. Az ágyam szakadt le, bizonyosan, hogy megfordultam rajta. Régi korhadt ágy, - mingyárt megértettem. De annyira nehezített az álom, hogy úgy aludtam tovább, mint valami keskeny árokban.

Alig is vártam a délutánt: siettem át Bibihez.

Vártam, hogy előemlíti Bendének a látogatását, de sem ő, sem Tibayné. Az öregnek is csak azon forgott az elméje, hogy tegnap a csöcselék rombolt és rabolt Pesten.

Végre is magam kérdeztem a hölgyeket:

- Látogatójuk nem volt tegnap?

Rámcsodálkoztak.

- Ki lett volna?

- A maga barátját láttam pedig, Lukács bácsi, hogy itt járt a faluban, - mondta Bibi, - hatszor is elsétált az ablak alatt. Várta talán, hogy rákopogtatom az ablakot.

És pajkosan nevetett.

XXXVII.

Julius 20. Péntek.

Az éjjel nagy zivatar csattogott. Reggelre azonban kitisztult az ég.

Nagy ujság! Hindenburg jelenti, hogy Zaloscénél áttörtük az orosz vonalat. A német birodalmi gyűlésen Michaelis új kancellár nyilatkozott, hogy Németország nem újítja meg többé a békeajánlatot, de ha az ántánt békülni akar, készek vagyunk az ahogy-volt-békére.

Este az öreget nyugtalanság fogta el, hogy hátha csakugyan katonák rekvirálják a gabonánkat. Kért, hogy menjek át Soósékhoz.

Átmentem.

Soósék nem tudnak a rekvirálásról semmit. Vakhírnek mondják. De mégis látszott rajtok, hogy őket is nyugtalanítja a hír. A jegyzők néhol kevés gabonát foglaltak le. Nálunk alig 15 mázsát. Iharszegen meg száznál is többet. Érthető, hogy a kormánynak szemébe ötlük ez az aránytalanság.

Viktorral aztán még kasideig az irodában beszélgettünk. Iratcsomót vett elő a fiókjából.

- Képzeld: Bende felcsapott költőnek.

S nevetve olvasott belőle egy-két bűgást. Minden vers az iharszegi tündérről szól.

XXXVIII.

Julius 23. Hétfő.

Szeles.

Péter urat színműnek olvasásában találtam. Egy nagy halom könyv az asztalán. Másik halom a sarokban. Bibi mondja, hogy már fél éve nem olvas egyéb könyvet. A legtöbbbe csak belekezd és mingyárt félre is veti. Az így félrehányt könyvekből Tibayné válogathat magának. A többi aztán külön csoportokba kell rakni a padláson.

Bementem hozzá, hogy Bibiről beszéljessünk. Neki is az a gondolata, hogy Bibi most már csak végezze el a gimnáziumot, ahogy tudja, és csak azután írassuk be a kereskedelmi felső iskolába.

Előemlítettem neki Bendét is, hogy mi a véleménye róla?

- Szimpla legényke, - felelte, - de ha Bibinek tetszik, férjnek jó. Becsületes foglalkozású ember.

- Becsületes foglalkozású, - ismételtem, - hát ki a nem-becsületes foglalkozású?

- Aki ilyen színműveket ír, - felelte szinte boszusan: - hogy a nők csak nőtény állatok, a férfiak meg nadrágos mének, s mindenki hülye, aki hű a házastársához.

XXXIX.

Julius 29.

Nagy hőség. Este felé zivatarra fordult, de csak néhány csepp eső lett a vége.

Iharszege meghalt a jegyző. Viktor is pályázik a helyére. Csak a tavaszon gondolt rá, hogy megszerzi a jegyzői oklevelet. Jogvégzett embernek könnyen sikerül az ilyesmi. És neki már szoros is a falu: a harctérről egyre sűrűbben érkeznek a fenyegető levelek: a fiatal férjektől.

Az éjjel arra gondoltam, hogy Bibinek mégis Viktor lenne az alkalmasabb férj. Ha Iharszege megválasztják, az ottani jegyzőség jövedelmes. Neki is jobb, ha megházasodik.

XL.

Pokoli hőség.

Viktor minden délután átjár Iharszegre kocsin. Ismerkedik, barátkozik a falu gazdáival.

Ma a kocsija az úton talált. Megállította a lovait:

- Ül fel.

Másféle időben azt feleltem volna:

- Szállj le.

Mert az öregtől megtanultam már, hogy ne járjak kocsin, ha gyalog járhatok. De tüzes kemen-
cében ki járhat örömmel.

Megintcsak arra gondoltam, hogy Bibinek bemutatom. Persze őneki Péter urról beszéltem, hogy ha nem is foglalkozik az ilyen ügyekkel, hátha mégis kiruccan. A szava bizonyára nyomatékos lesz.

Kapott az alkalmon. Érdeklődéssel tudakozódott, hogy milyen leány Bibi? és hogy mennyi pénz néz reá?

- A pénzt nem tudom, - feleltem, - az öregur kissé különös ember: még Bibi sem tudja, hogy sokat költ-e a vagyonához képest vagy keveset? Annyi bizonyos, hogy az asztalukra keveset költenek.

- Hát mit esznek?

- Gyümölcsöt, gombát, tejet, vaját, túrót.

- Gombát? (S nevetett.) Mégishát mennyi lehet a móringja? vagy apanázsa?

- Nem tudom. De az öreg bizonyára mellékel hozzá egy-két ezer koronát?

Legyintett:

- Mi az a mai világban!

Aztán arról beszélt, hogy a jegyzői lak bizony falusias Iharszege, de ha megválasztják, majd építtet ő, - a felesége pénzén.

Gondolta: ha az öreg építtet Bergernek, bizonyára építtet majd a vejének is. De nem szóltam.

Hogy beérkezünk a faluba, valami különös szorongást éreztem a mellemben: hátha szerencsétlenséget szállítok most az én jó kis Bibimnek?

Az uzsonnánál ültek a lugas vadszőlője alatt Bibi a szokott szimpla fehér ruhájában, az öreg a maga paraszti viseletében. S már illett is napon barnult arcához a ruha. Tibayné épp akkor tette a tejet, vaját és jégbehűtött epret az asztalra.

Bibi elpirult, hogy idegent látott velem. Az öreg vidáman fogadta:

- Isten hozott öcsém. Hallottam már, hogy pályázol. Dehát először is üljetek le és uzsonnázzatok.

Viktor hallotta már, hogy az öreg nyáron paraszti ruhában jár, mégis láttam rajta a megütközést, hogy az öreg tegezi. Bendét nem tegezte.

- Nem uzsonnára jöttem én Péter bátyám, - mentegetődzött Viktor, - csak épp hogy bemutatkozzak a község legnevezetesebb polgárának, és szíves szavazatát kérjem.

Az öreg elkomolyodva kanalizta tovább az aludttejet.

- Nem tudom még, - mondotta, - szavazok-e vagy nem szavazok. Nekem az a szerencsétlenségem, hogy akármennyire szeretem is a népemet, közelről nem bírom őket elviselni. Nem köztük nőttem fel.

És az aludttejet kanalizgatva beszélt tovább.

- Közéjük tartozom, de úgy vagyok velök, mint a nyájból kivett bárány, amelyik a konyhaudvaron nő fel, a kutyák között. Volt egy ilyen bárányom, még Indiában. Annyira megszokta a kutyákat, hogy valahányszor azok ugatásra futottak, ő is velök futott. Csak vén korában csatlakozott aztán egy arra legelésző nyájhoz. De ha a kutyatársai ugattak, csak kivált ő a nyájból és a kutyákkal futott. Én Indiában születtem. Ott is nőttem fel. Még az öregapámnak az apja került innen oda egy grófnak a szolgálatában. A grófnak ugyanis az öreganyám volt az egyik vadászkastélyában a szakácsasszonya s a gróf Indiában is vadászatra ment. Szerette a gyomrát: attól tartott, hogy Indiában nem ehetik turós csuszát. Hát magával vitte inkább öreganyámat is. A gróf aztán ott meghalt. Az öregapám nem tudott hazajönni. Még akkor nem volt gőzhajó. Nem. Egy rájah a szolgálatába fogadta: kocsisa lett. Ötvenéves alig mulott, amikor megbetegedett s halálát érezte. A betegségénél is nagyobb fájdalom volt neki az az érzés, hogy idegen földbe temetik. A kocsisnak a fia már Amerikában szerzett magának magyar asszonyt, és nem kocsisa, hanem szíjgyártója lett a rájahnak. Az apám annak a szíjgyártónak a fia már az angolhadserg kapitányaként halt meg. Annak is magyar volt a felesége. Én már diplomáciai pályán szolgáltam az angoloknak. De én nem házasodtam meg: teljes életemben az volt a gondolatom, hogy hazatérek. Hatvanhat éves koromban otthagytam mindent. Hazajöttem. Az ősi faluba. Mind rokonom, a képükről is látom. És az én nevem is Szőcs. De én vagyok itt az egyetlen Szőcs, akinek nincs megkülönböztető előneve. Az öregapám már elfeledte, csak Szőcsnek nevezték, s ő is úgy írta a nevét. Hát már most itt vagyok, köztük élek, egy vagyok velök érzésben. S mégis ha beszélnem kell valamelyikkel, szinte belebetegszem.

Viktor szórakozottan hallgat. Egyre Bibin járt a szeme, meg körül is szemlélődött egyszer az udvaron és házon. Látszott rajta, hogy azon tűnődik: mennyi lehet a mőringja Bibinek? Nem sokra becsülte, ahogy láttam az arcán. A paraszti nádfedeles hajlék, ha háromszor akkora volt is, mint a szomszédos parasztházak, nem tetszett neki.

- Dehát miért méltóztatik belebetegedni? - kérdezte szórakozottan.

Az öreg arca elborult:

- A műveletlenségük...

Viktor vállat vont:

- Még a nagyvárosok is teli vannak műveletlenekkel.

- De ezek mindezeknél alacsonyabbak. Én eskütt is vagyok. Az adóm akkora, hogy széket adtak a községi tanácsban. De csak egyszer mentem el. Nem bírom... Beszéljünk másról.

Elkérdezte, hogy hányan pályáznak a jegyzőségre? Olyan állás-e, hogy érdemes érette viaskodni? És másefféléket.

Viktor azonban nyugtalanul tekintett az órájára:

- Még vagy hat házba kell elmennem, - mentegetődzött.

S megkülönböztetett hajlással és kézfogással búcsuzott el Bibitől.

A távozása után dicsértem, hogy derék és művelt fiatalember.

- Jó megjelenésű legény, - mondta rá az öreg, - látszik, hogy városon nőtt fel.

- Igen kedves, - mondta Bibi.

S éreztem a szavában, hogy Bendével hasonlította össze Viktort.

XLI.

Augusztus 2.

Szivarért léptem be Berger boltjába. (Délutánra az esperest várjuk.)

- Mind elvitte a jegyző úr, - mentegetődzött Berger.

- Hát valami csak maradt?

- Nem hagyott az egy szálát se. Nem is volt különben csak tizenegy kuba és nyolcvanegy rövid.

Szinte boszusan mentem át Viktorhoz.

- Trafikot akarsz-e nyitni?

Ideengedett nyolc kubát.

- Parasztnak, - mondta, - jó a rövid is. - „Csak cibár legyék.”

A kortesútjára kell neki a sok szivar.

Kérdeztem aztán, milyenek a reményei? Mit mond az öregre? Hát Bibi hogy tetszett?

Vállintott. Biggyesztett.

- Nem olyan szép lány, mint gondoltam.

- Nem szép? - képedtem el.

- Amilyen legtöbb van a világon.

Csak bámultam rá, mintha valaki azt mondta volna, hogy a lilium közönséges dudva.

XLII.

Augusztus 3.

Dehát mért fájt énnekem, hogy Bibire valaki azt mondja:

- Nem szép.

XLIII.

1917. szept. 17.

Másfél hónapja, hogy semmit nem jegyeztem be a könyvembe. Bibi szerencsésen átjutott a nyolcadikba. Folytatjuk a tanulást.

A háboru még dühöng tovább. Rigát is elfoglaltuk. De ha még télre sem szűnik meg, inséges időknek nézünk eléje. Nincs petróleum a városokban meg nincs szén, nincs ruha, nincs cipő. Már a polgári ruhákat is papirosból gyártják.

Az órákat ma visszaigazították országosan a rendes időre.

Viktort a mult hónapban megválasztották jegyzőnek. Az öregnek köszönheti: elment a választó-ülésre és felszólalt az érdekében. Azzal ajánlotta különösen, hogy ritka tanultsága van: szerencséje a falunak, ha olyan ember vállal benne jegyzőséget, aki ügyvéd is lehetne.

Ez az ajánlása fogott. Az esküdtek arra gondoltak, hogy a városi peres ügyekben nem kell ügyvédhez fordulniok. Megválasztották. Már ott is lakik.

Az öregnek még eddig feléje se nézett.

XLIV.

1918. Aug. 5.

Mily rég nem írtam be semmit. Dehát még mindig zavarog a pokol a Föld színén: szinte hét-ről-hétre várjuk, hogy végre előragyog a békesség szivárványa, s várton-várjuk már negyedik éve: a vér még egyre omlik.

Hát az utolsó emberig folyik-e a harc? Kipusztul az emberi faj a Földön?

A minap olyasmi történt, amely akkor is különös volt, de ahogy látom: mégkülönösebbek a fejleményei.

Az öreg ugyanis megkért, hogy menjek át valamelyik délután egy órával korábban mint szoktam: a jegyzőnél van dolga: szeretné, hogy én legyek a tanu.

Véltem, hogy megint valami telek-cserének a szerződését iratja meg az öregúr. Mert ebben az évben már, hogy Bergert átköltöztette az új házba, megszerezte a szomszédos két telket is. Pénzért nem adja minden paraszt a házat, hanem dupla telekért, két házért, - még kap is a cserén. Erre készült az öreg, amikor megszerezte a megszerezhető telkeket. Most már hát nemcsak a boltos telke az övé, hanem egyesíthette két másik telekkel is. S mingyárt a tavasz kezdetén lebontatta mind a három házat.

- No csakugyan bolond, - mondogatták a fejüket rázva a falubeliek, hogy azt a nagy pusztítást látták az iskola mellett.

Hát még mikor megindult a hármass nagy telken az építés! Egy negyven méteres hosszú szép nagy úri ház falai emelkedtek napról napra feljebb és feljebb. Tíz városi kőmíves dolgozott rajta, - javarészt öreg kőmívesek, meg olyan fiatalok, akik nem kellett katonának. S hát még mikor azt látták, hogy emeletes lesz a ház! Emeletes ház falun!

- No csakugyan bolond!

Én magam is el-elképedtem az építkezésén. De gondoltam: magának épít az öreg, kastélyt. De mért éppen az iskola mellé? A kastélyok mindenütt kívül állanak a falun, park közepén, többnyire dombon, emelkedett helyen, távol falusi nyájak, csordák, kondák, csürhék járásától.

Mondtam is neki. Ő azonban csak mosolygott reá.

A ház utcára épült, mint más falusi házak. Az üres része befelé volt. Kert lesz-e az majd? vagy gazdasági udvar? - az öreg nem beszélt róla semmit.

Bibit is kérdeztem, Tibayné is, hogy mért építkeznek úgy, ha már odaépítkeznek? Uri háznak faluhelyen nem utcára nyílnak az ablakai, hanem kertre.

Ők azt mingyárt meg is értették, de az öregúr elhárította az érdeklődésüket:

- Nem vagyok én nyugalomba vonult generális. Az a ház kaszinónak épül: nem az én céljaimra.

Erre a válasza méginkább elképedtünk. Dehát az öregurat nem lehet faggatni. Mosolyog és hallgat:

- Minden kérdésre válaszol majd maga a ház.

Hát megyünk ma délután Soós Viktorhoz. Még ma is nőtlen, csak épp hogy gazdasszonyt fogadott, egy adóhivatali tisztnek az özvegyét.

A községháza nagyobb az eresztvényinél, de alacsonyabb.

Bent a hivatal-szobában üldögélt Viktor. Cigarettazott. Aranyvégű cigarettát szívott, most, a háboru negyedik évében, mikor a kapa-dohány is fogytán.

Hiába, a jegyzőnek van leggyöngyebb élete a világon!

- Mivel szolgálatok Péter bátyám? Csak nem megint valami telekcsere szerződés?

- Nem, nem, - válaszolt Péter úr.

Letette ütött-kopott kalapját a székre. Belső zsebéből nyugodtan, nehézkesen előkotorászott egy árkus papirost.

- No ez az. A végső akaratomat hoztam. A testámentumomat.

- De Péter bátyám, - kedveskedett Viktor. - Hol van még a századik esztendő? Hiszen még száz esztendeig él!

- Azt kívánom, - szólt ügyét folytatva, - ti legyetek a tanuim, hogy rendelkeztem a vagyonommal.

Az árkus papirost átnyújtotta Viktornak. Viktor mohón olvasta. Falta a szeme a sorokat, mint a selyemhernyó a friss falevelet.

Aztán átadta nekem.

Péter úr végrendeletben a hármaskelken épülő házat minden ingóságával, felszerelésével a népnek adományozza.

- Nem értem, - rázta a fejét Viktor.

- Nem érted? - csodálkozott az öreg, - No mingyárt megérted. Nekem az a gondolatom, hogy egy kis akadémiát alapítok itten. Falusi akadémiát. Az olasz városok akadémiáinak a képére, vagyis a tudománynak az irodalomnak és a művészetnek egybe való kerekítésével. Az ilyesmi hiányzik Magyarországon. Hát én legalább egyet szeretnék létesíteni, hogy aztán minden

megye kedvet kapjon az utánzására. Ezeknek az akadémiáknak a kultur-hatása aztán kisugárzik idővel a megyék minden községébe. Látod, ez az én nemzetiségi politikám. Akadémia falun. A mi kis nemzetünk csakis a kulturájával maradhat fölötté a nemzetiségeknek és idegen népfajoknak. Iharszegi akadémia! Az első nap nyilván nevetnek majd a szón. A második nap már gondolkodnak rajta.

- De érdemes-e? - töprengett Viktor. - Ezeknek a buta parasztoknak, - mondta fitymálva s az arany cigarettavéget ideges mozdulattal vágta a szoba sarkába. - A paraszt csak kocsmázni szeret, nem tanulni.

- Éppen azért. Föl kell őket emelni műveletlen sorukból. Tanítani kell őket onnan kezdve, ahol a tanító abbahagyta. Embertársainkban mindig magunkat kell éreznünk. Ami neki baja, nekem is bajom. Ami neki érdeke, nekem is érdekem. De hol az az úr aki egynek tudja magát érezni a szegénnyel? Lásd a hajnalcsillag is sokadmagával él a mindenség határtalan terében. De ő maga mégis egy közöttük s a maga külön pályáján halad. Az ember is örökkön különvalónak érzi magát. De ha már képtelen embertársat szeretni, legalább ne gyűlölködjön.

- Hát persze, persze... De joga van-e Péter bátyámnak csak így elkótyavetyélni a vagyonát? Bibike...

- Marad neki is elég, - intett az öreg. - Tizenkét házam a szőlőkkel együtt. Megélhet belőle élethossziglan.

Soós Viktor szeme kikerekedett mint a régi freskókon festett koldusoké. Arca kigyúladt. Az öregre bámult valami undok, sunyi, fürkésző mosolygással. Ez a pillanatok alatt összeilleszkedett arcvonása azt mondotta:

Hát Bibi ilyen gazdag lány?!

Én most Viktorra pillantottam. Viktor észrevette. Zavartan kapott a szájába új cigarettát s szinte széjjelharapta rajta az aranyvéget, mikor a benzinyújtóját felpattantotta.

- Azt nem értem, - dadogta aztán Péter úr felé, - mért dolgozik, vesződik folyton másokért?

- Nekem ez nem munka. Csak az a munka, amire kényszerítve vagyunk. Nem fáradtság a fáradság, ha azt dolgozom, amit én akarok. Nem az a boldog ember, aki milliókat tud szerezni, hanem aki úgy tud szegény lenni, hogy nem érzi a szegénységét. Az én nyugodt napomat nem cserélem el a lehegő milliomos napjáért. Az én homlokomat nem barázdálják gondok. Az ágyamon édesen alszom. A kezem nem nyul reszketve reggel a börze-ujságért. És ha érzem, hogy utolsó órájára érkeztem az életemnek nem tudom mik lesznek gondolataim, csak azt tudom, nem a pénz.

- Dehát nem gondolja Péter bátyám, hogy az ön tevékenységének máshol nagyobb foganatja volna? Itt az Isten háta mögött...

- Hát bizony bizony lelkileg és testileg tisztasághoz szokott embernek a nép között élni: mindennap való keresztre-feszítés. A szeszivó munkások baromi durvasága néha engem is megingat. Dehát én erre vállalkoztam. Bárhol élünk, lélekcsoportban élünk. Ha azt tapasztaljuk, hogy ez a lélekcsoport rossz, nemtelenebb mint mink vagyunk, küzdünk a gonosszággal. Nem bírjuk: otthagyjuk. Keresünk más lélekcsoportot. Ha nem találunk, bennünk a hiba. De ha már meg tudjuk különböztetni a kigyóktól a galambokat, ha már a mi lelkünk nem ismer gyűlöletet, csak a türelem nehéz, költözzél más csoport közé, bármely áldozattal is. Hapedig sehogy se mehatsz, legyen az életed jópélda, s munka azon, hogy ők javuljanak. A példa nemesít és csodákat művelhet. Én idejöttem, mert ez a hazám. A nép elmaradott legalább ötszáz évvel. Lelkileg nem rossz faj, de a nevelésével eddig nem foglalkozott senki. Durva.

Nem gonosz. Csak mint a gyermek: tulságosan testi még. Megpróbálom: lehetne-e ezt a falut fölemelni a huszadik századba.

- Ezért telepedett meg itt?

- Ezért. Meg még valamiért. Emlékezz rá, az őszön egyszer összetalálkoztunk a határban s én azt kérdeztem tőled: mért sétálsz ki ilyen későidőben a mezőre. Te azt felelted: Hogyne sétálnék, mikor rezes bandával lakodalmaznak az alvégen. Nem bírja a fülem azt a csupa ferde hangot. Menekülök.

- Emlékszem.

- Hát én is menekültem. A ferdeségektől. Te csak a hangok ferdeségétől. Én mindenféle ferdeségektől. A műveletlen ember nem szenved a ferdeségektől, mert maga is ferde. De ha már valaki föléje ért az éretleneknek, ha már a látása megtisztult a zavaros szeműek között, hát menekül. Menekül a vaksiktól. A hangosaktól. A felfuvalkodottaktól. Az előlficáncolóktól. A tülekedőktől.

- Dehát itt nincsenek?

- Itt is vannak. De akkor kerülök félre, amikor akarok. Itt elbujhatok a csendességbe, ha fáj a fülem. Itt csak a kertemből kell kilépnem, hogy belejussak a mezők nyugalamába, a végtelenség örök békéjébe. Itt nem kell alkalmazkodnom senkihez. Ami kellemetlenségek előütözköznek csekélységek azokhoz a surlódásokhoz képest, amelyek bántogatnak a városi élet forgatagában.

Felállt.

- Mégcsak egyvalami szeretnék lenni. Kulturminiszter. Egy negyedórára. Nem mintha én a pedagógiát valami igen érteném. A többi se érti. Hát kulturminiszter szeretnék lenni egy negyedórára. Azt a negyedórát a belügyminisztériumban tölteném. Azt mondanám a kollégámnak:

- A népnek legnagyobb ártalma a kocsmá. A pénzét is odahordja. A vagyonát is ott issza el. Nem azért mintha a bort és pálinkát olyan igennagyon szeretné, - arra csak ott szokik rá, - hanem mert ott talál mindig társaságot. Ott beszélgetik meg a foglalkozásuk dolgait, a vásári árakat, a politikát, a lovat, ökröt, tehenet, disznót, a jártukban keltükben szerzett tapasztalatokat, az időjárást. Ott olvasnak ujságot is. Éshát mert a kocsmában ingyen nem könyökölhetik az asztalt, isznak. Eleinte csak azért, hogy ott könyökölhessenek, később már csakis az italért. Csináljunk hát a népnek minden községben kaszinót. Módos községben lehet különálló ház. Szegény faluban lehet egy tágas szoba a község házában. Szobát lehet tágítani, lehet hozzáépíteni a község házához. Mentül tágasabb, antul jobb. Hapedig értelmes és erős vezetői vannak a községnek, kötelezze rá azt aki kocsmát épít, építsen melléje egy ugyanakkora kulturtermet is mint az ivó. A szoba közepén hosszú asztal. A szoba sarkában könyvtár. A falakon történelmi képek, gazdasági képek. Szabad pipázni. Köpni is a sarokba. Fűtés, világítás, ujságjártás, könyvtár gyarapítása község költségei. A tanítónak, papnak, jegyzőnek maguk untából is micsoda gyönyörű alkalom a nép mindenféle okosítására. Ezt mondanám a kollégámnak, - ismételte. - És ezért adtam át neked azt az írást is.

Szöcs Péter ezután kezet nyujtott Viktornak.

Viktor még mindig mézes-mázoson báméskodott rá. És sokkal nyájasabban üdvözölte, mint beléptekor.

XLV.

Másnap kora délután benéztem az öregúrhoz. Nem leltem a pitaron, ahol üldögelni szokott. Szobájában heverészett a kereveten, az indiai szőnyeg gesztenyeszínű selymes puháján. Előtte valami vörös fából való nyújtózkodó oroszlán.

Tegnap éjjel minekelőtte elszenderedtem, az fordult meg elmémben, hogy mennyire nem ismerem őt. Ösztönös irtózással pillantottam rá, mikor először hallottam szájából a kétkedő igéket. Istentelennek tartottam. Szántam. Megmosolyogtam. De vajjon krisztustalan-e az, ki egész életét másokért áldozta föl? Eltökéltem, hogy szinvallásra kényszerítem. Óvatos-lassan rátereltem a szót a vallásra. Aztán egyszerre előhozakodtam azzal amire sehogyse akart felelni, mikor először beszélgettem vele.

- Hát tulajdonképpen melyik religióhoz tartozik?

- Azt magam is szeretném tudni.

- Szeretné tudni?

- Bizony szeretném. Papiroson római katolikus vagyok.

Elgondolkozva nézett a földre. Aztán fölemelte a fejét:

- Jobban megmondhatnám, hogy mi vallásu nem vagyok. Nem vagyok luteránus, se kálvinista, mert ez vallás is voltaképpen csakaz ami a római katolikus, csak hogy Luter és Kálvin kiszedte a tollát a pávának. Ha páva, legyen tollas.

- Igaz.

- Zsidó se vagyok. Mert azt, hogy Jézus egy magas világból közénk szállott lélek volt, lehetetlen megtagadnom. Talán leginkább unitárius vagyok. Van Isten! - ez a fő.

- Hát akkor miért nem tetszik határozottan mondani, hogy unitárius?

- Mert nem ismerem a dogmakönyvüket. Sose adták ki. Aztán lássa az olyan vallás, amelyeknek nincsenek martirjai, nincsenek szentjei...

- De nekünk van.

- Van. Ismerem.

- Akkor ön mégiscsak katolikus. A mi vallásunkért sokan meghaltak.

Elmélázva tűnődött maga elé mintha a hosszan elfutó padlódeszka fehér lapjairól olvasná válaszát:

- A vallásoknak az a hibájuk, hogy határoltak: a dogmák lélek-telkek. Körül van kerítve minden telek. Az én vallásom azonban határtalan és így senkit se háborgatok vele. Mert minden vallásból kivettem ami az értelmeknek és szívemnek megfelel, s megértem hogy mindenkinek más az arca, másféle a gyomra, és a szeme.

- Keresztény vallás például.

- A keresztény vallás nem maga, fiam. A papja csak egy templomi hivatalnok. Isten szentelt bojtárja. És még a temploma se a keresztény vallás, mert az csak épület. És a bennelevő szent képek, szobrok se. Sőt még a hiszekegy se a keresztény vallás. Hanem a szívemben lakó Krisztus.

Kisértáltunk a kertbe szótlánul. Az öregúr letört egy mákbugát és így szólt hozzám:

- Tudja-e melyik a legcsodásabb alkotás?

- A római Péter-templom.
- Nem.
- A milanói dóm?
- Van ennél különb.
- A párizsi Eiffel-torony?
- Annál is van különb.
- Dehát micsoda?

Péter úr a markában szétroppantotta a bugát. Kihintett belőle a tenyerébe. S felcsipett egy szemet.

- Ez.

Hát ez volt az ő religiója.

*

Éppen indultam volna tőlük hazafelé, mikor hintó állott meg a porta előtt.

Soós Viktor szállott ki belőle.

Mit keres ez itten?

Egyetlen egyszer járt Péter úrnál, akkor, amikor a voksot koldulta. Azóta feléje se nézett.

Frissen borotváltan, cudarul kicsípve jött felénk. Láttomra kissé megzavarodott.

- Te is itt vagy? - kérdezte a száját mosolygóra vonva. Lanyhán szorította csak meg a kezemet.

Péter úr fölvezetett bennünket a lakásba.

Bibi a lámpa alatt ült, vöröses fényfoltok cifrázták az arcát. Viktor bókolva köszöntötte, széles, csuf mosolygással. Aztán elkezdett vele beszélgetni.

Darált a szót, mint az olyan ember, kinek nincs semmi mondanivalója s elrakosgatott szellemeskedéseit készen tartogatja, hogy a kellő pillanatban előszedhesse azt, ami éppen kell: Pestről, társalgásról, a színházról s más egyébről.

Afféle gyári beszélgetés ez.

Mikor elfogyott a mondókája, arra kérte Bibit, hogy zongorázzék neki valamit, mert ő nagyon szereti a zenét.

Bibi bement a zongoraszobába.

Viktor utána.

Mi az öreggel a másik szobában folytattuk a vitánkat. Azaz csak az öreg beszélt. Én már nem tudtam figyelni a szavára, mert lelke a zongoraszobában bolyongott. Láttam, hogy Bibi gyertyát gyújtott, kótát keresett. Hallottam, hogy Mozartot játsza, azt a szonátát, melyet ismerem. Később egy Chopin noktürn. A billentyűk gyorsan ugrándoztak ujjai alatt. Nekem olybá tűnt mintha minden hang rövidke sikoltás lett volna. Rövidke sikoltás, mely visszahangot kapott volna az én szívemben.

Utána csönd.

Csőnd.

Halkan susogtak.

Akárhogy füleltem, nem értettem semmit. Bibi nevetett, kacarászott gyermekesen.

Engem az öregúr szava ébresztett meg:

- Mi baja Lukács uram?

- Fáradt vagyok, - rezzentem föl. - Az öreg plébános beteg, mindent én intézek. Hajnaltól fogva talpon vagyok. Engedelmével megyek is már.

Bibi Viktorral előttoppant a zongoraszobából.

- Én is veled tartok! - mondta Viktor.

Együtt ballagtunk kifelé.

- Igazán kedves lány ez a Bibi, - jegyezte meg Viktor kint a kapuban, hetykén, félvállról.

- Kedves?

- Mért mondod ezt ilyen hangon?

Nem feleltem.

- Parancsolj, szállj föl a kocsimra. Átviszlek.

- Köszönöm. Inkább sétálok egyet.

Gyalog bandukoltam az úton, melyet annyit róttam évek óta. Mi fájt bennem? Mi sajdult föl oly rettenetesen? Nem tudom. Nem szabad tudnom.

XLVI.

A hét végén meghalt az öreg plébános. (Az aranyozott dió meséjét nem hallom hát többé.)

Sürgönyöztem az aulának.

Rendelték, hogy maradjak.

Rámszakadt az egész plébánia ügye. Nem mehettem ki Péterékhez.

Egy reggel a községháza előtt megállit Bende, a költő, ki szíve fölött a Bibihez szóló szerelmes rigmusokat őrizi.

- Hallottad-e mi ujság?

- Mi?

- Soós Viktor éjjeli zenét huzatott Bibinek. Nagyban csapja a szelet. Minden délután nála szórakozik. Este hatkor pontosan bezárja a hivatalát, és Szöcséknél ül tizig. No most aztán a hadiárva meg a hadi özvegyek még kevésbé kapják meg a segítőpénzt.

- És Péter úr?

- Az öreg Szöcs? A bolond Szöcs? Boldog. Nagyon szereti Viktort. Állítólag már a kézfogót is megtartották titokban. Afféle hadikézfogó. Viktor pedig minden éjszaka mulat. Van miből. Előre iszik a móríng terhére, hisz nemsokára ugyanis a markába röppen. Karácsonkor esküsznek.

Szélnek eresztettem őt, pedig még sokat cserfellt volna. Valakit keresett szegény, hogy végre kipanaszkodja magát.

De kinek panaszkodjak?

Kihez forduljak?

Milyen jogon beszéljek?

Nyilvánvaló, hogy a házasságot meg kell akadályoznom. Senkim sem volt egész életemben, csak ő, s most egyszerre elvesztem. Egy hozományvadász veszi el, ki előbb a telekkönyvbe sandít. Nem, ez nem lehet.

Éjszaka levelet irtam Szócs Péternek. Hosszu hosszú levelet, melynek betűi úgy állottak egymás mellett, mint havas temetőben a sírkeresztek. Megírtam, kifejtettem benne, kicsoda, micsoda Soós Viktor. Bélyeget is ragasztottam rá.

De napokig hordtam a zsebemben, annélkül, hogy elküldtem volna.

Aztán mégis inkább hozzájuk ballagtam. A pitvarban egy korsóban régi rózsacsokor kókadozott. Viktor egyik bokkrétája lehetett. Vércsinű piros rózsák.

Csodálkozva fogadtak.

Péter úr szememre lobbantotta, hogy elpártoltam tőlük, kerülöm a házuk táját. Én a sok dologra vettem.

Tibayné varrt. A kelengyét varrta. Sűrögtek, forogtak, mint a menyasszonyos házban.

Bibi, mikor megpillantott, két tenyerét összecsapva, tapsikolva szállt elé.

- Lukács bácsi, édes Lukács bácsi, csakhogy már látjuk. Mennyire vártuk. Jöjjen ide.

És megfogta a kezemet, behuzott a szobába.

Néztem Bibit. S arra gondoltam, hogy ez a szép fej odahajol majd Viktor mellére s ez a gyenge piros szájacskó, amely gyermekkorában annyiszor tapadt arcomra, az ő széles borjuszájára tapad.

Összeborzongtam.

- Csak nem volt beteg? - vallott Bibi mélyen szemembe tekintve.

- Nem.

- De olyan sápadt. Egyék valamit.

Péter úr sugárzó szemmel mesélte az ujságot.

- Hát igaz? - kérdeztem, inkább magamtól.

- Igaz, - rebegte Bibi, lehajtva fejét, mint a fehér liliom a déli napsütésben. - Viktor nagyon kedves fiú.

- Derék ember, - helyeselte az öregúr is.

Bibi hirtelenül megragadta mind a két kezemet.

- Ugye nem haragszik?

- Dehogya.

- Igérje meg, Lukács bácsi, hogy ezután is úgy szeret, mint eddig.

- Igérem.

- És mindig eljön hozzánk, mint eddig.

- Igérem.

- Amikor csak szükség van, mindennap.

- Igérem.

- És nem hagy el soha, soha többé.

- Igérem.

Fölragyogott a szeme a boldogságtól. Szemében lázas vidámság égett, a menyasszonyok öröme, s meg-megcsillant mint kék tavak hullámai fölé kiugró hal ezüstös teste.

Kezemet még mindig nem eresztette el. Akkor láttam, hogy vékony forró ujján már ottcsillog idegenül és éles fénynyel a karikagyűrű.

Sohasem gondoltam, hogy egy kis gyűrű arany sugára be tudjon döfni a bordáim között.

HARMADIK RÉSZ.

I.

Meszeltem a templomot.

Előttem egy rocska oltott mész. Kezemben hosszú, sárga meszelőnyél. Azzal szépítgettem az Isten házát, mely a háboru alatt ugyancsak megkopott.

Olyan szegényes, piszkos volt a fala, olyan elhagyatott a külseje, mintha már nem is laknék benne a legnagyobb Ur.

Nekigyürkőzve, egy ingre vetkezetten dolgoztam a hideg, barátságtalan időben. Csóválták a fejüket a parasztgazdák, hogy a tisztelendő úr ebben a szennyes vesződségben forog. Sopánkodtak az anyókák is. De bezzeg senkisémet jött a segítségemre, mikor hónapokkal ezelőtt munkára hívtam őket.

Se pénzért, se semmiért nem lehetett munkást kapni az idén. Drága volt a dolgos kéz. Sok a harctéren vágott véres rendet, és aki meg itthon tanyázott, nem állt munkába. Inkább rágtá azt a fekete-sárga, keserű-édes, kukorica-kenyeret, melyet a háboru tett az asztalunkra.

Irtam az esperesnek, küldene mellém egy káplánt. De ebben a viharos korban nem futotta erre sem. Itt felejtettek egyedül.

Rossz hírek szállingóztak a hadiszinterről. Azt rebesgették, hogy az ellenség minden oldalról szorít bennünket. Wekerle Sándor tartotta az ország kormányrúdját.

Magam láttam el a parókia dolgát. Miséztem. Prédikáltam. Eskettem. Gyóntattam. Kereszteltem. Inkább temettem. Mert ekkoriban a kicsinyek egyre gyérebben jelentkeztek, mintha félnének megpillantani ezt a véres időt. És az öregek meg a betegek siettek meghalni, hogy ne lássák az eljövendő időt.

Amint mártogatom a meszelőnyelet a rocskába, valaki felém kiabál lelkenedezve:

- Tisztelendő uram! Vége a háborúnak!

Letettem a meszelőnyelet, vagy inkább kiejtettem. Ádám gazda volt a kiáltó. Veres Ádám. Három fia katonáskodott.

- A községházán beszélnek. Pestről gyött a sürgöny.

Boldogan föllélegeztem, de nyomban el is csodálkoztam. Az ami után oly sokáig epedett annyi ember, ebben a pillanatban hihetetlennek tetszett.

Az égre pillantottam.

Komor volt. Vigasztalan. Esőre hajló. Fekete felhők alatt lassan húzott a templom felé egy csapat varju. Rekedten károgtak a dögmadarak.

Mindenfélét beszéltek ekkoriban. Az emberek magukat áltatták. Bende hordozta a híreket a póstáról, Soós Viktor meg a községházáról.

Hogy különbéket kötöttünk Amerikával s egyetlen rögöt sem adunk föl országunk területéből. Hogy Magyarország elszakadt Ausztriától, a négyszáz esztendőss rossz házasság felbomlott. Ujra függetlenek vagyunk.

Amikor aztán szakadni kezdett a zápor, egy sötét novemberi reggel meghallottuk a hírt:

Pesten kitört a forradalom!

A háboru roppant gépezete négy esztendeig éjjel-nappal zakatolt, most meg egyszerre megállapodott s a népmilliók visszatódultak a harcterekről. Pesten a menetszázadok már el sem indultak, puskástól, gépfegyverestől végighömpölyögtek a városon, mint szennyes áradatu folyó, amikor kilép medréből. A forradalmárok betörték a börtönökbe, kiszabadították a foglyokat.

Őszirózsával jártak. Fehér őszirózsával. Ez a sírvirág volt az új forradalom jelvénye. Tiszteket megállítottak az utcán. Letépték sapkájuk aranygombját. Nem volt többé se tiszt, se rang. Csak népszabadság.

Ennek örömeire kitűzték mindenfelé a nemzeti zászlókat, mintha valami nagy győzelmet arattak volna.

Katonát azonban nem láttunk. Csak afféle kisérteteket, horpadt arcú, sápadt lézengőket. Keshedt zubbony rajtuk, kincstári cipő, civil nadrág. Vagy rossz katona-nadrág, gombos sárga-cipővel. Rémitő volt rájuk nézni.

Szájukon kedvetlenség.

Leszereltek. Vállukat vonogatták:

- Elég volt a háborúból! Menjen verekedni más!

- Azok, akik eddig itthon kuksoltak! - kiáltott a kétségbeesőknek egy békétlenkedő hang.

Szőkevények tünedeztek fel, kik addig a városban bujdokoltak, vagy a kukoricaföldeken: a „zöld káder” szegénylegényei. Verdesték a mellüket. Dicsekedtek vitézségükkel, a „lógással”.

Fosztogatásról, utonállásról hallottunk. Szócs Péter a gazdákkal együtt nálunk is megalakította a polgárőrséget. Most már Bende is mundért öltött. Mészáros is. Vállán egy rossz flintával őrizte azt, ami nincs.

Az eső pedig esett, csordogált, folydogál. Vesszőzte a tarlókat, a nádfödeles házakat, az elhagyott falut.

Sirdogált vége-érhetetlenül.

Sohase láttam ilyen esőt. Annyi esőt. Fekete eső volt, nyúlós, piszkos, egészségtelen. Párázott, gőzölgött, füstölt.

Sárga köd terjengett. Beburkolta a földet. Ráfeküdt a mellre, hónapokig nem takarodott el.

Vele jött a spanyol.

Csak így nevezték, mert ezidét mindent szépítettek...

Ha ezer ember elesett...

Mi az?

Semmi, jelentéktelen veszteség.

Az az istencsapása is, amely megtizedelt bennünket, kiirtotta a családokat, sirba döntötte az anyákat magzatjaikkal együtt, - csak spanyol volt.

Pedig fölért a döghalállal, a pestissel, az ősi háboruk minden leprájával és fenéjével.

Reggel még lábon jártak a betegek. Este már kinyújtóztaták a nyoszolyán. Reggel gyalulatlan fakoporsókat cipeltek, vittek a fejükön a marzejt fütyörésző asztalos inasok. Estére mind megteltek. Kevés volt.

Ereszvényen főképp az alvégen pusztított. Kunyhók maradtak lakatlanul. Veréb János egy napon halt meg a feleségével, másnap azután utána ment a két lánya is.

Némelykor tiz temetése is volt egy-délután. Egymás mellé ásták a gödröket. Csak egyik gödörtől a másikhoz kellett lépnem.

Járkáltunk, féltünk egymástól, mint a bélpoklosoktól.

II.

Hát én?

Az én életem is lassan előre mozdult. Mert hiába halad a história a maga útján, ki-ki megfutja különálló pályáját, függetlenül tőle.

Olyan kis kör az, amelyet életünknek mondhatunk.

És ha körülöttünk ég a világ, bennünk is ég egy kis lángocska mardosó lánggal.

Álltam a szavamat, amelyet Bibinek fogadtam. Iharszegre naponta átjártam. Jóidőben. Rossz-időben. Gyalog oda. Gyalog vissza.

Ismertem már minden akácfát, minden vápát, minden rögöt, minden követ. A hosszú úton eleget gondolkozhattam menet is, téret is.

Mi bujtott oda?

Az ígéretem?

Vagy tán az, hogy szüksége van rám Bibinek, az én kisleányka-testvéremnek? Kopár életem karó a gyöngye palánta mellett.

Mindig reménykedtem menet. Mindig szomorkodtam jövet.

Sokszor az ablakban várt. Ha megpillantott, úgy dobta felém mosolygását, mint a rózsát. De néha észrevettem, hogy terhükre vagyok.

Akkor nem mutatkoztam egy napig. Két napig.

De a második napon este hat felé, mikor Viktor hivatalszobájában kilobbant a lámpa, a lábam elindult.

Nem is én, hanem a lábam.

A lábam vitt odáig, magamtudatlanul, a lábam állott meg mindig a nádfedeles hajlék előtt.

Nem mentem be. Egyszer-kétszer megpróbáltam. Álldogáltam a kapu előtt, vargabetűt jártam a dülőföldéken, hűtve fejemet az éjszakában.

Egy-egy ismerős hang rámköszöntött:

- Dicsértessék. Mit keres erre tisztelendő uram?

Mit kerestem?

A békességet.

De nem találtam.

Jól kimódoltam magamban, hogy az lenne a helyes, az egyetlen okos megoldás, hagyni, hogy a szálak, a régóta szövögetett fonogatott szálak lassanként természetesen elszakadozzanak. De mégis jobb volt ott ülni, látni, mit látnom kellett, és szenvedni.

Ha a szenvedésnek tárgya van, az nem olyan egyszerű. Legalább belekapaszkodhat valamibe, támasztékot lel.

Így megint visszakerültem közéjük. Színről színre szemléltem, hogy bontogatja le más azt az épületet, amelyet tulajdon kezemmel raktam, a léleknek azt a kápolnáját, amelybe mindent beleépítettem. Viktor szava úgy hatott rám, mint egy barbár csákánycsendülés.

- Üljön közénk, Lukács bácsi, - unszolt Bibi. - Unatkozik?

- Nem.

- De miért nem beszél?

Viktor ilyenkor fölkel. Magunkra hagyott. Az öreghez tért be. De akkor éreztük, hogy nem is tudunk már mit beszélni. Bibi megmutatta kelengyéjét, melyet Tibayné már elkészített, föltárta a diófa-sifonér ajtaját. Friss tiszta ruha illata áradt belőle, meg a levendula aromája.

Hallgattam.

Bibi is hallgatott.

Mindaketten keresgélünk emlékezetünkben valamit, amibe beleölsük a szót.

Csakhogy a rombolás munkája már előre haladt. Elég elmozdítani egy-egy emlék-kavicsot, egy kis kövecskét, melyet a mindennapi érintkezés szorgalmasan huzogat oda, hogy összeromoljon a büszke építmény.

Bibi bocsánatkérően nézett rám, oly részvétellel, hogy szinte sértett. Mosolygott, sokkal nyájasabban, mint annak előtte. De a mosolygása idegen lárvaként tapadt arcára.

Szemében valami idegen fény.

Ugy rémlett, hogy valaki más és én nem egészen ismerem. A homloka is magasabbnak tetszett.

Kellemetlen érzés viszorgott át rajtam. Hideg. Meg aztán forróság.

Péter úr szobájába botorkáltunk, kerestük Viktort, hogy ne legyünk egyedül.

III.

Soós Viktor fehér őszirózsát viselt gomblyukában. A háboruban az egyesített magyar-osztrák-német-török zászlócskát viselte. De ezt most elhajította.

Péter urat arról igyekezett meggyőzni, hogy a népet elhanyagolták.

- Igaza van, - buzgólkodott, - vele érzek. Mindig demokrata voltam. Engedjék végre szóhoz jutni a népet is.

- A buta parasztokat? - célzott az öreg úr Viktor egykori szavára.

- A népet, - szavalt Viktor s alig pirult el, - az igazi népet. Most legalább szabadok vagyunk.

- Mitől? - kötekedett az öregúr. - Mitől vagyunk szabadok? Az országunktól mindenesetre megszabadultunk. Tegnap foglalták el a szerbek Nagybecskerekét. Egy héttel ezelőtt a csehek Trencsént. Három felől tépdesnek.

Amíg Viktor folytatta az újszínmázás kortesbeszédet, Péter úr újra pipára gyújtott, beburkolódzott a füstfellegekbe. Egy szót se szólt. Csak a végén.

- Akárhogy van, öcsém, sorsot vetettek Magyarországra, mint a latrok Krisztus szőttes köntösére.

Sohase bizakodott a háboruban, de ezek a hetek megtörték Péter urat. Szinte meg se tudnám mondani, miben nyilvánult meg ez a lehangolódás. Frissessége, szellemi ébersége a régi. Teste is ruganyos. Dereka egyenes, mint a buzogánynádé. Csak tán a szeme fátyolosabb, ködösebb valamivel. A hangja csendesebb.

A népház építése az őszi esőzéssel megrekedt. Ez is búsította. Ugy tervezte, hogy a téli hónapokban már nagy zenge-zungával átadhatja a falunak. Föl is húzták az első emeletet, de az asztalos, lakatos, üveges csak immel-ámmal dolgozott, napról-napra halogatta a munkát. A forradalom jöttén minden abbamaradt. Nyitott ajtain, ablakain besétált a vihar, és beköltözött lakónak a vakolattól szutykos szobákba az ősz nedves hidege.

Viktor egy szombaton Pestre utazott.

A belügyminisztériumba hívták. Ott akadt tárgyalni valója.

- Hétfőre, - azt ígérte, - visszatérek.

Vasárnap szakadt a zápor.

Délután, hogy leereszkedett a homály, kezembe fogtam egy rozoga ernyőt és ismét az eresztvényi latyakos utat jártam. Cibálta a szél az ernyőmet, ki is fordította, hogy a drótjai szétszelt kecsége szálkáiként meredeztek.

A sötétben az út közepén egy kis emberraj vonul, katona-mundérban, felpakolt tarisznyával. Nyolcan-tizen ballagdálnak. A muszkák, a mi muszkáink.

Fjedor Ivánovics vezeti őket.

Megszólítom, hová igyekeznek, mert Fjedor már úgy beszél magyarul, mintha csak eresztvényi fából faragták volna a bölcsőjét.

- Hova Fjedor?

- Hazafelé, tisztelendő uram. Dicsértessék.

- A vonathoz?

- Oda.

- Messze még a messze, Fjedor.

- Hát bizony tisztelendő uram Charkov ide nem kis futamodás. De majcsak a végire érünk.

- Hát szerencsés utat.

- Isten áldja meg - búcsúzott Fjedor.

- Isten áldja meg! - köszöntek a többiek is örömhangan.

Péter úrék hajlékát paskolta az esső. A kert mályvái, gladioluszai fáztak. A jupkavirág hervadtan csüngött le a kőedényből. A három márványszobor mosdott a zuhogó áradatban.

Elkerültem az ajtó felé.

Zörgetem.

Senkise moccant.

Akkor az ablakot koccantottam meg halkan.

Bibi tekintett ki.

- Jaj de megijedtem, - susogta, mikor ajtót nyitott s vállamról a csuronviz köpönyeget lekerítettem.

- Tőlem?

- Kint borzalmas sötét van. Nézze, a kertben úgy állanak a szobrok, mint a kísértetek. Oda se merek tekinteni. Jaj de jó hogy eljött. Olyan egyedül voltam.

A víz locsogott a kertben. Fújt a szél. A szobák csöndesek voltak, meghittek. Ősszel minden élet, melegség idefut kívülről.

- Csak nem szomorkodsz, Bibi?

- Kicsit.

- Miért?

- Hisz tudja, Lukács bácsi, Viktor nincs itt. Viktor.

És sóhajtott.

- Majd megjön holnap.

- De hány óra még addig. Kiszámítottam. Épp az imént. A vonat csak kettőkor érkezik. Félóráig hozza be a kocsit. Husz és fél óra. Aztán éjjel is rosszat álmodtam.

- Te, kislány?

- Nagyon rosszat. Sárban járkáltam. Nehéz, ragadós sárban. Siettem valahová, de mindig csúsztam visszafelé. Nem tudtam előrehaladni. Csak bukdácsoltam. Cipőm leesett a lábamról. Futottam. Akkor lebuktam. Rettenetes volt.

Arcát eltakarta kezével.

- Az álom nem jelent semmit, Bibi. Te nem voltál sohase babonás.

- De mostanában gyakran álmodok rosszakat. És félek. Mindig félek.

- Mitől?

- Nem tudom. Talán ezek a borzasztó idők.

- Majd kiderül. Imádkozzál, Bibi.

- Főzzek teát? - kérdezte hirtelen, - Főzők. Hiszen egészen átázott.

Nem kedveskedett. Nem színeskedett. A régi volt: az egyszerű, jó. Hozta a teát. Három cukrot tett a tányéromra.

- Csak kettőt kérek.

- Bocsásson meg, - mentegetődzött. - Viktor mindig hárommal issza.

És elpirult.

Késő estig beszélgettünk. Szava megeredt. Tartóztatott, nem akart elengedni. Azt mondta:

- Félek itt egyedül, Viktor nélkül, maga nélkül, Lukács bácsi.

Hétfőn cédulát küldött Tibaynéval. Ezt írta:

Kedves Lukács bácsi!

Jöjjön át hozzánk estére. Viktor még mindig nem érkezett meg.

Bibi.

Péter úrral csitítgattuk.

De Viktor kedden sem jött. Bibi már attól tartott, hogy Pesten valami baja történt Viktornak.

Csak szerdán toppant be hozzájuk a szokott órán.

Uj nyakkendő virított rajta. Álmatlannak, sápadtnak látszott. Azzal mentegődzött, hogy tárgyalásai a belügyminisztériumban elhúzódtak.

Mi Bibivel a kereveten ültünk. Viktor az öreggel az új eseményekről beszélgetett.

Túl akart tenni az öregem. Uj politikai hitvallását öntötte elébe, elméleteit, melyeket Pesten szedegetett össze, mint a hajnali szemetes mások lim-lomát, rongyát, porát, narancshajait.

- Ha egyéb értelme nincs a forradalomnak, - fejtegette uj apostolként, - az mindenesetre megmarad, hogy eltörölte a rabszolgaságot. Nincs többé rabszolgaság.

- Bolondság, - mordult meg az öreg. - Vajjon nem rabszolga-e mindenki, akinek a háta mögött rendelkező áll? Nem rabszolga-e, aki kalendáriumot nézdelni kénytelen? Nem rabszolga-e, aki erejét és idejét bérbefocsátja? Sőt még folyamodik is érte, hogy kegyeskedjenek rabul fogadni. Rabszolgaság mindig volt és mindig lesz a Földön. Csak a neve más. A népek milliói rabszolgák a királytól lefelé mind a cselédkanászig. Mindenki rabszolga, akinek az óra napról-napra olyasmit parancsol, amit máskülönben nem cselekedne.

- És mi ennek az oka, Péter bátyám.

- Az, hogy nem tudjuk elképzelni az életet pecsenye nélkül és divat szerint szabott ruha nélkül. Selyemnyakkendő nélkül. És rézágy nélkül. És villamos világítás nélkül. És másefféle nem éppen szükséges kellékek nélkül. Hát mindholtunkig azért raboskodunk. Teljes életünk a másé, vagy másoké. Ha megszoktuk volna már gyermekkorunkban, hogy a kenyér, gomba, gyümölcs, tök, paszuly, borsó, krumpli mind igen jó táplálék és kevésbe kerül, a ruhát meg ne mások szemének szabassuk, hanem csak a testünk védelmére, - életünk nagyobb része, vagy talán teljesen is a magunké maradna. Egy kis föld. Egynehány tyúk. Egy kis hajlék. - S élhetnénk boldog nyugalmasan. De mit látsz a nagyvárosokban? Ahogy ott az emberek élnek: életük elpocsékolása. S mind csak azért, mert gyermekkorukban nem szokták meg, hogy kenyéren, vizen, szimplán éljenek, - csak a szükségesekért dolgozzanak, és a fölöslegesekért ne robotoljanak. Mindenki a gyomra szolgája. Hány nőtlen hivatalnokot ismerek, aki órákhoz és asztalhoz láncoltatja magát csak azért, hogy a gyomrának szolgáljon. Dolgozik délelőtt azért, ami délben az asztalára kerül. Délután azért, ami este az asztalára kerül. A keleti népek élete példázza, hogy az élet fentartására elég naponként néhány marok vízben főtt rizs. A kínai és török hordárok ily életmód mellett oly erősek, hogy négy mázsás ládákat elcipelnek egymaguk. Jézus se hordott szakácsot magával. Éppen nem törődött azzal, hogy mit eszik: fáról szedett fűgét-e vagy kézzel kimorzsolt buzaszemet? Mily szabadok is voltak. És csak azért, mert a gyomruknak nem voltak szolgálói.

Maga elé tűnődött:

- Én is éltem nagyvárosban eleget. Elnéztem az embereket: mindenkinek hiányzik valami. Mindig hiányzik valami. Ha palotája, pénze van is, mindig hiányzik valami. Azok az emberek mindig azt a valamit keresik. De úgy vannak vele, mint a bekötött szemű gyermek a „ki csenget” játékban. Csak forog, csak kapkod s nem eszmél rá, hogy a hátán a csengő.

- Hát én idején ráeszméltem, - folytatta Szőcs Péter a pipáját a szoba sarkába állítva, - ott-hagytam a nyugtalanságot. Idejöttem. Itt érzem, hogy a föld benne van a végtelenség kebelében. A földi órák össze vannak igazítva az örökkévalóság nagy órájával. A lélek nyugalma én megtaláltam.

Ismét maga elé nézett, de csak egy lélekzetvételnyi ideig, azután beszélt tovább:

- A városi ember ritkán néz fel a csillagos égre. Nem is igen nézhet az emeletes házak között. A falusi előtt azonban szinte mindennaposan kitarul a csillaglámpásokkal megvilágított végtelenség. Mindennaposan érzi, hogy ez a földi világ része annak a rejtelemnek. Az élete is azért nyugodtabb, a munkája, meg a járása is. A városi ember gondolkodásának nincs kapcsolata a végtelenséggel. Az élete csupa sietés, kapkodás, száguldozás pénz és pénz után. Vén fejjel is. A falusi ember, ha halálos ágyán a végtelenségnek érte nyuló kezét érzi, meghal, mint ahogy az anya kebelén elalszik a gyermek. Városi ember futtában hal meg, mint a fiakeres ló. A pénz amelyért teljes életén át törtetett, kihull a markából s ha még a koporsóban is van gondolat, bizonyára ez:

- Voltaképpen hát miért is éltem?

Amikor pedig Viktor a régi rendszerek bűneit emlegette, Péter úr a szavába vágott:

- Minden társadalmi intézmény a gonoszság ellen való küzdelem, - hogy ne csak annyi ember élhessen ezen a földön, amennyi el tud bujni. Gonosz állat az ember. Bizonyosság erre minden kerítés és lakat. Nem a háború a főbizonyítéka ennek, hanem békeidőben is maga az államnak nevezett társadalmi alakultság. Mert képtelenség, hogy valaki ideszületten erre a szép csillagra azt mondja:

- Jogom van, hogy annyi az enyém legyen ebből a földtekéből, amennyi az életemre kell, és azontul nincs ügyem senkivel. Legfeljebb csak azokkal, akik szívemnek kedvesek.

Ha mindenki ezt mondaná, akkor következő napon már csak kétféle ember élne a földtekén: rabló és megrablott.

Viktor leforrázva távozott.

V.

Péter úr közeledett-e hozzám? vagy én közeledtem hozzá? Péter úr térített-e meg engem? vagy én térítettem meg őt? Nem tudtam érzéseimnek megmagyarázni.

Amint az idő mult, egyre inkább az én igazam vált Péter úr gondolkodásának mestergerendájává, úgy hogy szinte az én szavamat szólaltatta meg, ha Viktorral összeakaszkodott. Nekem nem is kellett beszélnem. Mert ha hallgattam még jobban pattogott az öreg. Érezte némaságomban helyeslésemet.

Mindig Viktor maradt a vágott nyaku kakas, melyre a forró vizet öntik.

Ezt zokon is vette. Előttém lenézően nyilatkozott az öregről.

Egyszer-másszor el is maradozott. Nem jött két napig, három napig. Csokrokat se küldött, mint annak előtte. Olyankor Bibit nekem kellett vigasztalnom.

Viktor egyszer ezt mondta:

- Én nem hiszem, hogy van külön lélek.

- Hát mi beszél belőled? - dörrent rá Péter úr, csaknem dühösen. - A testnek nem lehetnek gondolatai.

- A lélek csak szusz. Az, ami a dudában szél.

- De mi billegeti a dudát? - mondta az öregúr. - Ebben a mi földi világunkban azt látjuk, hogy ha külön is megvan minden fűszálnak az élete, a sok fűszál egybetartozik s a neve rét. Külön él minden fa, de része az erdőnek. Külön a folyó, de része a tengernek. Külön a tenger, de része a Földnek. Külön a Föld, de része a Nap-csoportnak. Külön a Nap-csoport, de része a Mindenségnek. Hát mért éppen az ember élne úgy itt ezen a Földön, s aztán a többi csillagok mellőzésével jutna a Mennysországba? Az ember lakóhelye nemcsak a Föld, hanem a Mindenség is.

- A hit bizonyára bizonytalan valami, - vetette oda Viktor. - Ingadozó építmény minden vallás. Minden vallás azért is annyiféle.

- De a bizonytalanság se bizonyosság. Azt is ingatja mindig a *hátha*. A bizonytalanság két ingó házából mégiscsak inkább azt fogadom el, amelyikre Isten neve van írva, s a melyikbe Krisztus meleg keze vezeti be a hajléktalant.

Péter úr neki tüzesedett:

- Mikor azt látom, hogy a teremtésben minden egybetartozik, láncolatos, egyik a másiktól folyik, következik, egyik élet a másikkal kapcsolatos, merthiszen a földdel is kapcsolatos, - mért éppen csak az állat volna az, amelynek semmi egyéb kapcsolata nem volna az emberrel, csak épp amennyi a konyhájára, gazdaságára, multságára, iparára vonatkozik? S ha a mindenségben is megismerjük az azonosság törvényét, hogyan vélheti némelyik ember, hogy a földi életnek nincs kapcsolata a mindenség életével? Ha már vagyok, mért ismét és tovább ne legyek? Buddha szerint milliónyi évekig élünk, aztán a Parinirvánában mégiscsak elolvadunk. Hát akkor már csak egy, hogy száz év keretén belől vagy száz év keretén túl terjed-e a lét. Ha a matériáról megbizonyítható, hogy elmulthatatlan, mért éppen a lélek volna multható? A materialisták szerint a lélek is matéria, hát akkor még úgy se mulhatik el. A vedantistáknak még a matéria is lélek, tehát csak az a vége, hogy éltünk végtelen.

Egy nagyot szivott a pipáján, megnyomogatta a hamuját kisujjával és aztán folytatta tovább, mintha hitet tenne:

- Lélek vagyok testburkolatban. De mintha a testnek még külön is volna valami, titkos lappangó maga-lelke. A test megtartására és a fajom fenntartására. Az a külön lélek néha zsarnokoskodik is rajtunk. Lásd öcsém, harminc éve hogy utálok a foghagymás ételt, még a szaga is irtózatom. De hogy csúzos bántalmak gyötörnek két hónap óta, hirtelen valami különös kívánságom: a foghagymás étel. Mondom is a konyhán: „Nem tudom, hogyan van, de foghagymás ételt szeretnék enni.” Még el sem készítették másnap az ételt, olvasom az ujságban, hogy az orvosok megtalálták Párizsban a reuma ellenszerét a foghagymában.

Aztán Viktor felé fordult:

- Magadról se tudod mi vagy? Honnan kelt az életed? Mi a világ és mekkora? És hogy ez a mi Földünk, a látható világnak a közepe-e vagy a széle. Vagy az alja vagy a fölseje-e a minden-

ségnek. De a lélekről, Istenről mégis oly bizonyossággal tudsz mindent, mintha úgy ismernéd a mindenséget a csillagok fölött, mint a padlásodat.

VI.

Ma reggel szakítottam le a kalendáriumról a december elsejét jelző lapot. Véletlenül kettőt szakítottam egyszerre, de visszatűztem gombostűvel.

A szobámban irtam. Temetés végett járt nálam a szecskahaju Kis István, az alvégi gazda. Az éjjel halt meg a felesége spanyolban.

Jön a sekrestyés, jelenti, hogy egy magasranyult úr sürgősen beszélni szeretne velem.

Soós Viktor lép be barátságos üdvözléssel.

Még nem járt nálam soha. Sem itt. Sem a templomban.

Körülnéz.

- Nem beszélhetnénk négyszemközt? - kérdi halkán.

- Azonnal. Foglalj helyet.

Kis Istvánnak átadom az irást. Sóhajt. Nehéz a szive. A négy porontyáról beszél, az árvákról. Szomorkodón távozik, lassu, nehéz lépésekkel, mintha a csizmáján ólomtalpak volnának.

Viktor feláll. Hódprémes télikabát rajta, nyakbavetője szederszin kendő, a lábán kávészinü kamásli.

Izgatott.

- Van pár perced számomra?

- Kérlek.

- Hozzád jöttem, kedves Lukács. Kint vár a hintó. Nyomban utazom.

- Hová?

- Pestre.

- Megint a minisztériumba?

- Nem. Másról van szó.

És melegen megszorítja a kezemet. És rámpillant azzal a tekintetével, amelylyel embereket büvölni szoktak.

- Tegnapelőtt hazajöttek az alvégi legények. A hadbeliek. Eddig Pesten éltek a kaszárnnyában. Helyőrségekben. Veszteglőben. Ezeknek aztán az oroszországi foglyaink telebeszélték a fejüket, mindenféle számárságokkal. Hogy a jegyző így, a jegyző úgy. Hogy a háboru alatt itthon mulatott. Hogy nem osztotta ki a segítő pénzt. Mindennek ő az oka. Még hozzá hogy a Népszavát olvassák, az aztán alaposan megbolondította őket. Hát ezek éjszaka betörték minden ablakomat. Egy kő az ágyam mellé röpült. A temetőből egy sírkeresztet kihoztak és az udvaromba dobták. Fenygetnek. Az életemre törnek. Lövöldöznek a házam körül. Egy pillanatig sem biztos itt az életem.

- És a csendőrök?

- Törődnek is azok velünk. Éljen a forradalom! Reggel a községháza előtt is ólálkodtak néhányan puskával, dorongokkal. Be se mentem. Apám azt kívánja, hogy azonnal utazzak. Sürgönyözött Pestre. Addig majd ő látja el a hivatalomat.

Most tehát már nem volt „nélkülözhetetlen”.

- Meddig maradsz fenn?

- Ki tudja? - vállat vont. - Ameddig rend nem lesz. Ma semmi sem bizonyos. Egyelőre felmegyek a nagybátyámhoz. Nála lakom. Itt a címem.

- Mit csinálsz ott?

- Azt, amit mindenki. Várok.

- Beülsz a minisztériumba?

- Ugyan. Nem érdemes. Majd körülnézek. Pest nagy. Különben is torkig vagyok ezzel az unalmas faluval. Egy jegyző-barátom élelmiszer-üzletet nyitott. Bécsnek szállít. Titokban. Társnak hív. Beállok oda.

- Kereskedőnek?

- Annak. Alkalmazkodni kell az idők szelleméhez. Nem szégyen az. Mi történhet? Legfeljebb meggazdagszom.

Mosolygott.

- És Bibi, - kérdeztem egyszerre.

- Hát igen. Ezért kerestelek fel.

- Értesítetted már?

- Nem. Az elutazásom olyan hirtelen fordult, hogy be sem ugorhattam hozzájuk. Nincs annyi időm, hogy az állapotomat megmagyarázzam neki bővebben. Meg az öregnek. Kényes. Menj át hozzájuk, kedves Lukács. Beszélj velük. Nyugtasd meg őket. Mondd, hogy visszajövök. Egy hét múlva. Egy hónap múlva.

- Hazudjak?

- Nem. De magam sem tudom, mikor kerülhetek vissza. Végre ma nem lehet programot csinálni. Mindnyájan máról-holnapra élünk. Én a régi maradok hozzá. Irok is neki. Lehetőleg mindennap. Az Isten áldjon meg, intézd el.

Zsebóráját nézte.

- Jaj, elkések. Szervusz, Lukács. Köszönöm. Szervusz. Még egyszer köszönöm.

- Szervusz.

Ugy kirebbent, mintha itt se lett volna. Viktor az utcán még jobban beburkolódzott télikabátjának gallérjába, nyakbavető kendőjébe. Egészen eltakarta arcát. Aztán gyorsan beugrott a zárt hintóba, és az üveglakát felrántotta.

Lopta az életét. Menekült.

A kocsis a lovak közé csapott. Sebes vágásban iparkodtak a vasuti állomás felé. A hintó mögött a híg sár szétfreckelt a kerekek sebes forgásától.

Elbámultam. Micsoda elvetemült fráter, micsoda olcsó gazfickó.

Kinyitottam az ablakokat, hogy szellőzzek utána.

Még a lehelete se maradjon itt!

Megmostam a kezemet.

Még a kézfogásának nyoma se szenynyezzen!

Aztán eltűnődtem az új helyzeten. Mégiscsak rámrakta a terhet, nekem kell cepelnem és át is kell adnom két embernek: Bibinek, kinek gyenge válla nem tudom hogy bírja majd el, s annak az aggastyánnak, ki napról-napra jobban rogyadozik.

Kegyetlen megbízatás volt. Naphosszat szókat kerestem, mondatokat bogozgattam magamban, hogy majd elrejtsem az igazságot, kicifrázva, megszépítve. De vagy nagyon kendőzött volt, s nem lehetett felismerni vagy pedig olyan csupasz és szörnyű, hogy magam is elriadtam tőle.

Mit tegyek?

Haragom, a silány alak által felzaklatott mérgem lassankint elszűnt. Felháborodás átvedlett tanácstalansággá.

De valamit észrevettem.

Ha szántam is Bibit meg az öreget, vívódásom legeslegmélyén - hiába palástolgattam, leplezgettem - valami örömféle is csillogott. Fölvillanyozva járkáltam végig a futószőnyeg széles szürke sávján, mintha tavaszi mező zöldjének kopottján sétálnék.

VII.

Cigányharmat esett az égből. Ott csillogdált a tarló fűszálain. Zuzmara ezüstözte a cickafarkot, akár a parasztok bajuszát.

Szemtől szembe ültem Bibivel. Arra gondoltam, hogy most nekem kell lebontanom azt az építményt, melyet Viktor emelt, fölszakítanom az eleven téglákat, amelyek már összenőttek csontjával-husával. Fájdalmas műtét ez. Tudom magamról.

- Hol marad Viktor? - kérdezte Bibi tévován s folyton az ingaóra számlapjára pillogott.

- Ma nem jöhet, - füllentettem. - Találkoztam vele. A hivatalában sok a dolga.

Közben néztem az arcát. Egy árnyalattal fehérebb lett.

Nem volt erőm hozzá.

Abban reménykedtem, hogy Viktor levele hamarosan megérkezik, s fölment a nehéz megbízatás alól.

Péter úr azonban megsejtette. Másnap félrehívott. Vallatott, gyóntatott. Bozontos, ősz szemöldökét összevonta.

- Tudom, - bólintott. - De ne mondjon neki semmit. Majd én. Csinján, lassan.

Bibi nem mingyárt értette meg. Az ő lelke annyira tiszta volt, ártatlan, hogy mesénket elhitte s mikor harmadnap kezébe kapta a levelet, megnyugodott. Karácsonkor megtartják az esküvőt. Viktor talán már egy hét múlva itthon lesz.

Az idő végezte el a többi. Törekény arcocskája megfehéredett, átlátszó lett, mint a finom fehér porcellán. Sokszor kisírt szemmel fogadott. A füle pedig égett. Mint a rózsaszínű porcellán.

- Viktor nem írt. Menjen a postára, Lukács bácsi. Nézze meg, nem jött-e levél.

Aztán naponta meglátogattam Bendét, a postahivatalban. Keressük az újságok közt Viktor zöldes borítékját, melyre szálkás, hanyag betűkkel Bibi nevét kanyarította. De egyre gyérebben érkeztek.

Bendét most megszerettem. Ebben a gyámoltalan fiuban lélek lakozott.

Ő is sajnálta Bibit.

Azt, amit belül érzett, rejtegette. Akár csak én.

Együtt busultunk.

- Megint nincs levél, - mondotta. - Nem ír. Van eszében. Azt hallom, hogy Pesten éli a világát. Az orfeumokban mulat. Üzleteket köt. Rengeteget keres. Automobilon jár.

VIII.

Bibivel elővettük régi könyveinket. Tanultunk. A könyvek minden lapján elmúlt esztendőink hangulata áradt, elrejtett emlékeink bujkáltak elő, s lassan-lassan visszavezettek bennünket a multhoz.

Ismét építettem.

Ő pedig bizalmasabban tárult ki előttem, mint valaha. Apjáról mesélt, John Madworthról, kire nem emlékezett, de sokat hallott felőle.

Tengerésztiszt volt Indiában.

Odahozta az ódon családi albumot. Mutatta a fényképét.

Délceg magas férfi. Kemény. Erős. Bibi nem hasonlított rá.

Csak ahhoz a másik fotográfiához, mely mellette volt az album papír-tokjában, ahhoz a beteges, sokat szenvedő asszonyhoz, az édesanyjához, ki fiatalon halt meg.

Ekkor fogadta őt örökbe Péter úr.

- Én angolul beszéltem először, - mondta Bibi. - Az az anyanyelvem. De most már egy szót se tudok.

John Madworth, mint az öreg úrtól megtudtam, kalandos, kicsapongó életet élt. Elhagyta a feleségét, egy színésznővel szökött Amerikába. Newyorkba telepedett meg. De sohase ad magáról életjelt.

Az asszonynak csak a testvérbátyja él Kalkuttában. Charles Sanders. Charles bácsi. Duszagazdag ember. Gyöngyhalászat a mestersége.

Bibi néha őt is emlegeti, mert évente egyszer-kétszer levelet írt Péter úrnak.

És az én szüleimről is érdeklődik. Ki volt apám, anyám? De én még ennyit se mondhatok neki. Csak az árvaházról meséltem, az egyedülvalóságomról, a gyermeki kietlen éjszakáimról, az elveszett gumiról, mit a zsebemben leltek meg, meg a szemináriumról.

Ugy ültünk egymás mellett, mint az árvák.

- Lukács bácsi.

- Mi az, Bibi.

- Nem tudnám tulélni, ha maga se lenne mellettem.

Kezem reszket. Lapozom a könyvet. Tekintetem a karikagyűrűre esik.

IX.

Szorgalmasan postáskodtam.

Bibi mindennap ír levelet. Mindennap rábízta, hogy vessem a levélszekrénybe. Sietek a postahivatal felé. Ha érkezik levél a számára, azt magamhoz veszem. Másnap majd átadom.

De a levél a zárt borítékon át is pörzsöli a ruhám. Otthon az asztalra dobom. Bámulom a címzés hanyag, hányaveti betűit, a kusza írást. Nem tudom miért, de ez az írás, meg ez a levél úgy hat rám, mint valami borítékba zárt otromba hazugság.

Örülök, hogy örömet okozok Bibinek. Mikor feléje nyujtom, kitépi kezemből. Szalad a másik szobába. Lázasan bontja föl. S olvassa valamelyik sarokban, hosszan, sokszor. Pedig a levelek egyre rövidülnek.

Multkor otthon felejtettem a levelet. Huszonnégy óráig halogattam az átadását. Töprengök, vajjon jogom van-e elmérgezni a lelkét? De ha édes a méreg, s arca kipirul tőle. Mégiscsak elviszem neki.

Ilyenkor kacag. Dalolva szálldos a szobákban. Félretolja a könyvet. Nem akar tanulni.

Én Péter ural beszélgetek.

X.

Péter urat ma délután ágyban találom. Sohase láttam még ágyban. Mihelyt megébredt, fölkel. Mindennap hajnali ötkor kelt s este tízkor feküdt. Ugy működött a szervezete nyolcvanegy évig, mint valami pontos óramű.

De most ágynak dőlt. A gépezetben hiba támadt.

- Nem vagyok beteg, - mondotta. - Dehogy. Ülj ide kicsit mellém, Lukács öcsém.

Először tegezett.

Szeretettel szorongatta a kezem.

- Hanem fáradt vagyok. Nem érdekel semmi. Ez pedig nagyobb baj. Voltaképpen addig élünk, amíg érdeklődünk. Amíg akarunk valamit. Ameddig óhajítások rezegnek bennünk. Világból való kifelé haladásunk jele, ha már a szemünk nyugodtra fordul. Ha már az akaratunk nem néz a távolba. Ha már az óhajításaink nem óhajtanak. A nagy tűz vége felé csak már alacsony kis néma lángocskákkal ég. Így van fiam.

Biztatgattam, bátorítottam:

- Az élet mindig szép, - Péter bátyám.

- Az élet szép, - felelte elgondolkodva. - Azt írják, hogy sirva jövünk a világra. De a csecse-

mőnek pár nap múlva feltűnik az arcán az első mosolygás. A kellően táplálkozó gyermek, ha nem zsarnokoskodnak rajta, szinte mindig boldog. Ha óráról-óra vizsgáljuk az olyan ember életét, akit nem hajszol és nem szorongat semmi hiány, bizony nem mondhatni, hogy az élete csupa szenvedés. Hiszen csak egy pipányi jó dohánynak az elszívása a nyugalom órájában fölé a nap többi órájának sok minden kellemetlenségeivel. Szép az élet. És a halál se rút.

Bibi megsimogatta az öreg homlokát.

De Péter úr csak a fejét rázta:

- Nem a halál szörnyű, hanem a temetés. A halál nem szerencsétlenség. Csak szomorúság azoknak, akik a Földön maradtak még s egy kedves valakijöktől látatlan időre el kell bucsuzniok. Ha a temetésen a Tedeumot énekelnék, - szép ünnep volna minden temetés, és már a szertartás is csupa vigasztalás. Így azonban minden temetésnek olyan a képe, mintha szerencsétlenül járt gonosztevőt temetnének. Mit siránkozunk, ha valaki megboldogult? Ha testi börtönéből kiszabadult és visszanyerte szárnyait. Ha azt tanítanak, hogy a halottnak ez örömmünnepe, a temető képe nem volna olyan szívetnyomasztó.

Egy korty vizet ivott, mert ahogy az indus mestereitől tanulta, mindig vízzel gyógyította magát.

- Reinkarnáció, - folytatta tovább, csendesén. - Én hiszek a reinkarnációban, a lélek megújulásában. Különbö mi értelme lenne életünknek? Mért hal meg Petőfi 26 éves korában és Fadusz 45 éves korában? Hová röpött ez a két hatalmas alkotó szellem? A semmibe? Ujra születünk. Mindenki magával hozza az utazó-táskáját az Égből a Földre. A táskában ott vannak a szerszámok, amelyek itt is nekivalók. Az ember már gyermekségében aziránt a foglalkozás iránt érdeklődik legjobban, amelyre született. A kis Vecsey már öt éves korában úgy nyúl a hegedűhöz, mint aki valamikor muzsikos volt, de abba kellett hagynia, s most új erőt, új kedvet kapva folytatja a régit. Mily hamar otthon van ismét a hangok világában! Ami fogásokat más tíz évig, husz évig tanul, azt egy-két nap alatt már tudja. Dehát hogysisne: csak az új kezdet kell belegyakorolnia. Lelkében a tudás alapja megvan. Liszt Ferenc már hat éves korában nem a zongora iránt érdeklődött e legjobban? Hány gyermek nő fel a zongora mellett, s nem érdeklődik iránta! Munkácsy inas-korában reszketett a festékért és az ecsetért. Hány asztalosinas, akinek szintén sokszor a kezébe nyomják az ecsetet, de csak eszébe se jut, hogy mást is fessen, mint amit muszáj. Nemcsak a poeta születik: mindenki születik valamire. De aki kőfaragónak született, és kőfaragóság helyett a borbélyaságot vállalná, nehezebb szerszám lesz neki a borotva, mint a csákány. Mert az a munka, amelyre születünk, gyönyörűség; az a munka, amelyre nem születünk, szenvedés.

Várt. Mélyet lélegzett.

- Életünk csupa akarat. Minden percben. Első mozdulatunktól a születésünktől, utolsó mozdulatunkig. Hát ha főtengelyünk az akarat, akkor földi életünk előzményeiben mért ne volna ott az akarat? S ha valamiért akartunk születni, akkor élni is annak az akaratnak a teljesítése végett élünk itten. A *karma* nem bolondság. Buddha filozófiájának csak egy a gyengéje: nem ismer kötelességet a család és a nemzet iránt. Természeti törvény, - tehát a Világ Urának törvénye, - hogy az ember ne csak magára nézzen, hanem arra a lélekcsoportra is, amelynek neve: a család. S arra a léleknyájra is, amely az azonos nyelvű és gondolkodású családok összessége: nemzet. A világegyetem földi rendje iránt való vétség: magunkat kivonunk az élet természetes folyamatából, s megtagadunk családunkat és nemzetünket csak azért, mert az élet jajos-bajos. De ha már sorsunk, épp azért is kötelességünk egymás bajain segítenünk, egymásért dolgoznunk és magunkat nem mimagunkért megtagadunk, hanem szeretteinkért és embertársainkért általában. Amiket Buddha ostobaságoknak mond, azok

valóban bolondságok és ostobaságok, de maga az élet mégse megtagadnivaló. Örökké valók vagyunk.

Felült az ágyban.

- A gyászjelentések és sírkövek az ember hitetlenségét kiáltják. Mi az a „meghalt” - „örök pihenés” - „itt nyugszik” - „nyugodjék békében”??? Mind-mind a test szava. A testi ember szava. Az ember nem hal meg, csak a teste. De az ember nem a teste, s éppenséggel nem akkor, amikor már a földben van. Az ember a lélek. A lélek nincs a földben. A lélek magával viszi az örök élet lángját a szellemi világba és Isten lábánál áll meg, ahonnan egykor elbocsátódott. Valaki utaztat sok embert valahova. Mi is utazók vagyunk. Ki utaztat bennünket?

- nem ismerjük. Látjuk azonban, hogy bölcs és erős. Micsoda örült vagy buta ember az, aki azt véli róla hogy annyi millió embert ok nélkül és cél nélkül utaztat.

- De, - vetettem közbe, - Péter bátyám mégsem hisz Krisztus isten-voltában?

- Én nem hiszek? Hát én nem is hiszem, hanem tudom. A magyar ha idegenek közt jelenik meg, nemcsak személy, hanem nemzet is. Éppugy, mint ha szerecsen vetődik közénk. Az a szerecsen nemcsak Pombó, hanem a szerecsen népfaj is egyben. Ha csak egy sugara is elhatolna ide valamely ismeretlen más világnak, az a sugár egyben a másvilág is. Harmatcsepp épp így: maga a tenger. Minden emberben fénylik valami az isteni szikrából. No és éppen csak Krisztus ne volna Isten?

- Miért mondta akkor a reinkarnációt. Van erre nekünk szebb szavunk is, amely a mienk: Feltámadás.

- Feltámadás, - ismételte utánam.

XI.

Kevés a kenyér. Még itt a falun is fogytán. Éhes szájak sirnak utána.

Merre megyünk?

Az életnek is vannak állomásai, mint a vasutnak. Csak épp hogy a vasuton tudjuk, melyik a végső állomás, ahol kiszállunk. Az élet nagy útján azonban mindig azt gondoljuk végső állomásnak, amelyik csak forduló. Kezünkben nincs sem az irányzó-kerék, sem a vészfék, mely a tébolyult vonatot megállíthatná.

Én dolgozom, alázatosan. A szegénység közelebb hozott hiveimhez. Nem kell nekem zsiros stallum, se négylovas hintó. Krisztus is gyalogosan járt. Ő is mindig az emberek között volt, kik szenvedtek.

Induljon meg a világosság: vigye az egyház a népbe. Küzdjön az ezeréve elhanyagolt szegényekért, munkásokért, támogassa a tudományt, irtsa az elpenészesedett elveket. Legyen az egyház a fény, és a pap ennek a fénynek az irányzója.

Az iskolában ezt a katekizmust tanítom:

- Ki vagy?

- Ember vagyok.

- Mi az ember?

- Az ember állati testbe foglalt élő lélek. Istennek legértelmesebb teremtmése.

- Mi az Isten?
- A világ teremtetője.
- Mit tudsz róla?
- Csak annyit, hogy szemünkkel nem láthatjuk s hogy ereje és értelme felfoghatatlan, ő a legjobb, legbölcsebb.
- Ha az ember nem láthatja őt, hogyan tudjuk, hogy van?
- Látjuk az alkotásait.
- Mik az ő alkotásai?
- A csillagok és minden élet.
- Mik a csillagok?
- Olyanféle földek, mint amilyenek mink is élünk.
- E szerint a mi földünk is csillag?
- Az.
- Nem keletkezhetek a csillagok és az életek maguktól is?
- Nem: mert magától nem szerkesztődik semmi szerkesztmény. A semminek se ereje, se értelme nincsen, a világ pedig erőnek és értelemnek alkotása.
- Hogyan van, hogy az Isten nekünk nem mutatkozik?
- Nem tudhatjuk. Ugy él, ahogy akar, és úgy gondolkozik, hogy mink azt nem érthetjük.
- Hát még nem láttad lefestve?
- Láttam. De azt is tudom, hogy a festő nem Istenről festette, hanem csak a maga gyarló emberi képzelődéséből.
- Mért mondod, hogy ő a legjobb?
- Mert minden jót tőle és általa kapunk; életünk célja is úgy látszik az, hogy jók tudjunk lenni, s mindig jobbak legyünk.
- Miből látszik ez?
- Abból, hogy minél tökéletesebb az ember, annál jobb.
- Vannak művelt emberek és népek, a kik nem jók?
- Ezek műveltsége még nem tökéletes.
- A földön sok a rossz, sok a szenvedés. Hogyan férhet ez össze Isten jóságával?
- Ami nekünk rossznak látszik, az is jó, csakhogy azonnal megérteni nem bírjuk.
- Mért mondod, hogy az Isten a legbölcsebb?
- Minden munkája azt mutatja.
- Van olyan munkája is, amely rossznak látszik?
- Van. Például a halál és az elemi csapások.
- Rossz-e ez csakugyan?
- Nem. Minden jó, amit mink rossznak tartunk.

- Hogyan mondhatod ezt ilyen határozottan?

- Mert az emberi művelődés évről-évre jobban látja a természetben levő rendet és célszerűséget; mindig kevesebb az, amit rossznak tartunk, így hát arról, ami még hátra van, lehetetlen azt gondolnunk, hogy az Isten munkájának tökéletlensége, inkább azt kell gondolnunk, hogy a mi értelmünk gyöngye a felfogására.

- Miért teremtett minket az Isten?

- Nem tudjuk.

- Mégis mit gondolunk?

- Azt, hogy nem ok nélkül. Bizunk jóságában és bölcsességében s reméljük, hogy egykor megérthetjük.

Az én tanítványaim pedig ekképp imádkoznak.

Reggel:

Istenem, köszönöm Néked, hogy vagyok.

Délben:

Istenem, köszönöm Néked, hogy éltetsz.

Este:

Istenem, köszönöm Néked, hogy megnyugtatsz.

XII.

Hajnalba gíngallóz a templom harangja. Még köd homályzik. Sötétség subája takarja a házakat, de nyílnak az ajtók, fény lobbadoz az ablakokból. Csizmák kopogása hallik. Kutya csaholnak.

Viaszgyertya pislákol az oltáron, Máriának a hétfájdalmas anyának, Magyarország patrónájának képe körül.

- *Rorate coeli de super.*

Violaszínű miseruhában kitárom karjaim a magas egek felé, s olyan arcraforrással, olyan szívbéli áhitattal fordulok Hozzá, mint gyermekkoromban, mikor remegtem ezeken a sötét, gyertyavilágos reggeleken. Az arkangyal üdvözli Máriát. Fény, égi fény hull le a siralmas Földre!

- Harmatozzatok egek, onnan felülről.

Ködmenek mozognak a homályban. Arcok rémlenek felém. Anyóka köhhent. Öregapó fagyos vörös kézzel keresi az imádságot az öregbetűs imakönyvében.

Itt a Krisztus nyája, senkise hiányzik. Kis István, kinek most halt meg a felesége, elől térdepel a négy árva porontyával. Veres Ádám is a három katonafiával. Mind hazaérkeztek. Az öreg bacsó Pálfi Antal elhozta Antit. Az is visszakerült a honvédektől, csonkán. A füllába hiányzik. Kapott helyette vas-lábat, mely sohase fázik majd, és sohase fáj. A láb még friss, fájdalmasan csikordul, mikor egyet biccent.

Mészáros is ott áll.

Bende Pista is.

Az utolsó padban pedig Bibi ül.
Mellette Péter úr.
Először jött templomba, mióta ismerem.

XIII.

Karácson. Az első béke-karácson.

1918 karácsona.

Fekete az ég, fekete a föld.

Ellenségeink a háboru utolsó tűzénél gyújtották meg a karácsonyfájukat s angyalfiába egy-egy országrészt kaptak ősi földükből. Már nem vendégként poharaznak minálunk, hanem otthon.

Kolozsvár: *Cluj*, Pozsony: *Bratislava*, Nagyvárad: *Oradea Mare*, Kassa: *Kosice*.

Nekünk ebben az évben az angyal csak törpe, csenevész fenyőfát hozott, homoki gyalog-fenyőt, mert a Kárpátok fenyő-erdeiben már cseh szekerce vágta a karácsonfát.

Fájdalmat aggattak rá, kétségbeesést s aranyfonál helyett könny csillogott rajta.

Meg még valamit kaptunk ajándékba: vörös gombot.

Közvitézek sapkáján messzire piroslik a vörös gomb. Beszélik, hogy az orosz bolsevik seregek a Kárpátok medencéje felé közelednek.

Bibiéknél töltöttem a szent-estét.

A kandallóban lángoltak a hasábfák. Rózsaszínű szőnyeget teregetett a tűz a padlóra.

A szoba közepén búsult a karácsonfa trombitáló viasz-angyalkáival, fehér papírláncaival, almákkal, aranyozott diókkal.

Gondnyomott homlokkal álltuk körül.

Én az árvaházi karácsonjaimra gondoltam. Azok sem voltak szomorubbak.

Péter úr nem szólt. Tibayné a konyhában süített-főzött. Bibi egy karosszéket hozott a kandalló mellé, ott melengette szegényke barna gödölyebőr topánkáit.

Karácsonkor tervezték az esküvőjét. Mindnyájunknak ez járt az eszébe és ez fojtotta belénk a szót és a jókedvet.

Viktorról senki sem mert beszélni, pedig belül mindnyájan vele foglalkoztunk. Ismét nem írt. Még csak meg sem emlékezett róla.

A borlevest némán ették. Csörömpöltek a kanalak.

Péter úr a vacsora alatt előhúzott a belső zsebéből egy levelet. Sápadszínű bélyegek tarkáltak rajta és sok-sok póstapecsét karikázott egymásba a bélyegek körül. A levél Indiából jött, Kalkuttából, a Gangesz tájáról Charles bácsi irta. Charles bácsi angol lapokból olvasta, milyen nyomorusággal küzködnek a magyarok, csalogatja ki őt, meg Bibit Indiába.

Az öreg gondolkodva fordítgatja az angol levél mondatait.

Egyedül van ő is. A felesége meghalt. Gyermeektelen. Bibi szeretné örökbe fogadni.

- No mégy-e kedves?
- Nem.
- Egy bécsi bankba ötszáz dollárt tett le a nevedre. Holnap utazhatsz Indiába.
- Ugyan. Hiszen beszélni se tudok velők.
- Franciául is értenek.
- Jobb itt, - mondta szomorun.
- Ha rossz is jobb, - válaszolt Péter úr, félretéve a levelet, - én már itt szeretnék meghalni.

A diós meg a mákos kalács között egy tányérkában apró faggyugyertya ég az uj búzában. Ez a halvány-zöld buzatáblácska gyenge sarju hajtásával az áldást, a jövő esztendei termést jelképezi. Itt a meleg szobában keltették s itt nőtt meg, itt zöldült meg.

Vacsora után a faggyugyertyát el szokás fujni.

Tibayné rálehel a lángra. A kanócról kis füst bodrozódik. Szalaggá nyullad. Tétovázik, aztán lassan odakigyózik Péter úr felé.

A nép azt mondja, hogy akire a karácsoni faggyugyertya füstje rászáll, az még a következő évben meghal.

XIV.

Szilveszter-éjszaka.

Bibi a konyhában ólmot önt. Apró lábasban sutorog a folyékony ólom, fűgén, mint a kéneső. Ha azon forrón vizes csuportba öntik, délibábos figurákká merevedik. A kis alakokból a hajadon-lányok látják, ki lesz uruk, mi lesz a foglalkozása.

Tibayné kiemeli az olvadékot, s be egy lavór hidegvizbe!

Bibi a lámpa felé tartja.

- Toll, - mondja.

Viktor jegyzői tollára gondol.

- Nem, ez nem toll. Dehogy, Bibi. Nézd, itt az árbóc. A kémény. Hajó. Óceánjáró hajó.

- Még egyszer, - szól Bibi.

Ujra próbálja, többször egymásután. Mindig a hosszú, furcsa ábra kerül ki a hideg vizből.

- Hajó... és hajó... Mit jelenthet ez?

XV.

Sohasem vártuk még ennyire a tavaszt, hogy elkergesse ezt a reménytelen, sötét telet a falu utcájáról és megszínesedjen a mező megint.

De a földre egyre csak a piszkos, folthátán folt koldusi gúnya borult, az a barna-fehér rongy, amit a tél borított rá.

A jégvirágok nem tűntek el ablakainkról. Fojtogatta a mellünket a köd. Lilára csipte kezünket a fagy.

A tél behuzódott a márciusba.

Ha változhatatlan a nyomoruságunk, akkor az időszaok játéka valamicske enyhületet tartogat mindig a számunkra. Azt a hitet, hogy semmisem állandó, a szenvedés sem.

Ujjongva téptem le az első gólyavirágot, az első ibolyát s Bibinek nyújtottam.

Kis fáradt arccskáához szoritotta, hogy a párolgó, eleven melegség megfrissítse.

Ő is leste az idő kinyílását. Fejfájásról panaszkodott, fülzugásról. Péter úr aggódott miatta. A hosszú télre vetett, a szobai levegőre és küldte sétálni gyakran Tibaynéval. Bibi étvágya is megrokkant. Annyit evett, mint egy pinyőke. Aludni sem tudott.

Az orvos vérszegénységet emlegetett és vaspilulát irt neki.

Március végén orvul tört ráok a hir: megint felhánytorogtak a mélységek, a megváltás helyett új szenvedés szakadt ráok: a bolsevizmus magasan rázta barbár lobogóját.

Mi lharszegen jó darabig semmit se tudtunk róla. Csak a községháza nemzetiszinü zászlóját vonták be felsőbb rendeletre. Egyszerre aztán megjelent a vörös lobogó. Rakoncátlan tavaszi szél tépte-tépdeste komisz szakadós papirszövetét.

De mást nem láttunk. Hiába beszéltek, hogy itt a vörös tavasz, a természet nem engedelmeskedett, csak úgy öltözködött, piperészkedett, mint máskor s a pirosítót még beljebb rejtette a tarsolyába.

A kajszinbarackfák halvány-rózsaszinüen virágba borultak, az őszibarackfák, meg a mandula-fák fehéren lengettek, ellenforradalmi köntösben. Kék, sárga pillangók sétáltak a virágokon s a madarak is régi éneküket csivogták.

A falu népe közömbös maradt.

Lejött egy fiatal, pesti népbiztos, hogy a községháza asztalán két ököllel dörömbölje ki a vörös igazságot. Beköltözött mingyárt az emeletes népházba, amelyet Péter úr építtetett. Minden kérdés nélkül birtokba vette, rekviráltatta. Ugy látszik, a községházát nem tartotta elég urasnak. A népházra még annál is nagyobb vöröszászlót tüzetett, mint aminő a községházát rútitotta.

Összedoboltatta a parasztokat.

Oldalán két pisztoly, egy sor kézigránát, kezében egy vékonyka nádpálcát suhogtatva beszélt nekik.

Kitanitotta őket, hogy nem földmivesek többé, hanem „földművesszegények”. A pap „csuhás”. És mindenki „elvtárs”.

Gabonát kért tőlük.

A gazdák, akiknek ládjában köpcös halmokban megmaradt a kékpénz, meghallgatták. Nem mondtak ellent. Ümmögtek.

Aztán hazafelé ballagtak.

Ez a parasztság, amely látta a tatárt, másfél évszázadig élt a török hódoltság alatt éppily józanul, most sem mozdult. Várta, hogy mi lesz.

XVI.

Minden, - amit a közönséges szem fontosnak, nagyknak lát, - csak futójelenség, mint a kerék küllőinek árnyéka. Hogy azt a mozgó árnyékot mi veti? S hogy hova halad az a kerék? - Mit visz? - Arra csak a történelemíró gondol, az is csak álmélkodó eltűnődéssel.

Péter urnak elujtágtam, hogy Tóth András, a földesurunk, Bandi fiával Bécsbe menekült s a Grand Hotelban lakik. Nem menekül-e ő is?

- Én? - kérdezte. - Minek?

- Nem fél?

- Nem. Sehol se vagyok nagyobb biztonságban, mint itt. A természet kebelén nincs szegény ember. A szegénységet a civilizáció nevelte. A föld elég nagy arra, hogy minden ember megéljen. Parasztjaink nem is tudják, milyen boldogok. Merthiszen mindegyik a maga kenyerén élhet. Ha dolgozik: Isten ege alatt s akkor is magának. Ha pihen: a maga fájának árnyékában nyáron, maga fájának melegénél télen... Szabad. Minek hát fölszabadítani? Nem szolgálja a legnagyobb tirannust, a császárok császárat, a Pénzt. Nem liheg, nem nyög, nem sóhajt neki. A város forradalmasdit játszhat. Ott a multimilliomostól az utkaparóig mindenki a Pénz körül táncol. Neki ébred. S órá gondolván tér esti nyugvásra is. Ha ugyan meg nem fosztja még éjjeli nyugvásától is.

Említettem, hogy a népbiztos a plébánián járt, lajstromba vétette a kelyheket, miseruhákat. Már az Isten házában is rekvirálnak. Nekik nincsen többé vallás. Azt prédikálják, hogy amit elménk föl nem foghat, az nincsen.

- Persze, - bólintgatott, - a tiszta értelem világossága előtt meg nem állhat semmiféle vallás! Hallottuk ezt már régen. Hát a fiatalok szívének üdvösség-érzése, a szerelem megállhat? Hát az anyai szeretet? Megállhat? Hát a hazáért való életfeláldozás megállhat? Hát az, hogy valaki emberinemetek iránt való szeretetből keresztre feszítetteti magát! Megállhat? A religio a föld szerelme az ég iránt. Az egyház szeretete a gyermekei iránt. A gyermek szeretete a szülői ház iránt. Egy magasvilágból leszállt lélek vérenek szent pecsétje mindezekben a szereteteken. Tiszta ész világossága előtt meg nem állhat. A tisztaszívek világosságából ki nem döntheti ezt a bölcsésznek semmi hatalma.

Az öreg mások előtt se rejtette véka alá gondolatait. Hangosan hirdette, amit vél. Nem tartott a faluban senkitől.

A népházba ezt mégis besugták. Becitálták. A népbiztos ráförmedt:

- Vigyázzon a szavaira! Ismerik! Mindenki tudja, hogy a nép ellensége! Tudja meg azonkívül! Hogy a magántulajdon! Megszűnt! Házait! Telkeit! Minden ingóságát lefoglalta a tanácsköztársaság! Többé nem rendelkezhet velük! Népvagyon!

Bende figyelmeztetett, hogy ne nagyon mutakozzák nálok. Péter úr a listán van, mint ellenforradalmár. Vöröskatonák jártak nála, az a himlőhelyes Vendel, aki mint katonaszökevény ült a csendőröknél. Fegyvereket kutatott fönt a padláson.

Pár nap múlva engem is gyanuba vettek. Behívtak a népházba. De a hiveim eljöttek velem. Kis István, Veress Ádám, az öreg bacsó Pálfi Antal. Még a féllábu koldusfiú is, Anti.

Elengedtek.

Én pedig tovább prédikáltam nekik. Ha szép, világos éjszaka volt, kimentünk együtt a temetőbe. Leültem egy sirra és ott beszéltem.

XVII.

Egy éjszaka alig szenderedtem el, zörgettek az ajtómon.

Keményen zörgettek.

Azt hittem, a forradalmi törvényszék kerestet. Keresztet vetettem.

Ajtót nyitottam.

Kint Tibayné állott, könnyes arccal. Szekéren hajtatott ide.

Jöjjenek azonnal, mert az öreg nagyon rosszul van. Az utolsó szentséget akarja fölvenni.

Nyomban szekérre szálltunk, haladtunk az iharszegi uton. A sekrestyés csöngetett.

- Békesség e háznak, - köszöntem, mikor beléptem.

Péter úr parasztruhában, ahogy először láttam, karosszékben ült, alig halványabban, mint egyébkor.

De bőre tubákszinű volt, olyanféle, mint a fakéreg.

Rámpillantott. Nyúlt a kezem után. Megszorította.

Meggyónt. Megáldozott. Aztán hátrahanyatlott. Szemét lehunyta. Mintha csak aludna.

De már nem lélegzett.

XVIII.

Bibi feketében jár. Csak fehérben láttam eddig. Vagy kékben. Így még sápadtabb, még törékenyebb.

Karikagyűrűje eltűnt az ujjáról. Azt mondja, hogy a bolsevikok miatt nem meri hordani.

Viktornak a temetés előtt sürgönyöztem, de Viktor még csak nem is válaszolt. Tudja, hogy mi történt: az öreg Szócs Péter koldusszegényen halt meg s koldus-szegény a lánya is. A többi nem érdekli.

Bibi egyedül maradt énvelem.

Mintha ez lenne irva homlokára: az élet sírig tartó szomorúság.

A fecskéjük visszajött, tatarozza régi fészkét az eszterhéjon.

- Nézd lelkem, - mondtam neki. - Egy csipet sarat hoz s tapasztalja félig kész fészkéhez. Amott a párja is. Az meg egy aszott fűszálat cepel. Ki tanította ezeket építeni? Ki eskette őket? Micsoda nyelven beszéltek össze, hogy hol és hogyan építsenek?

Ő azonban csak sóhajt. Nem tekint oda. Zsebkendőjét keresi.

Bemegyünk a szobába. Tibayné rakosgatja a szekrényeket, kelengyét, dugja a menyasszonyi ruhát.

Holdvilágos, forró tavaszi éj.

Bibi zongorához ül, játsza Chopin-noktürn timer. Olyan fehér, mint a gyertya, mely elötte lángol-lobog.

Egyszerre leborul a billentyűkre és sirva fakad. Zokogástól vonaglik a melle.

Sohase láttam még sirni.

Reám borul.

Én főlemelem könnyes arcát. Megcsókolom. Akaratlanul. Magamfeledten.

Bibi riadtan hátrál.

És rámnéz.

Rámcsodálkozik:

- Jaj, - suttog, - ez a tekintet. Nem ismerem meg magát. Félek. Menjen, menjen.

És karjával takarta el szemét, hogy ne lássa többé azt a tekintetemet.

XIX.

Aki az első rugót beletette az órába, micsoda örvendő szemmel nézhette, hogy a műve jár.

Hát aki a szívet tette az emberbe?

Döngött a szívem.

Nem tudom, hogy értem haza. Futottam, rohantam az utcán, míg a szobámba nem értem.

Ott lerogytam egy székre, és mikor föl akartam kelni, nem birtam. Lábaim ólomból voltak, szemem héja csikorgott.

Kint az égen a holdvilág bujkált hináros fellegek közt. Asztalomon gyertya pislákol.

Megsimogattam a homlokomat, de oly forró volt, hogy elkaptam a kezem. Ágyba döntött a spanyol.

A láz kiabált belőlem:

- Elvesztettem. Őt is elvesztettem. Most vesztettem el.

Hangos szavamat hallom, mintha valaki az én hangomon könyvből felolvasna nekem:

- Miért teremtette Isten a virágot? Hogy szépitse vele ezt a földi világot. Oh te. Minden virág közt a legszebb virág! Virág! Fehér virág!

Elaludtam.

Aludtam sokáig. Végtelen időig talán, - azt éreztem. S ebben a hosszan nyúló mérhetetlen álomban csodálkozóan nyílik meg a szemem:

Szőcs Pétert látom, amint ül a kertben és viaskodik velem. Ő tagad. Én állítok. De végül a páros viadalban az én hitem rendül meg.

- A nőtlen ember fél ember. Nem tökéletes az élete, nem teljes a lelke. A szíve, meg, mint a bimbóhéjába rekedt virág, amely soha szétfeszelni nem tud.

Az öreg csillapítani igyekszik. Én annál lázasabban védem az igazamat:

- Az én lelkemet Isten szabadnak teremtette: az idő és tér és gondolat végtelenségében, - engem nem lehet zsinórra kötni, mint a kutyát. Isten fő törvénye a szeretet. Az élet fő törvénye a szeretet. Aki nem anyai sziv mellett nőtt fel, aki nem a feleség szive melege mellett éli az életét, aki a maga szivére nem ölelhet gyermeket, aki nem halna meg senkiért, hogy megmentse, az olyan ember élete nem teljes. Mintha olyan országban élne, a melynek nincsen Napja. Aki ebbe a naptalan országban szynlódik, nem is lehet ember. Hiába küzdünk ellene. Csontunkba, vérünkbe helyezett törvény ez. Ha Isten törvénye szent, vétkezik, aki nem tartja meg. Erőszakot tesz az emberi lélek szabadságára. Olyan bűn, melyre nincs bocsánat. Mit mond az írás?

Omne peccatum et blasphemia remittitur hominibus, spiritus autem blasphemiae non remittitur.

Péter úr megfenyít öreg ujjával.

Én tulkiabálom:

- Hazugság. A nő olyan fele a férfinak, mint a nappalnak az éj, a lombnak a virág. Hogyan foszthatja meg az embert attól a sok kedvességtől, amit csak a nő lelkében talál? Csak ránézni is gyönyörűség. Hát még ha ő tekint szeretve ránk. Semmire szebb, jobb, édesebb. Testének szépségét felül nem mulhatja a művészetnek semmi remeke. - Lelkének édessége földi üdvösségünk. A hangja jobban meghat, mint Chopin zenéje. És a szeretet? A szeretet... Mi az a földön, amely olyan tiszta, olyan önfeláldozó. A nő járja az élet igazi útját. Ő a művészet. Még beszélni se tud, mikor már meg tudja különböztetni a szépet a nemszéptől. Csak az az élet lehet boldog ezen a földön, amelyiknek a lelke - levegője a *szép*. Hogy Isten haragszik?... Gyermeki agy hite. Isten nem haragudhatik soha semmiért. A harag és ész foka egymással visszasan haladnak. Mentül eszesebb valaki, annál ritkábban és nehezebben haragszik, mert tisztán lát. A legtokéletesebb ész nem haragudhatik éppenséggel semmiért se.

Valaki vizet adott inni. Aztán belesüppedtem megint ebbe a végtelen álomba. Éjszakát láttam az ablakkeretén s majd megint nappalt. Nem tudom hányat.

Az idő kikapcsolódott belőlem.

Egy reggel fölnyitom a pillám. Tibayné hajol rám.

Bibi ül egy széken.

- Meggyógyult, - mondja mosolyogva. - Jaj de furcsa. Szakála van, bajusza...

XX.

Egyenkint így átéljük az emberiség lelki történelmét. A paradicsomi emberpár ártatlanságától kezdve valamelyes fejezetig, sőt némelyikünk azt is, ami csak a jövőben történik majd az emberiséggel.

Nem forog-e bennünk is az életünk egyik szakában: a *liberté, egalité, fraternité* kiáltása?

Velem is ez történt.

Sokáig lábadoztam. Oly gyöngye voltam még, hogy járni sem tudtam, a butorok peremébe kapaszkodva botorkáltam.

De a szemem már nyugodt volt. Homlokom hűvös. Lelkem tiszta.

Éreztem, hogy egészen meggyógyultam.

Bibit nem szabad látnom. Nem lehet, hogy elveszítsem. Mert így elvesztem mindörökké.

Azért mentem hozzá, utoljára, hogy ezt közöljem vele.

A pitarban Tibayné két bőröndben csomagolt.

Bibi, mikor beléptem, belém karolt, mert még bizonytalanul ingadoztam. Ugy vezetett a zongoraszobába.

Leültetett a karosszékbe. Abba a karosszékbe, amelyen akkor ültem.

- Utazunk, kedves Lukács bácsi.

Megint így nevezett.

- Itt az utlevelünk. A hajójegyet is elküldte Charles bácsi. Tibayné velem jön. Holnap este Pesten leszünk. Holnapután Bécsben. Aztán Hamburg. Jobb lesz így nekem is, magának is. Mindig a leányka-testvére akarok maradni. Nem akarom elveszíteni.

Szememet a földre sütöttem.

- De majd irok, mindenünnen irunk. Ugye maga is ír?

Bólintottam.

- Hajnalban kell a vonathoz mennünk. Nem. Ne keljen föl. Fogjunk most kezét. Isten vele, kedves Lukács bácsi. Isten vele.

A kapuig kísért. Ott mégegyszer megszorította a kezem. Csak ennyit rebegett:

- Köszönöm.

Hajnalban még egyszer láttam az ablakomból. A szekéren ült, Tibayné mellett, a két bőrönddel. Nem volt szomorú. Az erős lelkek vidámsága lakozott benne.

A szekér port vert föl. Sokáig bámultam a porfelhő után.

Aztán az is eltűnt.

Régóta nem írtam már naplót. Történetem befejeződött. Vagy csak most kezdődik igazán?

De ezt nem is lehet szavakkal papirosra írni.

Eleinte sírtam. Nem töröltem le könnyeimet. Nem szégyelltem.

A harmatcseppben az Ég képe jelenik meg. A könnyecseppben: Krisztus arca.

A szenvedés az az embernek, ami a ruhának a mosás. A ruhát hidegbe vetik, sulykolják, forrázzák, csapkodják, lugozzák, öklözik, facsarják, szárítják, mangorolják, tüzes vassal is egyengetik, míg végre megtisztul. A földi szenvedések is ilyenek, csak éppen hogy nem így egymásra, hanem pihenők vannak közbe-közbe, hálístennek.

Micsoda semmiségek izgatnak, nyugtalanítanak, kínoznak sokszor bennünket! Véljük, hogy a világtengelye kifordul a sarkából. Pedig ha ugyanaz mással történik, csekélységnek látjuk. Sőt a magunk izgalmi is, ha feljegyezgettük volna gyermekkorunktól kezdve, ma olvasva...

Az idő végtelenségében minden eltölpül, amit ma nagynak látunk. Izgalmaink nagysága mindig arányos az elménk kicsiségével. S gyengeségével.

Ha éppen mégis izgat valami, gondolom, az idegeim vonaglanak, de az idegeim nem én vagyok.

Nem én vagyok. Most már egészen bizonyosan tudom, hogy nem én voltam.

Életrajzokat olvasok, nézem a lekszikonban a nevek történetét; ezernyi életrajz ha nagyban, ha kicsinyben, csupa példázat, hogy mennyi haszontalan gyötrelmes izgalom sorsa egy-egy emberélet, csupa ostoba, lótás-futás, kapzsiság, agyarkodás, amelyektől ment lehettem volna, hogyha idejekorán megismerem, micsoda az emberélet.

De mintha mindenki rossz fontot hordana a fejében: amelylyel minden dolgát hibásan méri meg.

Bibi megmutatta a helyes utat. Ez a mi világunk Isten világnak árnyéka.

Hajósok vagyunk. Utazunk ismeretlen kikötő felé. A tenger néha csendes, néha viharos. A kikötőre nézünk mégis bizalommal. Hiszen a tengeren Isten gyújtotta meg a világítótoronynak messzesuhanó fényét.

Más az órányi boldogság és más az életen átvonuló. Nem az elröppenő boldogságot kell keresnünk, hanem a fundamentálist.

Ez pedig az Istenben van.

Nem mindenki csalatkozott-e, eddig, aki itt lent kereste?

Péter úr nem látta-e összeomlani minden álmát, melyet megvalósított?

Hát a többi forradalmárok?

Csak azok nem csalatkoztak, akik az Ő sugarában reménykedtek és iránykodtak.

A csecsemő mikor először lát holdat, érte nyul. A tökéletlen ember is az eszével akarja megfogni az Istent. Pedig a szivünkkel kell megfognunk.

Bibikém, ebben az igazságban te voltál a *Lukács-bácsim*.

XXI.

Bibitől leveleket kapok, Bécsből, Hamburgból, Kalkuttából is. Elolvasom őket, de úgy tetszik, nincs szükségem rájuk.

Arcképe se maradt itt egy sem. Mégis sohasem volt ennyire közelemben.

Amint mulik az idő, vonásai halványulnak.

Micsoda tökéletlen is a földi szeretet, mely valakinek a képét kis emlékekből állítja össze a forgandó és változó élet töredékeiből, egy-egy emlék-villanásából.

Én már nem azt az arcát látom magam előtt, melyet az utolsó években láttam.

Mindig kisebbnek érzem.

Kilenc-éves leányka testvérem rémlett egydarabig élém, aki ölembe ugrott a kék körfésűjével. Azután a négyéves csöppség, az a tisztaszivű kis gyerek, aki a Raffael-képhez hasonlított. És ma már ez is testtelen, nincs teste, nincs arca. Csupa lélek, csupa glória.

Ez a kép azonban mindig velem van. Mert a jelenlevők és távollevők, elevenek és halottak velünk vannak a lelkek közösségében.

XXII.

Sokan azt vélik, hogy aki visszavonultan él, nem történik vele semmi. Pedig dehogynem. Az emberi lélek nem olyan mint a befagyott tó a magányában sem. Sőt éppen a magányban bontakozik ki, mikor csakis magával foglalkozik.

Aki visszavonultan él, nagyobb világokat fedez fel, mint aki utazik. Csátákat él át, s földrendéseket, s egy-egy történelmet, amely a lélek világtörténelme.

Ezt élem én itt Iharszegen. Pap vagyok. Szolga, Krisztus libériájában. Vigasztalom a szenvedőket, akik egyre sokasodnak.

A templomba mindig többen járnak.

Nem vágyakozom egyébre. Párizsi, római éveim megfakultak. Jobb itt és így.

Építetek. A régi építményekbe embert falaztak be, hogy tartós legyen. Én az életemet Krisztus egyházába falazom.

Olykor meg-meglátogatom Péter úr sírját. Vadvirágok és vadnefelejcssek lengedeznek rajta, méhek mézelnek ki belőlük uj édességet.

Esténkint a munkától fáradtan, hajtom le fejemet nyoszolyámra. Boldog csendes álmaim vannak, nem olyan lidércesek és zaklatók, mint azon az éjszakán.

Multkor Jézust láttam álmomban:

Gyepes téren prédikált. Körülötte a nép a fűvön ült és mindenki szeme rajta csüngött. Csend volt körül.

Jézus állva beszélt. S a háta mögött csupán egy kajszinbarackfa volt. A barackfa éppen virágzott. De a virága kékszinű volt, halványkék.

Odalépett hozzám is, reám hajolt, fejemre tette a kezét.

És mosolygott.

XXIII.

A föld még vörös.

Az ég kék és a csillagok ragyognak.

Lent a faluban a kicsinyek hangosan kiáltják felém:

- Dicsérjük Jézust.

Némán bólíntok: Szívemben ismétlem a köszöntést:

- Dicsérjük Jézust...

Vége.